

H P P

ISSN 1846-4432

WWW.POVIJEST.NET

PROGLASENA JE

NEZAVISNA HRVATSKA DRŽAVA

Zamjenik Poglavnik i vrhovni zapovjednik cjelokupne vojne sile **SLAVKO KVATERNIK** održao je preko radija govor u kome je uprovio hrvatskom narodu riječi, koje znače **USKRS HRVATSKE DRŽAVE:**

HRVATSKI NARODE!

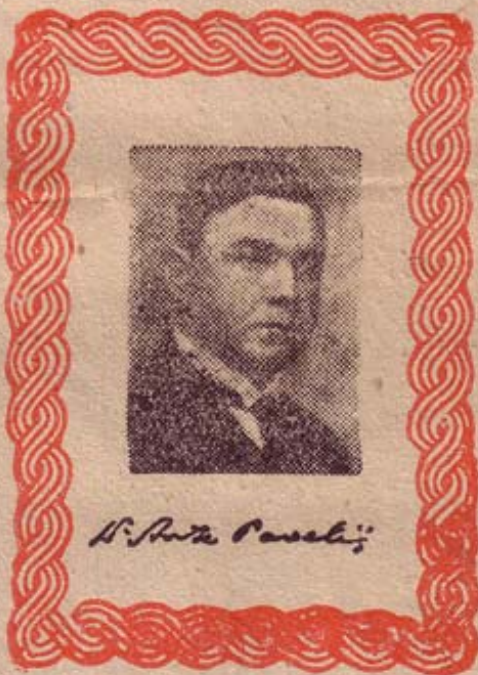
Božja providnost i volja našeg saveznika te mukotrpna višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika poštovanost našeg poglavnika dr. Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu:

Određili su da danas pred dan uskrsnuća Božjeg Sina uskrsne i naša nezavisna Hrvatska Država.

Pozivam sve Hrvate u kojem god mjestu oni bili, a naročito sve časnike, podčasnike i momčad cjelokupne oružane snage! javno sigurnosti, da drže najveći red i da svi smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gdje se sada nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti nezavisnoj državi Hrvatskoj i njenom Poglavniku.

Cjelokupnu vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage preuzeo sam danas kao opunomoćnik Poglavnika.

Bog i Hrvati! Za dom spremni!



Proglas novog načelnika Zagreba

TEMA BROJA

Holokaust i edukacija o holokaustu

PITANJA I ODGOVORI

Jasenovac, ustaše, NDH
str. 17

KATASTROFE

Za dom spremni!
str. 3

prvom redu Njegovog glavnog grada Zagreba.
Kao načelnik grada Zagreba izvijam Vam to, i imam da će Vam srca zalgnati od radosti.
Pozivam Vas, da u slavu svoga dana okrijte Vaše brće hrvatskim

Upozoravam građanstvo, da se pošlje manifestacija njemačkoj vojsci koja ulazi u grad Zagreb mirno i disciplinirano vrati u svoje domove, jer će moćda biti potrebno, kako javlja razvratništvo redarstva, da se propisi o zadržanju održe na snazi.

Ujedno je pozvao sve kotarske predstojnike i činovnike koji su u službi, da lojalno i iskreno suradjuju s novim vlastima.

IMPRESUM

Hrvatski povijesni portal
ISSN 1846-4432

Broj 11
2. siječanj 2014.

Elektronički časopis za povijest i srodne znanosti izlazi od 26. siječnja 2006. na adresi www.povijest.net

Izdavač:
Inter nos
Obrt za računalnu djelatnost
vl. Miljenko Hajdarović
Dr. Ive Kečkeša 16
40323 Prelog

Urednik:
Miljenko Hajdarović, mag.hist.
urednik@povijest.net

Suradnici:
Ingrid Alexovic
Francina Pereira Santos Oliveira
Lea Maestro
Đorđe Mihovilović, prof.
Milivoj Dretar, prof.
Vedran Ristić, prof.
Lidija Vranar, prof.
Ljubo R. Weiss
Aleksandar Todosijević, prof.
Kire Filov, mag.
Domagoj Zovak, prof.
Vanja Goldberger, dipl. politolog
Esther Sterental, BS, MS
dr.sc. Hrvoje Petrić
Mihovil Dabo, prof.

Izlazi mjesečno.

Autori tekstova sami brinu o gramatičkoj ispravnosti istih.

Za **oglašavanje** u Hrvatskom povijesnom portalu obratite se na e-mail info@inter-nos.biz

HAW | Hrvatski arhiv weba
Croatian Web Archive

Upute za autore

Hrvatski povijesni portal je elektronički časopis za povijest i srodne znanosti. Časopis izlazi jednom mjesečno u PDF formatu veličine A4 i pogodan je za ispis na kućnim pisačima. HPP se objavljuje uglavnom na hrvatskom jeziku osim u slučaju kada autori iz inozemstva mogu objavljivati na engleskom jeziku. Kratke novosti i uvod (ili sažetak) stručnih članka se objavljuju na internetskom portalu, dok se cijeli članci objavljuju u PDF mjesečniku.

Oprema članaka

Članci svojim opsegom u načelu ne trebaju prelaziti dva autorska arka (32 kartice, odnosno 58.000 slovnih znakova, uključujući i bilješke). Svaki članak redom treba sadržavati:

- podatke o autoru/autorici: Ime i prezime (uz akademsku titulu), ustanovu, e-mail
- naslov članka na hrvatskom ili engleskom jeziku
- sažetak i do 10 ključnih pojmova (nakon naslova)
- bilješke na kraju teksta
- bibliografiju na kraju teksta

Uobičajeni format za slanje teksta su Word datoteke u kojima su jasno označeni naslovi te opisi grafičkih materijala. Grafičke materijale šaljite kao zasebne datoteke u što većem formatu (dimenzije i rezolucije).

Slanje članaka

Materijale možete slati e-mailom na adresu urednik@povijest.net.

Profil autora

Svi autori čiji se članci objavljuju u Hrvatskom povijesnom portalu objavljuju javni profil na kojima je istaknuto njihovo formalno obrazovanje, zaposlenje i drugi detalji koji govore o profesionalnosti autora.



Urednički ...

Tema o Holokaustu je toliko široka da jednostavno nemamo dovoljno prostora ni vremena da porijemo svu širinu teme. Ovaj broj na čak 114 stranica je do sada najopsežnije izdanje HPP-a. Želim zahvaliti svim autorima koji su sudjelovali u nastanku ovog broja. U novoj godini svima želim zdravlja i hrabrosti da se izborite za svoje snove!

Sadržaj:

- 3 Tumačenje Ustaškog pozdrava za Ustaške junake
- 6 Comments from a dining table
- 8 Why do we have to teach about holocaust? View from Portugal
- 10 Najava: Poučavanje o holokaustu i sprečavanju zločina protiv čovječnosti
- 11 Logor Đakovo - groblje logorskih žrtava
- 14 Porajmos
- 17 Pitanja i odgovori o Jasenovcu, ustašama, NDH i holokaustu
- 34 Danica - prvi logor u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj
- 37 Holokaust u Ludbregu
- 39 Spašavanje židovske djece u Ludbregu
- 41 Život nakon smrti – preživjeli ludbreški Židovi
- 42 Holokaust u Osijeku
- 47 Stradanja koprivničkih Židova 1941. godine
- 48 Sudbina Židova Virovitice i okolice - fragmenti za povijest
- 58 Sudbina međimurskih Židova
- 62 Nacistički logor na beogradskom Sajmištu
- 66 Holokaust u Makedoniji
- 68 Odnos dinarske četničke divizije i vlasti NDH
- 72 Rasni zakoni u trećem Reichu
- 82 Epidemijom spasili živote
- 84 Umjetnička sjećanja Jana Komskog
- 88 Prvo su došli...
- 89 Primjer podučavanja o Holokaustu - OŠ "Petar Zrinski" Jalžabet
- 91 Teaching the Holocaust - Sharing Best Practices
- 97 Lica diskriminacije
- 113 Planirane aktivnosti Udruge za edukaciju i promicanje ljudskih prava
- 113 Predstavljena knjiga "Koprivnica u srednjem vijeku"
- 114 Predstavljen treći broj godišnjaka Histria

“Tumačenje Ustaškog pozdrava za Ustaške junake”



TJEDNIK USTAŠKE MLADEŽI

Tumačenje Ustaškog pozdrava za Ustaške Junake

Dragi ustaški junaci! Svakoga dana, prije svakoga sata u školi, prije i poslije svakoga sastanka, na ulici i kod kuće mi se pozdravljamo s našim lijepim ustaškim pozdravom: za dom spremni! Taj je pozdrav lijep, pun smisla i sadržaja. Da bismo taj naš pozdrav mogli još više zavoljeti, da bismo ga s razumijevanjem i poštovanjem izgovarali, ja ću vam danas govoriti što znači taj pozdrav i zašto se mi ustaše baš tako pozdravljamo.

Kada kažemo: za dom, vi znate da ne mislimo ovaj ili onaj dom, ovu ili onu kuću, nego mislimo na zajednički dom svih nas Hrvata na našu lijepu hrvatsku domovinu. Kao što je dom, kuća, obitavalište jedne obitelji male zajednice ljudi povećanih krvnom vezom, tako je domovina veliko obitavalište ogromne obitelji, koja se zove narod. Nikada ne čete čuti pripadnika drugog naroda npr. Srбина da mu

domovina bila ti je cijela ova zipka kičena i meka, majka, ja i ova ista bijela. Ali poslije, kada si malo odrastao, ti si vidio da ti ne pripada samo ovoj zajednici, našoj kući i obitelji, nego da si ti pripadnik ovoga sela. Poslije, kada pođeš u školu, vidjet ćeš, da ti pripadaš još većoj, još široj zajednici, zajednici ljudi:

Kojim isti govor život sladi
Kojim isto srce grlje grudi . . .
Oni sačinjavaju jednu veliku zajednicu, koja se zove narod.

Oni imaju mnogo toga zajedničkog, što svi nazivaju svojim. N. pr. imaju zajedničke veličane s kojima se pomne pred drugim narodima kao što se mi Hrvati ponosimo sa svojim krajem Tomislavom, Krištinom, Zrinskim, Starčevićem, Kvaternikom i s našim Pugaševikom. Nikada ne čete čuti pripadnika drugog naroda npr. Srбина da mu

ričke, -- da napišu krasna književna djela, koja dokazuju, da mi Hrvati nismo samo narod vojnika, nego i kulturni narod književnika, umjetnika i učenjaka.

I, evo dragi ustaški junaci, to sve što su oni nama ostavili, to je naš dom, to je naša domovina. Obraniti su nam naše ljepše krajeve svojom krvlju. Njima imamo zahvalni da divno Jadransko more možemo nazivati našim. Ostavili su nam slavu ratnika i boraca, slavu umjetnika i književnika.

To je sve naš dom, to je naša domovina. Baština naših smelih junaka. I oni su nam je ostavili, ne da se samo s njome lovalimo, nego da njihovu baštinu još povećamo, da nastavimo njihovo djelo.

U spomenutoj pjesmi "Domovina" pita naš završetku otac svoga maloga sina: Hoćeš li mi, sinko, ti djedova stazom?

A mali sinčić odgovara:
Hoću, tatu, kunim ti se vjerom
Raditi ob dan, učiti u moć kasnu.
Junak bit ću mačem ili perom
Za tu našu domovinu krasnu.

Vidite, dragi ustaški junaci, taj mali je pokazao tim riječima sve ono, što mi razumijevamo pod riječju: spremni!

Spreman! -- raditi, učiti, da se izobrazim za pametno, spremnog i za svaki posao sposobnog Hrvata, koji će moći dobro poslužiti domovini.

Spreman! -- slušati i pokoravati se svojim predpostavljenima, držati disciplinu na svakom koraku, jer se bez discipline ne postizava ništa.

Spreman! -- žrtvovati se, pregorjeti svoje lične želje i prohtjeve, jer samo na žrtvama gradi se veličan hrvatskoga doma.

Zato, dragi ustaški junaci, izgovarajte naš pozdrav s poštovanjem, da pokazete, da razumijete što on znači.

Pokazite u životu, da ste razumjeli naš ustaški pozdrav. Ne izgovarajte ga samo riječima, nego i u vašem vladanju pokazite da ste zbili

ZA DOM SPREMNI!
Logor ustaške mladeži

antifašistički borci.

Da podvučem još jasnije - prošlost ovog slogana prije 1941. godine je najmanje važna kada se sljedeće četiri godine koristio kao slogan pronacističkog ustaškog režima! Slogan "Za dom spremni" je upravo radi toga dio najsramočnije hrvatske povijesti. Ukoliko nemamo dovoljno snage, želje ili obrazovanja da ga se ne koristi onda se **mora zabraniti** baš kao što je Njemačka zabranila "Sieg Heil".

Nakon posljednjeg javnog ispada sasvim je jasno da se edukacija o Holokaustu mora još više pojačati, ali i da se nastava povijesti mora pročistiti od nacionalističkih tendencija koje smo prepisali iz početka 1990-ih godina. Jasno je da se u jeku stvaranja nove hrvatske države morala isticati povijesna državnost hrvatskog naroda "od stoljeća sedmog" i isto tako isticati hrvatsko mučeništvo i žrtvu kroz stoljeća. Tada nije bio pogodan trenutak za propitivanje hrvatske narodne dinastije, za isticanje rupa u kronologiji, za raspravu o vrsti Tomislavove krune, o tome da smo postali dio mađarske države vojnom silom umjesto pristankom, itd. Početkom prošlih '90-ih imali smo udžbenike koji su uz ustaše samo isticali kratkotrajnu hrvatsku državu bez obzira kakva je bila i što je u njoj predstavljao Jasenovac. U natjecanju tko je veća žrtva na prvo se mjesto postavio

Bleiburg. I tu moramo potražiti izvore naših današnjih problema na stadionima, HNS-u, pa čak i među "elitom" hrvatske državne politike. Nastavnici povijesti u našim školama imaju veliku odgovornost odvojiti utjecaj ulice ili obitelji od činjenica iz povijesti. Posljednih se godina unatoč minimalnim ulaganjima same države na tom polju radi sve više uz veliko zalaganje pojedinaca u obrazovnom sustavu i izvan njega, pa se nadam da ćemo uskoro vidjeti i prave rezultate. **Cijeli je broj Hrvatskog povijesnog portala posvećen temi holokausta i na sljedećim stranicama svi oni kojima nije jasno u kojem se kontekstu koristio slogan "Za dom spremni!" mogu naučiti puno.**

Tumačenje Ustaškog pozdrava za Ustaške junake*

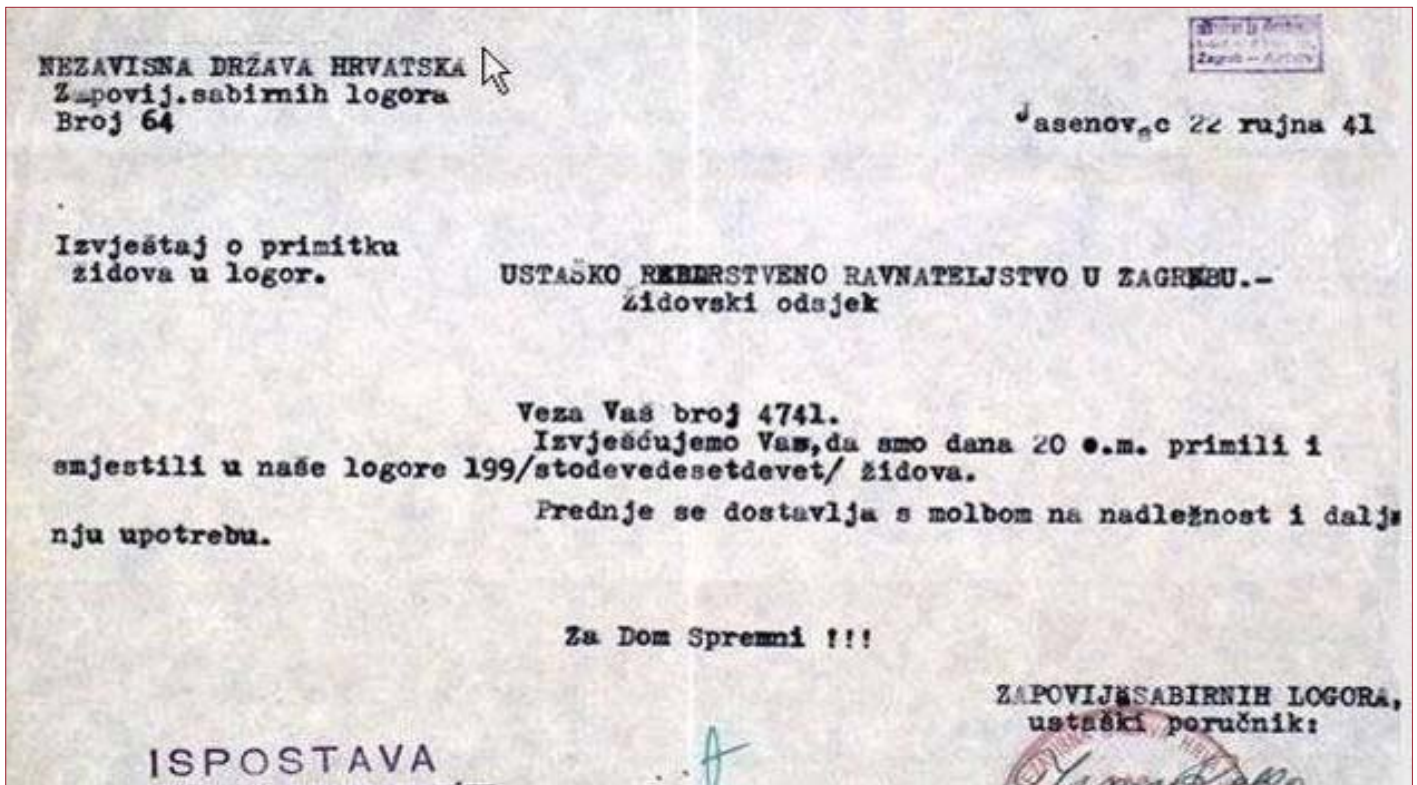
U arhivi Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci može se pronaći Hrvatski branik tjednik koji je izlazio od 1935. godine do 1942. godine u Vinkovcima, a koji je početkom Drugog svjetskog rata postao proustaško glasilo.



Glazbeni sastav "Elemental" u pjesmi "Priroda i društvo" pjeva:
"Složni smo ko braća svake dvije godine
kad 11 plaćenika istrči na travnjake
Mi – izvana sjajimo, iznutra sve je pusto
takva je valjda, naša priroda i društvo."

Priča iz tih stihova nam je izuzetno poznata i svako malo jasno dolazi do izražaja. Takav je trenutak bila i katastrofalna "proslava" pobjede hrvatske nogometne reprezentacije u "režiji" Joes Šimunića. Njegov poklik "**Za dom spremni!**" koji je publika oduševljeno prihvatila grozan je iz više razloga. Bilo bi nam lakše da se radi o pojedinačnom ili izoliranom slučaju, ali to nam se stalno ponavlja. Možda možemo razmišljati da proslavljeni nogometaš nije učio previše povijesti ili o tome tko su bili ustaše, ali tisuće navijača kojima je to česta poštapalica nas moraju alarmirati. Obavezna edukacija o Holokaustu je u Hrvatskoj prisutna posljednjih 10 godina i apsolutno se pokazuje da kasnimo i da je ima premalo. "Za dom spremni!" nije pozdrav i definitivno nije stari hrvatski pozdrav. To bi prije u katoličkoj maniri mogao biti "Hvaljen Isus" i slične izvedenice. Te se tri riječi spominju vrlo rijetko, često samo literarno u posebnim okolnostima od 17. stoljeća do danas. Ne postoji niti jedan dokument npr. Nikole Zrinskog ili Josipa Jelačića koji bi potvrdio korištenje tog "starog hrvatskog pozdrava".

Najučestalija primjena tog slogana bila je u razdoblju od 1941. do 1945. kada je korištena u više inačica pod zajedničkom kapom ustaškog režima. Nema dvojbe da je ustaški totalitaristički režim pod pokroviteljstvom Hitlera i Mussolinija provodio rasnu i genocidnu politiku u državi koju su nazvali Nezavisna Država Hrvatska. Ta tvorevina nikada nije bila ni nezavisna niti država niti hrvatska. Bilo koja romantičarska ideja da je ipak kratkotrajno bila hrvatska država ne odgovara stvarnosti jer su mnogi Hrvati stradali kao neprijatelji te države bilo kao civilne žrtve ili kao



Broj 46. Hrvatskoj branika izašao je 14. studenog 1941. godine te je u njemu izašlo objašnjenje "ustaškog pozdrava" pod naslovom "Tumačenje Ustaškog pozdrava za Ustaške junake".

Dragi ustaški junaci! Svakoga dana, prije svakoga sata u školi, prije i poslije svakoga sastanka, na ulici i kod kuće mi se pozdravljamo s našim lijepim ustaškim pozdravom: za dom spremni. Taj je pozdrav lijep, pun smisla i sadržaja. Da bismo taj naš pozdrav mogli još više zavoljeti, da bismo ga s razumjevanjem i poštovanjem izgovarali, ja ću vam danas govoriti što znači taj pozdrav i zašto se mi ustaše baš tako pozdravljamo.

Kada kažemo: za dom, vi znate da ne mislimo ovaj ili onaj dom, ovu ili onu kuću, nego mislimo na zajednički dom svih nas Hrvata na našu lijepu Hrvatsku domovinu. Kao što je dom, kuća, obitavalište jedne obitelji male zajednice ljudi povezanih krvnom vezom, tako je domovina veliko obitavalište ogromne obitelji, koja se zove narod.

Ali, vidite dragi ustaški junaci, nije to samo slučajno, da riječ domovina dolazi od riječi dom.

Domovina je dom u velikom, a dom je domovina u malom. To nam krasno tumači naš pjesnik Duro Arnold u svojoj pjesmi: Domovina. Ta se pjesma nalazi u staroj čitanci 11. razreda gimnazije i sigurno su je neki već čitali.

U njoj se opisuje jedan mali, ubavi dom, u kojem za dugih zimskih večeri uz svjetiljku sjedi jedna obitelj: otac s malim sinom na krilu, majka, što ziba kćerku i pjeva joj: Lijepa naša domovino.

Mali sin čuo je riječ domovina, pa ga je počelo zanimati, šta to znači. On se okrenu tati: Netom sinu rujne usne sina Reci, tate, što je domovina... ?!
I sada mu tata stane tumačiti:

"Dok si, sine, bio malen kao seka, domovina bila ti je cijela ova zipka kićena i meka, majka, ja i ova izba bijela. Ali poslije, kada si

malo odrastao, ti si vidio da ti ne pripadaš samo ovoj zajednici, našoj kući i obitelji, nego da si ti pripadnik ovoga sela. Poslije, kada podeš u školu, vidjet ćeš, da ti pripadaš još većoj, još široj zajednici, zajednici ljudi:

Kojim isti govor život sladi. Kojim isto srce grije grudi . . .

Oni sačinjavaju jednu veliku zajednicu, koja se zove narod.

Oni imaju mnogo toga zajedničkog, što svi nazivlju svojim. N. pr. imaju zajedničke velikane s kojima se ponose pred drugim narodima kao što se mi Hrvati ponosimo sa svojim kraljem Tomislavom, Krešimirom, Zrinskim, Starčevićem, Kvaternikom i s našim Poglavnikom. Nikada nećete čuti pripadnika drugog naroda n. pr. Srbina, da bi te ljude nazvao svojim i da bi se s njima ponosio.

A mi s ponosom izgovaramo: oni su naši! I mi znamo, kako su naši velikani učinili velika i sjajna djela, kojima se divio Čitav svijet. Kako su oni čitavim svijetom pronijeli slavu hrvatskoga imena. Vi znate, da su nas katoličke Hrvate zvali svuda u Evropi: predziđe kršćanstva. A u isto vrijeme su muslimanski Hrvati na drugoj strani bili najugledniji dostojanstvenici na dvorovima sultana na kojima se govorilo hrvatskim jezikom . . .

Kada je trebalo braniti svoju grudu zemlje na kojoj žive Hrvati, naši su pređi bili prvi. Bili smo narod ratnika i boraca za krst časni i slobodu zlatnu. No osim toga našlo se kod nas ljudi, koji su dospjeli usred bojne buke da pograbe pero još u ruke, da napisu krasna književna djela, koja dokazuju, da mi Hrvati nismo samo narod vojnika, nego i kulturni narod književnika, umjetnika i učenjaka.

I, evo dragi ustaški junaci, to sve što su oni nama ostavili, to je naš dom, to je naša domovina.

Obranili su nam naše lijepe krajeve svojom krvlju. Njima imamo zahvaliti da divno Jadransko more možemo nazivati

*Izvor: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/evo-zasto-se-mi-ustase-pozdravljamo-sa-za-dom-spremni/712573.aspx>



našim. Ostavili su nam slavu ratnika i boraca, slavu umjetnika i književnika.

To je sve naš dom, to je naša domovina. Baština naših umrlih junaka. I oni su nam je ostavili, ne da se samo s njome hvalimo, nego da njihovu baštinu još povećamo, da nastavimo njihovo djelo.

U spomenutoj pjesmi "Domovina" pita na završetku otac svoga maloga sina: *Hoćeš li mi, sinko, ti djedova stazom ?*

A mali sinčić odgovara:

*Hoću, tato, kunem ti se vjerom
Radit ob dan, učit u noć kasnu.
Junak bit ću mačem ili perom
Za tu našu domovinu krasnu.*

Vidite, dragi ustaški Junaci, taj mali je pokazao tim riječima sve ono, što mi razumijevamo pod rječju: spreman

Spreman! — raditi, učiti, da se izobrazim za pametnog, spremnog i za svaki posao sposobnog Hrvata, koji će moći dobro poslužiti domovini.

Spreman! — slušati i pokoravati se svojim pretpostavljenima, držati disciplinu na svakom koraku, jer se bez discipline ne postizava ništa.

Spreman! — žrtvovati se, pregor-jeli svoje lične Zelje i prohtjeve, jer samo na žrtvama gradi se veličina hrvatskoga doma. Zato, dragi ustaški junaci, izgovarajte naš pozdrav s poštovanjem, da pokažete, da razumijete što on znači.

Pokažite u životu, da ste razumjeli naš ustaški pozdrav. Ne izgovarajte ga samo riječima, nego i u vašem vladanju pokažite da ste zbilja ZA DOM SPREMNI!

Godina: 1941 Broj: 46 Stranica: 3 Datum: 15.11.1941.
Volumen: XVII ■

Posljednja nogometna eskapada bila je prilika da sadašnji predsjednik Hrvatskog nogometnog saveza napravi značajni iskorak, ali to nažalost nismo doživjeli. Gornja fotografija je nastala 1996. godine kada je Davor Šuker posjetio groblje Cementerio Sacramental de San Isidro u Madridu te se fotografirao uz grob ustaškog diktatora Ante Pavelića

Autor početnog komentara i urednik Hrvatskog povijesnog portala je Miljenko Hajdarović. Od 2005. godine radi kao nastavnik povijesti, politike i sociologije. Sudjelovao je na brojnim domaćim i inozemnim seminarima (Jerusalem, New York, Varšava, Paris, Amsterdam) uz poseban fokus na temu Holokausta i ljudskih prava. Autor je više projekata među kojima se posebno ističu prvi "**Razredni muzej Holokausta**" otvoren 2009. godine u Osnovnoj školi "Petar Zrinski" Šenkovec, te hrvatski dio izložbe "**Anne Frank - povijest za sadašnjost**" koja upravo putuje Hrvatskom.



Tijekom ove školske godine vodi fakultativnu nastavu "Holokaust i ljudska prava" u sklopu koje provodi međunarodni projekt "TH.net" zajedno sa srednjom školom iz Portugala.

Osnivač je i predsjednik Udruge za edukaciju i promicanje ljudskih prava čija je osnovna aktivnost permanentno usavršavanje nastavnika. Organiziraju se godišnji regionalni seminari koji se svakog svibnja održavaju u Čakovcu. Sljedeći regionalni seminar će se održati od 22. do 24. svibnja 2014. godine. Uz domaće i inozemne stručnjake tijekom seminara biti će otvorena izložba i organizirana terenska nastava.

Comments from a dining table



I am not a historian, simply a person who thinks. I was asked to share my thoughts on the rising of nationalism and racism in Hungary which I did with the same pleasure I usually do next to a dining table in my friends' house.

Since the victory of FIDESZ in 2010 Hungary has gone a long way and, to be honest, that way was not directed towards the strengthening of fundamental democratic and human rights but the opposite.

Among the many reasons of the surprising speed at which Hungary's governing party could erode Hungarian democracy there are historical, political, economic and psychological. Needless to say all is well explained and understood by expert historians, political scientists, economists and even psychologists, but unfortunately enough, a lot less by the average Hungarian citizen.

Most people, if not in the open, not publicly but somehow agree that things are going the wrong direction. Economy, contrary to the slogans that national television channels and radio stations, ruled by the National Media Agency, try to broadcast, does not seem to flourish. People do not live better, a lot of people cannot find a job they are looking for or qualified to do. If the official numbers do not show a high unemployment rate, it might be partly because young people looking for better employment opportunities (and sometimes not only for that but for more freedom) leave the country by the hundreds. In the last fourteen years about half a million Hungarians left the country.

The least we can say economy-wise is that the majority

Hungarians seem to be more dissatisfied than not with the economic performance of their country. And to make things a little even worse corruption is not an unknown phenomenon in our country.

"There are several reasons for these poor results. In Hungary, state institutions responsible for supervising the power exercised by the government are headed by government loyalist. The almost complete elimination of checks and balances poses a serious risk of corruption in itself." See further details on the website of Transparency International Hungary.

As for political measures taken by FIDESZ against classically defined democratic governmental procedures many examples can be found writes Benjamin Abtan, for example, "the Constitutional Court is no longer allowed to give its opinion about the content of laws and to refer to its own case-law – which results in the loss of almost all monitoring power on the legislature and the executive. (...) crippling restriction of the freedom of the press, political direction of the Central Bank, inclusion in the Constitution of Christian religious references and of the "social utility" of individuals as a necessary condition for the enforcement of social rights, deletion of the word "Republic" in the same Constitution to define the country's political system, condemnation of homosexuality, criminalization of the homeless, attacks against women's rights, impunity afforded to perpetrators of racist murders, the strengthening of a virulent



anti-Semitism . . . " (Cited from an article about the erosion of democracy in Hungary)

The legal changes over the past three years were fundamental and made Hungarian people uneasy. Everyday life may not have changed for the man in the street but the legal safety of a democratic country is long gone.

My foreign friends often ask me the question that makes me quite sad and also desperate: why did you let this happen to your country? Why don't you do something? How can you accept this situation? And believe or not these are exactly those questions we ask each other with my friends next to a dining table. What could be done? How could we make Hungary a democratic country again? Whose responsibility is this situation?

Too often we can come up with no answer. Or answers we are dissatisfied with. I am convinced that there are a lot of great people living in Hungary who want to do their best for their country. They see things, they understand things, they are well-read, well-educated, they are experts in their fields and still ... we are heading towards a highly-centralized political system with less and less rights given to the citizens.

I will be honest, we have nobody to blame but ourselves and I will explain.

To start with the explanation, let us talk a little bit about the psychology of victims. Being a victim in any situation is, obviously, a difficult position but if we take into consideration the psychology of victimhood and all the aspects of it, the picture is even darker. During their long and hardship-loaded history Hungarian people have learnt how to live as victims and they have learnt it well. (See Hungarian history for being a small country between Eastern-Europe and the West in the Middle-Ages, losing two World Wars, playing best-friends with the



Nazi ideology of eliminating Jewish people and shortly after that welcoming the Soviets into the country for good. Hungarian history is not exactly a history of independence and glorious victories.) As it often happens in an aggressor-victim situation victims either get blamed from the outside for being victimized and so they feel ashamed of their weakness of any kind or they try to live with the situation, find something in common with the aggressor and feel ashamed inside because of that, or sometimes victims, unable to cope with the whole idea of falling, rationalize the situation and are too late to realize what is happening to

them – they are simply unable to imagine that aggressors do not have the same moral or do not keep the laws, or that they simply change the laws according to their goals. And when they realize what is going on, it is most often too late and then they feel ashamed ... a vicious circle.

This is of course a simplified explanation of the psychological notions of victimhood but probably sheds some light on why a lot of Hungarian people feel unable to stand up for their rights at the moment.

I am not saying that feeling to be a victim does destine you to a passive role and is necessarily a downward spiral but it definitely is a very difficult position.

Sadly enough the counterpoint of this prevailing shame in Hungarian politics became the ideology of nationalism, and the far right-wing political party: the Jobbik. A lot of Hungarian people, who has become dissatisfied with falling as a victim to a centralized government and political system, seem to find ideological backing in Jobbik: to be proud again. The catch is that now the victim turns into an aggressor and victimize others: homeless people, Jews or Romanis.

Is there a better solution than this? There must be. Is Hungary going to get back on the road to democracy? I wonder. Hungarian people, or at least quite a lot of them, are at a loss now. Only those, who think, can distinguish between right and wrong, - said Hannah Arendt and I agree with her. I think, every Hungarian is responsible for what is going on in our country at the moment and everyone has to do their best to keep democracy alive. The responsibility of teachers is that they have to show students that thinking is important, to give themselves as examples for them; this way giving them an important tool: morality with the help of which they will be able to make responsible decisions in the future and not to become simple consumers of ready-made ideologies that have so far led to the darkest pitches of human history. But as we all know and experience now: "It is, in fact, far easier to act under conditions of tyranny than it is to think." Hannah Arendt: *The Human Condition* (1958) ■

Autorica komentara je **Ingrid Alexovicz**. Magistrirala je engleski jezik koji posljednje 22 godine podučava u srednjoj ekonomskoj školi. Zainteresirana je za teme tolerancije, ljudskih prava, demokracije i Holokausta. Živi i radi u Pečuhu.



Why do we have to teach about holocaust?

View from Portugal



Airães is located in the north of Portugal. It belongs to the district of Oporto, at a distance of 60 Km. This small town is part of the village of Felgueiras. **Escola Básica e Secundária de Felgueiras** is a public school and is attended by 990 students from kinder garden to Secondary School. The school was founded in September 2001. The Project "In Memory of the Holocaust" was created by the teacher **Francina Santos**, who is responsible for the school library.

Holocaust! A very difficult word to pronounce, to write or to think about. Why? Because it transfers us to a horror time. A time of suffering, darkness of spirit and mind, where human cruelty knew no bounds, where logic and hope never existed! Teaching and studying Holocaust has several challenges and it's not easy to do it! Through the study of this subject, young generations can embrace moral human values, democratic principles and social ethic. However, we know that this contribution is very small facing the real tragedy scale of Holocaust.

Portugal at the time of Holocaust was living a very difficult times. In spite of all limitations because we were living under a political regime of dictatorship, the Portuguese public opinion had some limited information about the Jewish persecutions in the Nazi Germany. Newspapers were under strong censorship by a specific Commission. However, some news and articles were published. At the beginning, some parts of the regime and of the Portuguese society were supporting the new German power. It was most of all in the German communities of Lisbon and Oporto where we felt the first discriminations against German Jews. After the beginning of the Second World War Portugal declared neutrality and discrimination against Jews was very rare.

In this context, our school – Escola Básica e Secundária de Airães – decided to develop the **project "In Memory of the Holocaust"**, during this school year up to June 15, 2014. It's

a school project presented by the school librarian Francina Santos with the support of the school director and his team and performed by a great number of teachers and students.

As curricular subject, Holocaust is compulsory only in 9th grade with a group of students aged by 14 or 15, in History classes, at the last school period (April to 6th June). The maximum time that teachers have for this specific topic is 5 or 6 school hours (2 blocks of 90 minutes for week). Although, it depends of the personal opinion of the teacher itself. He has total autonomy to teach it. In this matter, Portuguese teachers have some opportunities to have specific training thanks to the several seminars performed by MemoShoá Association, in Lisbon. But sometimes, those seminars are organized during the work days and teachers cannot leave from school. That is a serious problem.

Our project involves several classes of different levels of teaching. Each level makes several activities: reading specific books (for instance The Diary of Anne Frank), writing texts, seeing movies or documentaries or researching information in order to build a traveling exhibition. Others makes artistic works – from paintings, photos, videos up to music, poems or essays. The final award for 10 best students will be a visit to Anne Frank's House, in Amsterdam, for ten students, in order to reward the best student's works in all categories.



Older students (seniors) accepted the challenge of working in partnership with a school from Croatia – **project Theachingholocaust.net or TH.net in Facebook** – in order to bring out human rights and true values with a common subject. Why we joined the TH.net project? My colleague, Miljenko Hajdarovic, from Čakovec High School, Croatia, created a Facebook page because he was working with a group of students in extracurricular classes about Holocaust and other questions of human rights using web resources like Facebook and YouTube. Special part of that idea was to develop video clips about the subject by his students. So, it was the perfect opportunity to work together, because we had everything in



common – the same educational purpose to engage young people to study Holocaust and other human rights causes using their instruments of communication.

Meanwhile, we expanded our school project to public and local community. In this way, we get some local and institutional sponsors: MemoShoá and the Polish Embassy in Lisbon, political and economic local power of Felgueiras.

We plan to commemorate International Holocaust Remembrance Day on January 27, 2014. Our school will organize a whole day conference and activities about Holocaust. One

of the activity will be a special video report from our partner school from Croatia. Our sponsors will also participate during the program. At night, we have prepared a special Concert, performed by Dogma Brass Orchestra. We are also preparing a small gift for the participants - a small animated film made by my students and my colleague who teaches History and Culture of Art. ■

Yes, we must have the right to teach about Holocaust!

Yes, we must do it, for the younger generations!

For Humankind, after all!

The responsible teacher,

Francina Santos



Poučavanje o holokaustu i sprečavanju zločina protiv čovječnosti



Slavko Kvaternik (ministar domobranstva) i Eugen Dido Kvaternik (zapovjednik Ustaške nadzorne službe) s Benitom Mussolinijem za vrijeme vojnih vježbi u Italiji, 17. veljače 1942

U Splitu će 26. siječnja 2014. godine započeti nacionalni seminar "Poučavanje o holokaustu i sprečavanju zločina protiv čovječnosti" u organizaciji Agencije za odgoj i obrazovanje i pod vodstvom savjetnice Lorande Miletić.

Predložen je sljedeći program:

Nedjelja - 26. siječnja 2014.

- Prijava i registracija sudionika
- Pozdravni govori i otvaranje stručnog skupa
Vinko Filipović, prof., ravnatelj Agencije za odgoj i obrazovanje
Nj.E. Yosef Amrani, veleposlanik Države Izrael
doc. dr. sc. Željko Jovanović, ministar znanosti, obrazovanja i sporta
prof. dr. sc. Ivo Josipović, predsjednik Republike Hrvatske

- Židovi u predratnoj Europi, Kako smo živjeli?; projekcija i razgovor o filmu
Miljenko Hajdarović, Srednja škola Čakovec, Čakovec
Loranda Miletić, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zadar

- Židovi u Splitu, od kraja rekonkviste do holokausta; izlaganje
Ana Lebl, predsjednica Židovske općine u Splitu

Ponedjeljak - 27. siječnja 2014.

- Evolucija genocidne prakse: različite faze „Konačnog rješenja”; izlaganje
Dr.sc. Tal Bruttmann, povjesničar, edukator Memoriala de la Shoah, Pariz

- Holokaust u Europi i Hrvatskoj - kronološki pregled; izlaganje
Milivoj Dretar, Osnovna škola Petar Zrinski, Jalžabet

Dvije paralelne radionice:

- Fotografije snimljene u getu
Dr. sc. Chava Baruch, Yad Vashem, Izrael
- Smjernice za poučavanje o holokaustu
Loranda Miletić, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zadar

- Posjet Židovskoj općini Split - Susret s preživjelim

Utorak - 28. siječnja 2014.

Dvije paralelne radionice:

- Fotografije snimljene u getu
Dr. sc. Chava Baruch, Yad Vashem, Izrael
- Smjernice za poučavanje o holokaustu
Loranda Miletić, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zadar

- Refleksija sudionika o sadržaju izlaganja i radionica

- Sudionici holokausta – počinitelji, žrtve, promatrači, spašavatelji; izlaganje
Dr. sc. Tal Brutmann, povjesničar, edukator Memoriala de la Shoah, Pariz;

Dvije paralelne radionice:

- Kolaboracija, konformizam, konfrotacija
Miroslav Šašić, Prirodoslovna škola Vladimira Preloga, Zagreb
- Otpor za vrijeme holokausta
Dr. sc. Chava Baruch, Yad Vashem, Izrael

Srijeda - 29. siječnja 2014.

- Nastavni materijali u RH za poučavanje o holokaustu i drugim genocidima
Renata Ozorlić-Dominić i Loranda Miletić, Agencija za odgoj i obrazovanje

- Poučavanje o holokaustu u irskim razredima; izlaganje
Lynn Jackson, Holocaust Education Trust Ireland (HETI), Republika Irska

- Sudbina jedne obitelji - Hirschleri iz Donje Dubrave; primjer studije slučaja
Mladen Tota, prof., Srednja škola Čakovec, Čakovec

- Refleksije i vrednovanje stručnog skupa

Logor Đakovo - groblje logorskih žrtava



Kada govorimo o Židovskom groblju u Đakovu, treba znati da je dio groblja koji je namijenjen žrtvama đakovačkog logora po mnogo čemu specifičan i samim tim jedini ovakve vrste u cijeloj Europi.

Žrtve Sabirnog logora sahranjivane su neposredno po osnutku logora dok je on još bio pod kontrolom Župskog redarstva u Osijeku i u trenucima kada su rijetki slučajevi smrtnosti ujedno predstavljali i prve logorske žrtve.

Zahvaljujući trudu pojedinaca koji su od trenutka osnivanja, i za sve vrijeme trajanja logora, predano radili za ovo groblje, omogućili su i bitno utjecali da ono zadrži svoj izvorni oblik i ostane neizmijenjeno do danas.

Sabirni logor u Đakovu kao mjesto internacije uglavnom židovskih i manjim dijelom srpskih žena i djece, osnovan je početkom prosinca 1941. godine, a rasformiran postupnom evakuacijom zatočenika tijekom lipnja i srpnja 1942. godine.

O LOGORU

U studenom 1941. godine Židovska bogoštovna općina u Osijeku dobila je nalog od Župske redarstvene oblasti u Osijeku da u roku od nekoliko dana pronađe smještaj i potpunu opskrbu za oko 2000 žena i djece, većinom Židovkinja i Srpkinja.

Nastamba za smještaj interniranih žena i djece nađena je nakon što je 26.11.1941. godine vraćen prvi transport koji je krenuo iz Sarajeva prema logorima u NDH. Razlog vraćanja transporta je bio nedostatak mjesta za smještaj zatočenica. Tim povodom Židovska općina u Sarajevu javila je Zagrebačkoj bogoštovnoj općini da je transport sa 600 žena i djece koji se vratio u Sarajevo proveo 7 punih dana u vagonima bez kretanja, vode i hrane.

Delegacija Odbora Židovske općine Osijek već 05.12.1941. godine pronalazi rješenje i odgovarajuću lokaciju u gradu Đakovo. Za

mjesto budućeg logora izabrana je zgrada napuštenog mlina "Cereale", vlasništvo Đakovačke biskupije. Zgrada je bila građena na tri kata, duga 40 i široka 10 metara. Pod je bio od dasaka, zgrada hladna i bez električnih instalacija. Logor se nalazio u neposrednoj blizini grada i glavnih đakovačkih ulica.

Naredbenu inicijativu Ureda o formiranju logora Đakovo, s punom kompetencijom za njegovo konstituiranje, preuzeo je **Ured 111** (Ustaška obrana) Ustaške nadzorne službe. Logor Đakovo je tijekom rada bio pod upravom Ureda 111 UNS-a, a kao dio organiziranog kompleksa koncentracijskih logora bio je podređen Zapovjedništvu sabirnih logora u Jasenovcu. Osnovne obaveze i zadatke Ured 111 je prenio na Župsku redarstvenu oblast u Osijeku. Time je status posrednog kontrolora i nadzornog organa nad logorom Župsko redarstvo zadržalo sve do preuzimanja direktne uprave Ustaške obrane.

Osiguranjem smještaja realiziran je prvi u nizu preduvjeta za prijevoz i internaciju žena i djece. Akcija transporta se vršila uz suradnju Židovskih općina Osijek, Zagreb, Slavonski brod i Sarajevo. Općine su međusobno surađivale jer su bile uključene u akciju i jer im je obaveza bila kontaktirati sa ustaškim vlastima i provoditi njihove naredbe. Uprava logora je imenovala **Vladu Grünbauma** za upravitelja logora sa punim ovlaštenjima. U toku prvih mjeseci postojanja logora zatočenicama je bila osigurana prehrana. Iako nije bila raznolika, bila je redovna. Također, uprava logora uz suradnju sa općinama vrlo se uspješno borila protiv zaraznih oboljenja i maksimalno se trudila spriječiti nastanak zaraze. Zatočenice su imale mogućnost primiti pisma i pošiljke koje su vrlo često sadržavale osnovne higijenske potrepštine.

Pojavom trbušnog tifusa zdravstvene prilike su se pogoršavale. U cilju sprječavanja nastanka epidemije, svojim se zalaganjem posebno isticao **dr. Rudolf Čeleda** koji je intervenirao u Ministarstvu zdravlja u Zagrebu, koje je nakon toga poslalo liječničku ekipu u logor gdje je izvršena dezinfekcija i liječenje zatočenica i djece.

Par mjeseci nakon formiranja logora, Ustaška obrana preuzima kompletnu unutrašnju upravu. Ustaše dolaze 29. ožujka 1942. godine na čelu sa **Ljubom Milošem** i ustaškim poručnikom **Josipom Jozom Matijevićem**, koji je kasnije imenovan za zapovjednika logora Đakovo.

Donošenjem ovih odredbi karakteristični životni uvjeti u ovom logoru, kojem je najviše pomagala Židovska općina u Osijeku, izgubili su svoju specifičnost i time je đakovački logor postao dio jasenovačke stvarnosti.

Rasformiranje logora i evakuacija zatočenica logora Đakovo provedena je od 15.06.1942. do 15.07.1942. godine. Deportacija je vršena u tri navrata, a otpremljeno je oko 2400 žena i djece.

Likvidacijom žena i djece rukovodio je ustaški poručnik Josip Matijević. Još kao zapovjednik đakovačkog logora smišljeno i sistematski je provodio realizaciju plana fizičkog uništenja postupnom eliminacijom zatočenica i djece. Konstantno provođenim psihofizičkim terorom uspio je znatan broj logorašica likvidirati još u Đakovu, dok je zdravije i mlađe žene otpremao u njemačke logore, odakle se niti jedna nije vratila. Najveća skupina židovskih žena i djece (njih između 2.400 i 3.200) odvedena je u logor III Ciglana Jasenovac, nakon likvidacije logora Đakovo početkom ljeta 1942.

Stjepan Kolb

STJEPAN KOLB rođen je 1886. u Osijeku, u Retfali. Potječe iz porodice njemačkog porijekla. U Đakovo se doselio 1910. sa suprugom Magdalenom i odmah nakon toga preuzeo dužnost grobara na Židovskom groblju u Đakovu. Posao mu je ponudila đakovačka Židovska bogoštovna općina. Porodica Kolb je živjela u kući uz kapelu, na Židovskom groblju.

Od trenutka osnivanja pa sve do evakuacije zatočenica i definitivne likvidacije Sabirnog logora u Đakovu na poslovima sahranjivanja preminulih i ubijenih žena i djece neprekidno je bio angažiran grobar Stjepan Kolb. Sav posao oko sahrane tragično preminulih on je obavljao temeljito. Otpremao je leševe iz logora i dopremao ih u mrtvačnicu, transportirao na groblje udaljeno oko 2 km od logora gdje je sam iskapao grobove i sahranjivao žrtve. Uredno je vodio evidenciju u koju je unosio imena i prezimena umrlih žena i djece.

Od njega se zahtijevalo da mrtve logorašice i djecu sahranjuje isključivo noću te da se leševi ukapaju bez odjeće, što nije bila praksa u toku prvih pokopa na logorskom groblju. Očita je bila namjera ustaša da unište dokaze i potisnu u zaborav vlastita nedjela. Kolb je zahvaljujući uložnim protestima uspio organizirati da se mrtve zatočenice i djeca ne sahranjuju goli.

Kolbu je pomagao teolog Jakov Maestro koji je veoma odano izvršavao svoju svećeničku obavezu kod vjerskih obreda priređenih kod pokopa umrlih. On je logorskim žrtvama osiguravao sahranu dostojnu ljudskog poštovanja uveličavajući je svojim prisustvom i očitavajući kadiš za svakog pokojnika. Zahvaljujući njemu, objavljivani su pokopi isticanjem smrtovnica,



sve do trenutka preuzimanja logora direktno pod kontrolu ustaša, tj. dok umiranja nisu poprimila karakter masovne pojave. Njegova najveća zasluga je što je vodio brigu da svaka pokojnica i svako umrlo dijete dobiju posebnu raku i tablu s imenom i brojem kako bi se znalo tko u raki leži.

Kolb je svoju knjigu sa podacima o sahranjenima čuvao sve do kraja rata, a potom su je on i supruga Magdalena 1945. godine predali Savezu jevrejskih opština Jugoslavije u Beogradu. Knjiga Stjepana Kolba sa popisom nastradalih žrtava, koja ujedno svjedoči o zločinu počinjenom nad Židovima u logoru Đakovo, danas se nalazi u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu, a mikrofilmirani primjerak knjige nalazi se u muzeju Yad Vashem (Izrael).

Na osnovu spiska žrtava fašističkog terora logora Đakovo sahranjenih na židovskom groblju u Đakovu i popisa zatočenica Sabirnog logora Đakovo deportiranih iz Sarajeva 1. i 23. prosinca 1941. godine relativno točno se može utvrditi broj logorašica, a za pojedine od interniranih osoba sasvim sigurno mjesto rođenja, kao i mjesto stanovanja iz kojih su deportirane na konačno logorsko odredište. Logorašice su bile rodnom iz svih krajeva Bosne, uglavnom iz Sarajeva, Zenice, Visokog,





Travnika, Turbeta, Maglaja, Dervente, Žepča, Tešnja, Bosanskog Broda, Goražda, Čajniča, Gračanice, Bijeljine, Vlasenice, Tuzle, Višegrada, Bosanskog Petrovca, Bihaća, Bugojna, Jajca, Mostara i drugih manjih mjesta. Veoma mali dio židovskih žena i djece živio je u drugim mjestima kao što su Olovo, Bihać, Banja Luka, Zenica, Tuzla. Iz Slavonije i Baranje židovske internirke i djeca u đakovački logor su deportirane uglavnom iz Slavenskog Broda i Slavenske Požege mada su bile rodnom ne samo iz tih mjesta nego i iz Pakraca, Sabinja, Vrpolja, Vinkovaca, Piškorevaca, Slavenskog Šamca, Nove Gradiške, Đakova, Našica, Osijeka i drugih krajeva. Znatno dio zatočenica bio je rodnom iz Zagreba, Apatina, Daruvara, Vukovara, Koprivnice, Varaždina, Podravske Slatine, Murske Sobote, Petrinje, Ludbrega, Sombora, Čakovca, Karlovca, Vršca, Beograda pa čak i Skoplja, Bitolja i drugih mjesta što je đakovačkom logoru na izvjestan način davalo općejugoslavenski karakter. Bitno je i spomenuti da je dio židovskih izbjeglica, u ovom slučaju žena i djece, doveden iz Austrije (najviše Beč), Mađarske, Poljske, Bugarske, Češke i Slovačke također zatočen u Đakovu, gdje je tragično i okončao životni put.

Definitivno utvrđen broj tragično preminulih i na Jevrejskom logorskom groblju sahranjenih zatočenica i djece Sabirnog logora Đakovo iznosi 566 što je peti dio od sveukupno utvrđenog broja logoraša.

2009. godine Jevrejska općina u Sarajevu pokrenula je odlučnu inicijativu za rekonstrukciju logorskog dijela Židovskog groblja u Đakovu, te je uz podršku Koordinacije židovskih općina Hrvatske i Saveza jevrejskih općina Srbije projekat uspješno realiziran u svibnju 2011. godine.

U dvogodišnjem razdoblju projekt su podržali brojni pojedinci i organizacije, no konačnom uspjehu najviše je pridonijela aktivistica sarajevske Jevrejske općine i koordinatorica cijeloga projekta Lea Maestro, od koje je potekla sâma inicijativa, te

koja je aktivno sudjelovala pri izvođenju radova na đakovačkom groblju, te drugim potrebnim radnjama.

Financijska sredstva za izradu 600 ploča prikupljena su gotovo isključivo dobrovoljnim priložima pojedinaca koji su uplaćivali sukladno svojim mogućnostima. Uglavnom je riječ o članovima obitelji logoraša s područja Bosne i Hercegovine, no svojim su priložima umnogome pripomogli i pojedinci iz Hrvatske i Srbije, a također i iz Izraela.

U pokrivanju ostalih troškova – prijevoza ploča, izvođenja radova na groblju, i drugo – spremno su pritekli u pomoć Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, Koordinacija židovskih općina Hrvatske, Savez jevrejskih općina Srbije.

Kao posljednja faza projekta rekonstrukcije priređena je izložba autorice Lea Maestro o logoru Đakovo i njegovim žrtvama. Izložba u realizaciji Jevrejskog kulturno-prosvjetnog i humanitarnog društva "La Benevolencija" i Jevrejske općine u Sarajevu uspješno je otvorena 29. listopada 2013. godine u Galeriji Novi hram u Sarajevu.

Uspomena na nevine žrtve ustaškog terora i sjećanje na Sabirni logor Đakovo ovjekovječeno je u vidu relikta koji je logor ostavio kao spomen pokoljenjima. Kao nijemo svjedočanstvo bliske prošlosti iz doba ljudske nehumanosti i netrpeljivosti on je ostao u vidu groblja logorskih žrtava u Đakovu. ■

Autorica članka je **Lea Maestro**. Aktivistica je Jevrejske općine u Sarajevu i Jevrejskog kulturno-prosvjetnog i humanitarnog društva "La Benevolencija". Temu Holokausta proučava od 2009. godine. Volonter je Yad Vashemova projekta prikupljanja i arhiviranja imena žrtava Holokausta "The Shoah Victims' Names Recovery Project" za područje Bosne i Hercegovine.

Porajmos



Krajem 2012. godine u Berlinu preko puta parlamenta svečano je otvoren spomenik na spomen Roma ubijenih od nacista tijekom Drugog svjetskog rata

Holokaust je naziv za genocid nad Židovima tijekom Drugog svjetskog rata. U istom se kontekstu koristi i naziv *shoah*. Oba su termina nastala nakon samog događaja i njima se želio opisati događaj bez presedana u dosadašnjoj povijesti. Takvo sustavno uništenje do sada nije zabilježeno i ne postoji adekvatni termin koji bi pokrio cijeli spektar i težinu događaja. Dio nacističke genocidne politike nažalost nisu bili samo Židovi već i brojni drugi narodi koje su nacisti smatrali manje vrijednima ili bezvrijednima.

Riječ **porajmos** koristimo kao naziv za nacistički genocid nad Romima tijekom Drugog svjetskog rata. Riječ *porajmos* u nekim romskim dijalektima znači "proždiranje" ili "uništavanje". Naziv je 1993. godine počeo koristiti britanski romski znanstvenik i aktivisti **Ian Hancock** (romski: Yanko le Redžosko). Dio romske zajednice ne podržava taj naziv jer u nekim dijalektima podsjeća na riječ "silovanje". Dio Roma na Balkanu koristi riječ *samudaripen* (masovno ubojstvo) koju je uveo lingvist Marcel Courthiade. U upotrebi su još *kali traš* (crni strah), *berša babahtale* (nesretne godine) i druge.

Povijest diskriminacije

Romi su na područje Europe vjerojatno došli prije oko tisuću godina sa područja današnje Indije. Pristigli su u više plemena

koja su se raspršila kontinentom. Tamnije kože, poganske religije i s nerazumljivim jezikom ti su se Romi znatno razlikovali od uobičajenog stanovništva Europe. Bavili su se sitnom trgovinom, obrtom i ručnim radom. Nerazumijevanje i nepoznavanje drugih često vodi do pojave straha i kao posljedica toga do neprihvatanja i neprijateljstva prema došljacima. Kroz stoljeća Europljani su ih pokušavali asimilirati ili ukoliko to nije bilo moguće onda ih otjerati ili čak i ubiti. U mnogim su državama s vremenom nastale zakonske norme koje su zabranjivale njihov način života, kulturu i jezik. Pokušavalo ih se natjerati da se bave stočarstvom ili poljoprivredom, prisiljavalo ih se na školovanje i odlazak u crkvu. Kazne protiv Roma su često bile i drastične. Tako je pruski kralj Friedrich Wilhelm I. naredio da se svi Romi iznad 18 godina objese. 1835. godine na području Jutlanda u Danskoj se još provodio "lov na Cigane" u kojem je "uhvaćeno" 260 muškaraca, žene i djece. Iako su te pojave bile iznimno teške ipak su bile povremene i pojedinačne.

Nacistička politika prema Romima

Zakoni protiv Roma (*Zigeuner*) postojali su već u vrijeme Weimarske republike. Morali su prijavljivati svoje boravište i zabranjena im je selidba. Zabranjen im je ulaz na javna kupališta, parkove i druga mjesta rekreacije. Već su tada bili kažnjavani



Romkinja je natjerana da se skinje prije streljanja (fotografija iz Poljske)

prisilnim radom. Te su mjere preuzeli i nadogradili nacisti nakon dolaska na vlast 1933. godine. Postojala je manja nesigurnost kod nacista oko porijekla Roma. Pretpostavka je da su indijskog porijekla i da vjerojatno imaju Arijske krvi. No, ipak su zaključili da je barem 90% suvremenih Roma miješane rase (*Mischlinge*), te su stoga inferiorni.

U srpnju 1933. obuhvatila ih je zakonska odredba o sterilizaciji kako bi se očuvala "čistoća" njemačke rase. U studenome iste godine proglašeni su "asocijalnim" osobama. Prosjaci, nomadi, beskućnici i alkoholičari su zakonskom odredbom uhićivani i slani u koncentracijske logore. Nürnberškim zakonima nisu posebno

istaknuti, ali su zajedno sa Židovima i crncima potpali u skupinu rasno nepodobnih i izgubili su građanska prava.

U svibnju 1938. SS Reichsfuehrer Himmler je osnovao centralni Ured za suzbijanje ciganske opasnosti. Do ljeta je veliki broj njemačkih i austrijskih Roma okupljen i zatvoren u logore. Bili su označeni crnim trokutastim oznakama kao "asocijalni" ili zelenim trokutima kao kriminalci. Ponekad označeni i slovom Z (*Zigeuner*). S početkom rata i ekstremizacijom nasilja prema Židovima isto se počelo dešavati i Romima. U prvim godinama Rome su deportirali sa teritorija Reicha prema istoku. U getoima su brzo umirali bez adekvatne prehrane, grijanja i nedostatka lijekova. Preživjeli su transportirani u logore Belzec, Sobibor, Treblinka i Auschwitz.

Marzahn (kraj Berlina) - prvi logor za Rome u Trećem Reichu



O broju romskih žrtava imamo vrlo nepouzdan podatke koji govore od 200.000 do 500.000 ili čak do 1.200.000 nastradalih.

SS Einsatzgruppen su na području SSSR uništavale romsku populaciju zajedno s





Deportacija Roma iz Asperga, 22. svibanj 1940.

židovskom (na prostoru Baltika je pobijeno oko 30.000 Roma). Himmler je 16. prosinca 1942. naredio da se svi Romi pošalju u koncentracijske logore. U kompleksu logora Auschwitz-Birkenau je pripremljen poseban dio za Rome u koji je dopremljeno oko 20.000 ljudi. Ljudi iz tog "Ciganskog obiteljskog logora" (*Zigeunerfamilienlager Auschwitz*) su u najvećoj mjeri pobijeni u plinskim komorama. Dr. Mengele je među njima birao blizance i patuljke za svoje "medicinske" eksperimente. Romi u Ravensbrücku, Natzweiler-Struthofu i Sachsenhausenu su također korišteni za eksperimentiranje.

Na području Poljske većina Roma je streljana na licu mjesta i nisu ih uopće slali u logore.

Zanimljivo je istaknuti da su i nakon zakona iz 1937. neki Romi bili u njemačkoj vojsci sve do demobilizacije posebnim

Židovka **Vera Alexander** je u Auschwitzu skrblila o 50 pari romskih blizanaca koje je Mengele koristio za eksperimentiranje. Svjedočila je o brutalnosti:

"Posebno se sjećam se jednog para blizanaca: Guido i Ina, stari oko četiri godine. Jednog dana ih je Mengele odveo. Kada su se vratili bili su u groznom stanju: bili su zašiveni zajedno, leđa o leđa, poput sijamskih blizanaca. Rane su im se inficirale i puštale gnoj. Vrskali su dan i noć. Tada su njihovi roditelji - sjećam se da se majka zvala Stella - uspjeli pribaviti nešto morfija i ubili su djecu kako bi im skratili muke."

Romska djeca u jednom od geta u Poljskoj



naredbama između 1940. i 1942. godine. Romskoj djeci je zabranjeno školovanje tek u ožujku 1941. godine. U Zakonu o građanstvu iz 1943. Romi se uopće ne spominju jer se pretpostavljalo da više ne postoje.

Romi su u drugim područjima Europe imali različite sudbine. Većina romskih muškaraca u Srbiji je streljana 1941. i 1942., a nakon toga su žene i djeca većinom pobijeni u plinskim kamionima. Na prostoru NDH ustaške su vlasti pobile većinu romske populacije (do 25.000). Nekoliko informacija o postupku prema Romima u Jasenovcu pročitajte u sljedećem članku ovog izdanja. Na prostoru Francuske vlasti su okupile oko 6.000 Roma od kojih je samo

dio poslan u logore na istok. Rumunjske su vlasti većinu Roma deportirale na prostor okupirane jugozapadne Ukrajine gdje su u velikom broju umirali od bolesti i gladi. Mađari su deportirali 28.000-33.000 od 70.000-100.000 koliko ih je živjelo na njihovom teritoriju.

Nakon rata

Po završetku rata njemačke su vlasti plaćale kompenzacije mnogima, ali Romi nisu bili uključeni. Smatralo se da Romi nisu stradavali iz rasnih razloga već radi asocijalne i kriminalne prošlosti. Njemački sudovi nisu presuđivali ni u korist osoba koje su bile sterilizirane jer im to nije onemogućavalo da zarađuju za život. Dio zločinaca koji su bili u represivnom sustavu nacističke države ostali su na sličnim pozicijama i nakon rata što je bio veliki njemački problem.

Prva komemoracija za stradale Rome održana je 8. svibnja 1956. u poljskom selu Szczerzowa. Na tom su mjestu 3. kolovoza 1943. pripadnici njemačke policije okupili gotovo sve romske stanovnike sela (njih 93), te ih streljali na groblju.

Zapadna Njemačka je priznala genocid nad Romima tek 1982. godine (*„Verbrechen [an der Roma-Minderheit im Nationalsozialismus] sind als Völkermord anzusehen“*).

Napisao: M. Hajdarović

Dio izložbe "Stereotipi" u Etnografskom muzeju
(foto: Anita Gambiraža - Knez, prof.)

ROMI SU VEĆINI DRUGI PA O NJIMA
VRVE STEREOTIPI:

LAGATI KAO CIGAN, PRLJAV KAO CIGAN,
BITI CRN KAO CIGAN, ODNOSITI SE PRE-
MA KOMU KAO PREMA CRNOM CIGANINU,
CIGANSKA POSLA, CIGANSKA GODINA,
CIGANSKO PONAŠANJE, CIGANSKA DUŠA,
CIGANITI (SE), CIGANIJA, CIGANLUK,
CIGANČITI. ROMI KRADU, NEPOUZDANI
SU. ŽENE VOLE GATATI I VRAĆATI...

Pitanja i odgovori o Jasenovcu, ustašama, NDH i holokaustu



Jasenovac je naselje smješteno na lijevoj obali rijeke Save u sjeveroistočnom dijelu Sisačko – moslavačke županije. Ujedno, Jasenovac je i općinsko središte u čijem se sastavu nalazi 10 naselja. Prema popisu stanovništva iz 2001. u općini Jasenovac živio je 2.391 stanovnik, od čega u samom mjestu njih 780.

Prvi put u pisanim povijesnim izvorima spominje se 1513. kao utvrda Jasenovatz. Kastrom Jasenovac izgrađen je na prirodnoj uzvisini, udaljenoj oko kilometar od rijeke, na lokalitetu Lončarice, gdje su pronađeni ostaci koji svjedoče o prisutnosti naselja još u rimsko vrijeme. Jasenovačka utvrda u nekoliko je navrata paljena i rušena u periodu osmanlijskih prodora početkom 16. stoljeća. Godine 1539. Osmanlije u potpunosti ovladavaju Jasenovcem koji se od tada razvija kao vojna utvrda i civilno naselje, s pretežito muslimanskim stanovništvom.

Nakon pobjede i protjerivanja Osmanlija iz Slavonije 1699, prestaje značaj Jasenovca kao vojne utvrde. U njega se doseljavaju Hrvati i Srbi iz Gorskog Kotara, Like i Bosne. Tijekom 18. stoljeća izgrađene su rimokatolička i pravoslavna crkva, a 1750, odnosno 1771. otvorene su hrvatska i srpska škola. U vrijeme Napoleonovih ratova Jasenovac se našao na tromeđi triju Carstava (Osmanskog, Habsburškog i Napoleonovog) tako da se u narodu pronijela izreka da kada pijetao kukurikne u Jasenovcu, čuje se u tri Carstva.

Nakon što su kuga (1815.) i kolera (1855.), poharale stanovništvo jasenovačke Posavine, naselje se postupno oporavilo, izgrađene su nove obrtničke radionice i industrijska postrojenja: dvije ciglane, kožara, mlin, tvornica lanaca,

električna centrala. Između dva svjetska rata Jasenovac je bio izgrađeno naselje s dva pristaništa na rijeci Savi, s oko trideset obrtničkih radionica, nekoliko trgovina, dva hotela i kinom, te preko 2000 stanovnika.

Važnost Jasenovca leži u njegovoj ulozi u periodu Drugog svjetskog rata kada je u njemu i na području koje ga okružuje djelovao najveći i najstrašniji ustaški koncentracijski logor Jasenovac, u kojemu su se na nama danas teško razumljive načine završavali životi nevine djece, žena i muškaraca.

Na što mislimo kada kažemo koncentracijski logor Jasenovac?

Koncentracijski logor Jasenovac naziv je koji se koristi za sustav ustaških logora koji su bili organizirani na ogromnoj površini od oko 210 kvadratnih kilometara. Sustav se sastojao od nekoliko logorskih jedinica osnovanih u kratkim vremenskim razmacima: logora I (Krapje), logora II (Bročice), logora III (Ciglane) Jasenovac, logora IV (Kožara), logora V (Stara Gradiška), romskog logora u Ušticu i logora u Dubičkim krečanama.

Logorski sistem Jasenovca činile su i logorske ekonomije

Autor ovih materijala je **Đorđe Mihovilović**, viši kustos Javne ustanove Spomen-područja Jasenovac. Korišteni su fotografski materijali web stranice JUSP Jasenovac.





u Mlaku, Jablancu, Gređanima, Bistrici, Orahovoj, Drakseniću i Feričancima, gdje su zatočenici dovođeni na rad samo u vrijeme sezonskih poljoprivrednih radova, a nakon toga ubijani.

Treći segment logorskog sustava činila su jasenovačka stratišta. Radilo se o mjestima na kojima su vršena masovna ubojstva jasenovačkih zatočenika. Najveće takvo stratište nalazilo se pokraj sela Donja Gradina na desnoj obali rijeke Save, na kojemu je dosada otkriveno devet grobnih polja odnosno 127 masovnih grobnica sa posmrtnim ostacima ubijenih jasenovačkih žrtava.

Koncentracijski logor Jasenovac djelovao je neprekidno punih 1337 dana, počevši od 21. kolovoza 1941. pa sve do 22. travnja 1945. Sve logorske jedinice jasenovačkog logora

Logor III Ciglana, Jasenovac, zima 1942.



nisu nastajale u isto vrijeme. Prvi logori osnovani su u Bročicama i Krapju. Oni djeluju do jeseni 1941. kada ih zbog poplava koje su nastupile s jesenskim kišama ustaše likvidiraju i izmještaju na novu lokaciju u novoosnovani logor III Ciglana koji je bio najvećim od svih u sustavu koncentracijskog logora Jasenovac.

Preživjeli zatočenik Zlatko Weiller sjeća se svog boravka u logoru Krapje: "Logor (Krapje) bio je smješten nedaleko od samog sela, a unutar žičane ograde bile su postavljene tri barake na stupovima kao sojenice jer je cijeli teren bio vodoplavan, a osim te tri barake bila je i zgrada za smještaj straže i zapovjedništva.

Naš život je postao još teži nego ranije. Svakodnevan iscrpljujući rad na nasipu i u šumi, nikakva ishrana, stalno batinanje i zlostavljanje, svakodnevno su u našim redovima ostavljali po nekoliko desetina upražnjenih mjesta od drugova koji su

tijekom dana na polasku ili povratku s rada ubijeni.

Jednog rujanskog dana upućen je cijeli logor na utvrđivanje nasipa uz rijeku Strug jer je zbog visokog vodostaja pretilo izlivanje i poplava terena. Tjerali su nas kao zvijeri, pa tako radeći cijeli dan bez odmora, uz stalno divljanje ustaša, ostalo je više od 100 ubijenih čija su tijela ugrađena u obale nasipa."

Sjećanje na svoj boravak u logoru Bročice ostavio je preživjeli zatočenik Vladimir Carin u knjizi "Smrt je hodala četveronoške": " ... Nakon pet kilometara puta ugledali smo logor (Bročice): crna čekinjasta žica diže se u gustim redovima preko tri metra visine. Neprobojan žičani zid uokviruje pravilan kvadrat tla sa stranama dugim do pet stotina metara. S četiriju uglova po jedna sojenica nadgledava logor – visoko uzdignuta stražarnica iz koje viri težak mitraljez. Usred logorskog kruga leže tri napukle barake, skalupljene od starih dasaka.

... Po strani, četvrta, manja baraka upravne pisarnice i logorske posade. ...

... Dolazile su mase srpskih seljaka i građana, kolone hrvatskih omladinaca, radnika i intelektualaca, Židova, studenata, trgovaca i zanatlija. Prezauzeta smrt nije dospijevala prorijediti redove zatočenika. Stalno nas je bilo oko 2000. ..."

Koji od njih je bio najveći logor?

Najveći od svih logora u sistemu koncentracijskog logora Jasenovac bio je logor III Ciglana. Smjestio se na samom istočnom izlazu iz mjesta Jasenovac, na kojemu je do početka Drugog svjetskog rata postojao industrijski kompleks Ozrena Bačića i njegovih sinova (ciglana, pilana, el. centrala...). Kompletno vlasništvo ove srpske obitelji iz Jasenovca konfiscirala je ustaška NDH i stavila u vlasništvo Ustaške obrane pod kojom je bila uprava i nadzor nad svim ustaškim logorima u NDH.

Kako je s jesenskim kišama i poplavama 1941. postalo očigledno da logori u Krapju i Bročicama (logori I i II) neće moći opstati na dotadašnjim lokacijama ustaše su izvršile preseljenje tih dvaju logora između 14. i 16. studenog 1941. O kakvom se strašnom događaju radilo najbolje kazuje podatak da je od oko 4000 zatočenika iz oba logora, svega oko 1500



Logor III Ciglana, Jasenovac, zima 1942.

došlo živo u novoosnovani logor III.

Preseljenjem logora i osnivanjem novog osobno je rukovodio ustaški satnik Vjekoslav Maks Luburić, koji je početkom mjeseca srpnja bio imenovan za «Zapovjednika svih koncentracijskih logora u NDH». U rujnu iste godine boravio je desetak dana u središnjem nacističkom koncentracijskom logoru Sachsenhausen – Oranienburg, gdje je stekao uvid u organizaciju logorske radne službe i funkcioniranje logora kombiniranog tipa (proizvodnja za potrebe vojske, te izolacija i likvidacija «nepoćudnih»). Sva stečena znanja Luburić je u još surovijem obliku primijenio u Jasenovcu.

Što je bila Kožara?

Radna grupa IV Kožara počela je raditi u siječnju 1942, a nalazila se u samome mjestu Jasenovac. Bila je smještena u objektima predratne kožarske zanatske radionice za preradu kože s odgovarajućim radionicama i postrojenjima, skladištima i dvjema nastambama za zatočenike. Cijeli je prostor bio opasan s više redova bodljikave žice. U Kožari su pretežno radili Židovi, većinom stručnjaci nužni u tehnološkom procesu prerade i proizvodnje kože (obuća i drugi predmeti potrebni u opskrbi vojnih jedinica). I u toj grupi je bila organizirana logorska uprava s grupnikom – zatočenikom na čelu. U Kožari nije bilo čestih likvidacija.

Zašto je Stara Gradiška također bila velika logorska jedinica?

Do kraja 1941. kaznionica u Staroj Gradiški, nizvodno od Jasenovca, služila je ustaškim vlastima i kao kaznionica i kao sabiralište za prisilni boravak. Prve grupe zatočenika, uglavnom

Srba i Židova dovedene su već u svibnju 1941. iz Slavenskog Broda, Bosanske i Nove Gradiške.

Ured III Ustaške nadzorne službe odredio je da se Kaznionica u Staroj Gradiški pretvori u logor za preodgoj političkih zatočenika Hrvata. Ubrzo nakon toga dovedene su grupe zatočenika i zatočenica iz zatvora u Lepoglavi, iz logora Danica i zagrebačkih zatvora. Zakonskom odredbom o ukidanju Kaznionice i zavoda za prisilni rad u Staroj Gradiški, od 19. veljače 1942. dotadašnja kaznionica pretvorena je u višenamjenski koncentracijski logor.

Razlika u odnosu na logor u Jasenovcu bila je u tome što su u ovom logoru bili zatočeni mnogobrojni antifašisti, komunisti i skojevci, članovi i suradnici narodnooslobodilačkog pokreta iz svih krajeva NDH, veliki broj žena (Hrvatica, Židovki i Srpkinja), a od lipnja 1942. i djeca, uglavnom srpske nacionalnosti.

Stara Gradiška bila je prvi logor u okupiranoj Europi za djecu. Logor u Staroj Gradiški bio je logor smrti žena i djece. Veliki transporti majki s djecom u naručju stizali su u logor sa svih strana, iz svih krajeva NDH. Naročito su brojni transporti dolazili u ljeto 1942. poslije ofenzive na Kozaru, tisuće žena s djecom ispunilo je svaki slobodan kutak u logoru. Najveći broj djece izdvojen je i smješten u posebno

dječje odjeljenje koje se nalazilo u logorskoj ekonomiji, a drugi dio zajedno s majkama, smješten je u Kuli koja je bila simbol najstrašnijeg mučilišta u ovom logoru.

Zašto je logor osnovan baš u Jasenovcu?

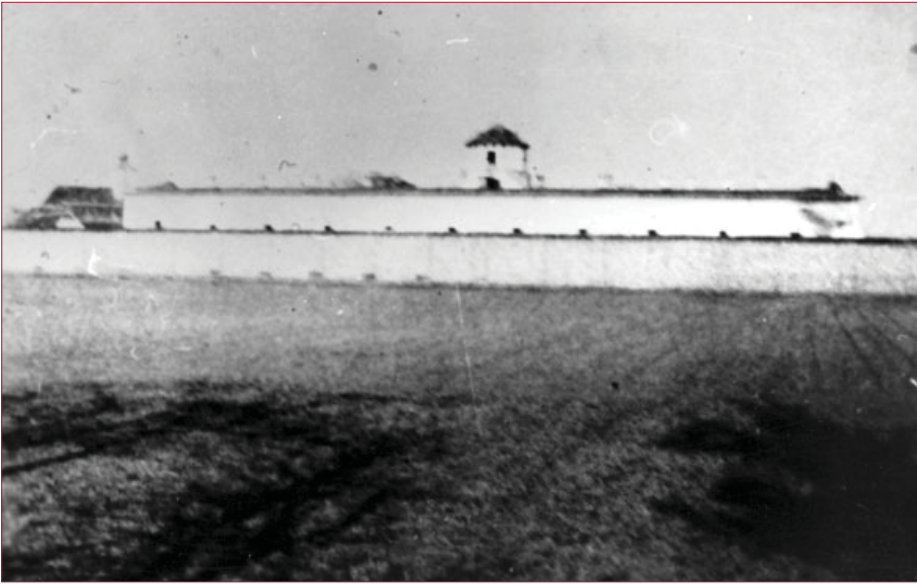
Za logor je odabrano područje na lijevoj obali rijeke Save u blizini mjesta Jasenovac, radi dobrog prometnog položaja na željezničkoj pruzi Zagreb-Sisak- Novska, prostranog ravničarskog terena koji je bilo lako nadgledati a vrlo teško napasti, te postojanja industrijskih postrojenja obitelji Bačić (tvornica lanaca, pilana, ciglana, mlin i električna centrala). Cijelo je područje obilovalo sirovinama za nastavak proizvodnje: kvalitetnom zemljom za izradu cigle i drvom za pilanu.

Teren na kojemu su se logori nalazili bio je izrazito močvaran i nepristupačan s velikom količinom podzemnih voda, a česte poplave Save ugrožavale su život mještana sela koja su se na ovom prostoru nalazila. Uz to je ovo područje bilo je rijetko naseljeno pa se nalazilo daleko od očiju javnosti. Rijeke Una, Sava i Strug, te močvarno Lonjsko i Mokro polje činili su bitnu prirodnu branu preko koje je bilo gotovo nemoguće pobjeći ili eventualno napasti logor. Naravno ne treba izuzeti niti brojnost ustaških vojnika koji su radili na osiguravanju ovog prostora i njihovoj utvrđenosti.

Upravo je to bili glavni razlozi zbog kojih je Eugen Dido Kvaternik, kao čelni čovjek UNS-a odabrao ovo mjesto za formiranje novog logora.

Je li Jasenovac bio radni logor ili logor smrti?

Sistem jasenovačkih logora bio je mjesto smrti u kojem su ubijani nedužni ljudi, direktno (strijelanjem, premlaćivanjem, mučenjem, ...) ili indirektno (iscrpljivanjem radom, bolestima,



Logor Stara Gradiška – Kula, 1941. U njoj su bile zatočene Hrvatice, Romkinje, Židovke i Srpkinja s djecom. Simbol je stradanja žena i djece u ustaškim logorima.

glad, žeđu, ...). Sama bit ustaškog pokreta i ustaške politike u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sadržana je u osnivanju koncentracijskog logora Jasenovac, a posebno je došla do izražaja u 1337 dana njegova djelovanja. Jasenovački logori bili su logori smrti, osnovani radi potpunog istrebljenja pojedinih naroda, vjerskih skupina i ideoloških neistomišljenika tada uspostavljenog ustaškog režima. Velika većina zatočenika nikada nije niti vidjela logor, jer su odmah po dolasku ubijani. Jedan manji dio uvođen je u prostor logora i ondje raspoređivan u tzv. radne grupe.

Dok je ustaška propaganda logor predstavljala kao radnu i odgojnu ustanovu, stvarni uvjeti života bili su posve nehumani i dovedeni na granice ljudske izdržljivosti. Nedovoljna ili nikakva prehrana, zarazne bolesti i epidemije izazvane nehigijenskim uvjetima života, izloženost vremenskim nepogodama uz stalan iscrpljujući rad, fizičko i psihičko zlostavljanje bolesnih i nemoćnih, nasilno odvajanje članova obitelji, premještanja iz jednog logora u drugi, pojedinačna ili masovna ubojstva, beskrajna glad i žeđ, najznačajnija su sjećanja koja dijele svi preživjeli zatočenici logora.

Na koji način su ljude dovodili u logor?

Deportacija je prisilno odvođenje, protjerivanje, izgon i zatočenje političkih, ideoloških, vjerskih i nacionalnih protivnika režima odnosno političkog sustava u određeno mjesto (logor). Glavnu osnovu za provođenje deportacija predstavljala je Zakonska odredba o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore od 25. studenog 1941, prema kojoj je definirano na koji se način imalo vršiti otpremanje pojedinih političkih protivnika u logore, na osnovu pisanih odluka nadležnih redarstvenih ravnateljstava odnosno sudskih vlasti.

Međutim, znatno veći broj zatočenika deportiran je u ustaške logore u masovnim transportima (Srbi, Židovi i Romi), bez ikakvih odluka o upućivanju u logore. Deportacije su vršene željezničkim transportima iz udaljenijih krajeva, te

kamionima, riječnim brodovima i pješice iz područja bližih logorima. Prve deportacije počinju se vršiti odmah po osnivanju logora, 1941, i traju sve do njihovog ukidanja u travnju 1945. U njihovom provođenju sudjelovali su pripadnici ustaške vojnice, domobranske jedinice, oružnici te njemačke i talijanske okupacione snage.

Jesu li osobe deportirane osim u ustaške i direktno u nacističke logore?

Nezavisna Država Hrvatska značila je za ustaški režim stvaranje «čistog hrvatskog životnog prostora» koji će omogućiti egzistenciju «čiste hrvatske nacije», za što je prema ustaškim ideolozima (Anti Paveliću, Andriji Artukoviću, Mili Dumandžiću, Mirku Puku i drugima) uvjet bio istrebljenje u prvom redu Srba i Židova kao «najvećih neprijatelja hrvatskog naroda» te istrebljenje svih Hrvata i Muslimana koji su zbog svog «nehrvatskog ponašanja» označeni kao nepoćudni i opasni za ustašku vlast. Rome, smatrane manje vrijednima, također je trebalo potpuno uništiti.

Nacistički ideolozi Trećeg Reicha smatrali su da je za očuvanje čiste arijevske rase potrebno istrijebiti sve Židove, a slavenske narode pretvoriti u robovsku radnu snagu.

Endlösung, „konačno rješenje“, odnosno istrebljenje Židova nacisti su provodili u svim okupiranim zemljama, a uz pomoć upravnog i policijskog aparata u Petainovoj Francuskoj, Slovačkoj, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Rumunjskoj, Srbiji, Grčkoj, Bugarskoj i Mađarskoj.

Njemačka vojska uspostavila je u Zagrebu Einsatzgruppe koje su nadgledale provedbu genocida nad Židovima, a prva hapšenja javnih i kulturnih radnika Židova izvršili su Nijemci u Zagrebu 10. i 11. travnja 1941. Između 25. i 28. travnja iste godine, ustaše su uhapsile veću grupu viđenijih Židova i internirali ih u logor u Kerestincu.

Logor Stara Gradiška – ustaška bolnica (lijevo) i K nastamba, snimljeno 1945. U zgradi samica, nastambi katolika, bili su zatočeni Hrvati i Muslimani. U podrumu ustaške bolnice mučeni su i ubijeni brojni zatočenici.





Žene s djecom na ekonomiji u Mlaci, srpanj 1942.

Na sastanku u njemačkom veleposlanstvu u Zagrebu, 4. lipnja 1941, zaključeno je da se srpsko pitanje riješi masovnim iseljavanjem srpskog pravoslavnog stanovništva u Srbiju, masovnim ubijanjima na terenu i deportiranjem u koncentracijske logore.

Povod za iseljavanje Srba iz NDH dali su nacisti svojim zahtjevom za deportaciju 260.000 Slovenaca radi potpune germanizacije okupiranih područja Slovenije. Vlasti NDH, na vlastiti zahtjev, priključile su se planu preseljenja, obvezavši se deportirati u Srbiju 30.000 više Srba nego što će prihvatiti Slovenaca iz Trećeg Reicha.

Na osnovu razrađenog plana preseljenja stanovništva NDH (Srba i Židova) formirano je Državno ravnateljstvo za ponovu u Zagrebu s podružnicama u Banja Luci, Osijeku i Sarajevu. Ravnateljstvo je propisalo detaljne upute za osnivanje i rad ureda za iseljavanje, kako organizirati sabirališta i njihov nadzor, koga treba obuhvatiti deportacijom, na koji način određene osobe dizati iz domova, što im dopuštati da ponesu sa sobom, kamo ih upućivati i kako pri tome postupati.

Posebno je izrađen postupak kod primanja u logore, oduzimanja imovine i osobnih stvari, te su precizirane mjere kod transportiranja i predaje deportiranih osoba.

NDH se obvezala za svaku deportiranu osobu isplatiti Trećem Reichu 30 rajhsmaraka «kao prilog za njemačke napore u konačnom rješenju židovskog pitanja» (9. listopada 1942.).

Na cijelom području NDH formirani su sabirni i iseljenički logori. U Slavonskoj Požegi, Bjelovaru i Capragu pokraj Siska za Srbe, a u Zagrebu (školske zgrade u Križanićevoj ulici, Zagrebački zbor, Zavrtnica), Tenji pokraj Osijeka i Vinkovcima za Židove.

Tijekom 1941. organizirana su 32 transporta, u kojima je prema različitim izvorima iseljeno između 82 000 i 240.000 Srba iz NDH u Srbiju.

Iz sabirališta i logora za Židove, zatočenici su upućivani u druge logore u NDH, a zatočenice s djecom iz logora u Loborgradu (oko 1500) između 13. i 28. kolovoza 1942. odvedene su u logor

Auschwitz. Iz logora u Tenji, 15. kolovoza 1942, izravno je u logor Auschwitz odvedeno oko 1000 osoba, od toga oko 600 do 700 djece. Oko 400 Židova iz Vinkovaca i nekih mjesta u Srijemu preko Zagreba je deportirano tijekom srpnja 1942. u logor u Auschwitzu.

Dr. Richard Korherr, glavni statističar SS, podnio je uredu Reichsführera SS Himmlera, 23. ožujka 1943. izvještaj o konačnom rješenju židovskog pitanja u NDH, u kojem navodi da je tijekom kolovoza 1942. iz NDH u logore u Poljskoj, u četiri velika transporta deportirano ukupno 4.972 Židova.

Posljednji val masovnih deportacija odvijao se tijekom svibnja 1943, kada je u logor u Auschwitzu upućeno oko 2000 preostalih Židova uz obrazloženje «da nema pogodnog logora za koncentraciju svih Židova u Hrvatskoj».

Tijekom siječnja 1944. nacisti su započeli iz Istre i Rijeke odvoditi Židove u Auschwitz, među kojima i oko 200 židovskih izbjeglica.

Za vrijeme rata Treći Reich je neprestano tražio radnike. Odaziv dobrovoljnih radnika nije bio dovoljan, te su nacisti posezali za prisilnim slanjem zatočenika iz ustaških logora.

Je li bilo deportacija iz ustaških u nacističke logore?

Ciljevima Trećeg Reicha kojim je planirano izrabljivanje ljudskih i materijalnih potencijala okupiranih zemalja, bili su podređeni i svi interesi režima nastalih uz njihovu pomoć.

Nezavisna Država Hrvatska se sporazumom s Trećim Reichom obvezala uputiti na rad u Njemačku i okupirane zemlje oko 200.000 radnika. Unatoč propagandi i obećanjima o «dobrim plaćama i lijepom životu», odaziv dobrovoljnih radnika nije bio dostatan.

Njemačke vlasti zatražile su od ustaša određeni broj zatočenika za prisilni rad. U početku su zatočenici, muškarci, iz logora u Jasenovcu i Staroj Gradiški deportirani na prisilni rad

U logoru Stara Gradiška nekoliko stotina srpskih dječaka odjeveno je u ustaške uniforme i određeno za preodgoj u ustaškom duhu, logor Stara Gradiška, srpanj 1942.





Dječje odjeljenje na logorskoj ekonomiji, logor Stara Gradiška, srpanj 1942.

preko njemačkog logora Sajmište u Zemun (Anhalterlager Semlin - Prihvatni logor Zemun). Od 26. travnja 1942, kad je pristigao prvi transport iz logora Jasenovac, pa do 12. lipnja iste godine, iz KCL Jasenovac na prisilni rad upućeno je oko 2500 osoba.

Od ljeta do zime 1942. u logoru Stara Gradiška djelovala je komisija njemačke organizacije Todt, koja je odabirala i upućivala zatočenike na prisilni rad. Odabirani su za rad sposobni muškarci i žene, Srbi, Hrvati i Muslimani. Preuzimanjem njemačkih logora u Sisku i Vinkovcima, početkom 1943, ustaše preuzimaju i deportacije zatočenika na prisilni rad u Treći Reich.

Iz ustaških koncentracijskih logora na prisilni rad u Treći Reich i Norvešku, deportirano je nekoliko tisuća zatočenika. Mnogi su umrli od gladi, iznemoglosti i bolesti ili su poginuli u savezničkim bombardiranjima za vrijeme boravka u Njemačkoj.

Posljednji veliki transport od oko 600 zatočenika deportiran je iz koncentracijskog logora Jasenovac 18. veljače 1945, i zadržani su na radovima u Linzu i okolici.

Kakav je bio položaj djece u logoru?

U provođenju rasnih zakona Nezavisne Države Hrvatske ustaše nisu štedjele ni djecu. Veliki broj djece ubijen je zajedno s roditeljima, a mnoga djeca umirala su od gladi i bolesti.

Židovke su zajedno s djecom deportirane u njemački logor Auschwitz. Masovno su srpska i romska djeca dopremana u logore u ljeto 1942.

Djeca je bilo u logorima u Staroj Gradiški i Jasenovcu, u Uštici, Mlaki i Jablancu.

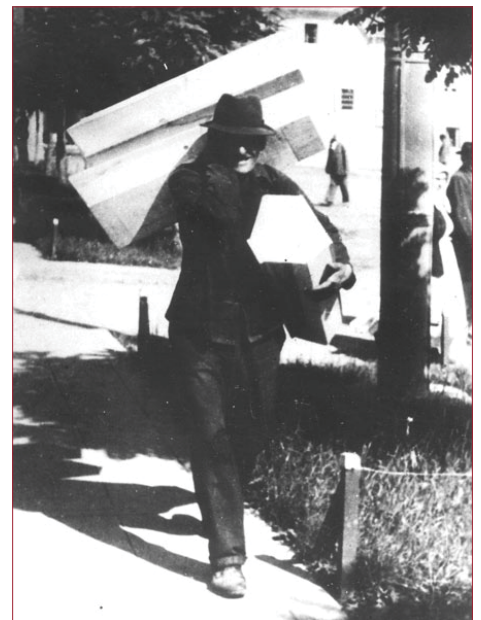
Potkraj ljeta 1942. primijetio je zapovjednik Ureda III UNS-a Vjekoslav Maks Luburić, da se mnogo djece nalazi skriveno po radionicama i barakama u logoru III Ciglana u Jasenovcu, te je naredio da se sva djeca smjeste u posebne prostorije. Odredio je zatočenika Mitra Trifunovića Uču da ih „podučava“.

Ubrzo su ta djeca prebačena u Donju Gradinu i ubijena. Nakon kozarske ofenzive, u Sisku je u kolovozu 1942. osnovan sabirni logor za starce, žene i djecu pod službenim nazivom Prolazni logor za izbjeglice unutar kojeg je istovremeno osnovano i Prihvatilište za djecu izbjeglica, odnosno dječji logor.

U objekte logora u Staklani, Pecari, Solani Reis i samostanu sestara Svetog Vinka, smještena su djeca odvojena od zatočenih majki i djeca oduzeta majkama u Mlaki, Jablancu, Staroj Gradiški i Jasenovcu.

Bez hrane, odjeće, izložena nehigijenskim uvjetima i bolestima djeca su umirala.

Procjenjuje se da je kroz logor prošlo oko 5000-7000 djece do njegovog zatvaranja 8. siječnja 1943. Prema podacima



“Sahranjivao sam i po 30 djece dnevno”, Franjo Videc, gradski grobar, Sisak, 1942.



Prvi transport djece pristigao u dječji logor u Sisku, 3. kolovoza 1942.



Dječji logor u Staklani, Sisak, 1942.

mrtvozornika u logoru su umrli 1152 djeteta, dok drugi navode 1631 dijete umrlo u logoru Sisak.

U napuštene barake talijanske vojske, u dvorac grofova Erdödy i franjevački samostan kraj Jastrebarskog, pristigli su sredinom srpnja 1942. prvi transporti djece iz logora u Staroj Gradiški, a zatim su pristigla djeca s logorskih ekonomija u Jablancu i Mlaku.

U Reku, udaljenu tri kilometra od Jastrebarskog, dovedeno je oko 2000 djece. U oba logora bilo je oko 3336 djece.

Prilikom napada na Jastrebarsko u kolovozu 1942, partizani su iz logora spasili nekoliko stotina zdravije i odraslije djece.

Logor u Staroj Gradiški bio je logor smrti žena i djece. Veliki transporti majki s djecom u naručju stizali su u logor sa svih strana, iz svih krajeva NDH. Naročito su brojni transporti dolazili u ljeto 1942. poslije ofenzive na Kozaru, tisuće žena s djecom ispunilo je svaki slobodan kutak u logoru. Najveći broj

djece izdvojen je i smješten u posebno dječje odjeljenje koje se nalazilo u logorskoj ekonomiji, a drugi dio zajedno s majkama, smješten je u Kuli koja je bila simbol najstrašnijeg mučilišta u ovom logoru.

Je li itko pokušao spašavati djecu?

Brigom za pomoć ženama i djeci u logorima u Lohorgradu i Gornjoj Reci, počela je Diana Budisavljević spašavanje djece iz ustaških logora.

Uz pomoć dr. Kamila Brösslera iz Ministarstva udružbe NDH, članica Hrvatskog crvenog križa, Odbora Narodne pomoći, Caritasa Zagrebačke nadbiskupije i nebrojeno mnogo građana Zagreba, Siska i Jastrebarskog, organizirala je prihvati i smještaj djece iz logora.

Djeca su bila smještena u Zavod za gluhoonijeme, u zaraznoj bolnici, u Jeronimskoj dvorani, u domovima na Josipovcu, Vrhovcu, u Kukuljevićevoj ulici br. 19, u ilegalnom dječjem domu

Grupa dječaka odvojenih od roditelja, logor Stara Gradiška, srpanj 1942.





Diana Budisavljević i sestre Crvenog križa popisuju djecu prije transporta za Zagreb, logor Stara Gradiška, 10. srpnja 1942.

na Perjavici, gdje im je pružena sva raspoloživa njega.

Usprkos skrbi, mnoga su djeca, osobito ona mlađa, umrla od bolesti i iscrpljenosti.

Više od polovice od ukupnog broja spašene djece bilo je smješteno u obitelji.

U nastojanju da otkrije i sačuva identitet djece i omogućiti njihov povratak roditeljima, Diana Budisavljević je sa suradnicima izradila kartoteku za oko 12 000 djece.

Akcija spašavanja djece, uglavnom srpske nacionalnosti, bila je po svom opsegu, broju sudionika i broju spašene djece (oko 10 000), jedna od najslabijih i nedvojbeno najhumanija akcija takve vrste tijekom Drugog svjetskog rata, kako na području NDH, tako i u čitavoj okupiranoj Evropi.

Kakav je bio položaj žena u logoru?

Prve grupe žena, političkih zatočnica, počele su pristizati u logor Stara Gradiška krajem 1941. U transportu židovskih i romskih porodica iz logora Jasenovac, upućeno je i jedanaest političkih zatočnica.

U početku su u Kuli, mračnom, vlažnom zdanju, zajedno bile smještene Hrvatice, Židovke, Srпкиnje i Romkinje. Bolesti, glad, strah, mučenja, umiranja i ubijanja, prethodili su odvođenju žena u nepovrat.

U ožujku 1942. ustaše su odvojili Hrvatice u tzv. Hrvatski ženski logor - nekoliko zgrada ograđenih bodljikavom žicom i visokim zidom. Iz njega nisu tako masovno i stalno odvodili žene na likvidacije, i u njemu su zatočnice počele razvijati organizirani otpor: uzajamno hrabrenje, brigu za bolesne i djecu.

«Početak organiziranog ženskog logora u Jasenovcu počinje u ljeto 1943. kada je grupa od 100 žena dopremljena iz logora Stara Gradiška na poljske radove u Jasenovac. Većina nas bila je mlada i

zdrava, to jest sposobna za teške fizičke radove koji su nas tu čekali. Svakoga dana ustajale bismo u zoru, prije izlaska sunca, na brzinu bismo primale mršavi doručak od «crne kave» to jest kuhane cikorije bez šećera i bez kruha i u redu stupale, opkoljene ustaškom stražom, preko savskog nasipa do skele, koja nas je prebacivala preko Save. Tada bismo hodale i po 10 kilometara do udaljenih polja koja smo obrađivale. Radile smo cijeli dan na okapanju kukuruza, sabiranju plodova, sušenju sijena i slično, a na večer bismo se vraćale natrag u barake, u koje smo stizale već duboko u noć. Hranile smo se uglavnom rijetkom purom bez soli i masnoća.»

Nada Salamon, «Ženski logor u Jasenovcu», Mirko Peršen, Ustaški logori, Zagreb, 1980, str. 203.

Tijekom zime 1943/1944. broj zatočnica povećao se dolaskom većeg broja žena privedenih iz okolnih sela i ratom zahvaćenih područja. U jesen 1944. ženski logor bio je premješten u novu zidanu jednokatnicu u istočnom dijelu logora III Ciglana.

Kolika je bila brojnost Roma u logoru Jasenovac?

Uhićenja pojedinih skupina Roma počela su u srpnju 1941, a od 20. svibnja 1942. organizirano je njihovo masovno hapšenje na cijelom teritoriju NDH. Otpremani su u Jasenovac najčešće u grupama, sa svom svojom pokretnom imovinom. Popratni popisi ne nose njihova imena već samo broj osoba ili teretnih vagona kojima su transportirani.

U lipnju 1942. kada je priliv Roma u logor bio osobito velik, raspoređivani su u dvije grupe. Stariji muškarci, žene i djeca odvajani su od mlađih muškaraca i odmah upućivani na

Kolona žena iz logora Stara Gradiška prilikom deportacije na prisilni rad u Treći Reich





Bosanska Dubica, prekrštavanje srpskog pravoslavnog stanovništva, kolovoz 1941.

likvidaciju u Donju Gradinu. Mlađi muškarci bili su smješteni u logoru IIIC uspostavljenom na terenu logora III Ciglana. U njemu su masovno umirali od gladi, žeđi, iscrpljenosti i fizičkog zlostavljanja. Dio Roma bio je smješten u tzv. ciganski logor u selu Uštici, u napuštenim kućama ubijenih srpskih porodica.

Samo je mali dio Roma bio raspoređen u radne grupe, gdje su uglavnom radili su na najtežim poslovima, među kojima je bio posao grobara u Donjoj Gradini.

Gotovo niti jedan Rom, koji je ušao u logor, bez obzira na spol i dob, nije preživio.

Kakav je bio položaj Židova u logoru Jasenovac?

Politika koju je ustaška vlast provodila po uzoru na nacističku Njemačku rezultirala je donošenjem rasnih zakona. Oni su prvenstveno bili usmjereni protiv Židova na području Nezavisne Države Hrvatske, legalizirajući progone i masovna ubojstva.

Prve skupine Židova dopremljene su u jasenovački logor Krapje 23. kolovoza 1941. Bili su to preživjeli zatočnici iz ustaških logora na Pagu i u Gospiću. Slijedećih mjeseci u KCL Jasenovac pristižu transporti Židova iz gotovo svih krajeva NDH (Sarajevo, Tuzla, Zagreb,..). Sve do kraja 1941. bili su najbrojniji zatočnici.

Najveća skupina židovskih žena i djece (njih između 2400 i 3200) dopremljena je u logor III Ciglana Jasenovac nakon likvidacije logora Đakovo, početkom ljeta 1942.

Židovske općine nastojale su pružiti materijalnu (odjeća, hrana...) i drugu pomoć (molbe za otpust iz logora i sl.) svojim članovima - zatočnicima ustaških logora, ali je njihov uspjeh u tome bio privremen i djelomičan.

Zima 1941/1942. označila je početak formiranja prvih radnih grupa u logoru III Ciglana Jasenovac. U nekim od njih bilo je Židova zatočenika, jer su mnogi među njima posjedovali neko od traženih zanimanja (liječnici, obrtnici, umjetnici, ...). Židovi su bili zastupljeni i u unutarnjoj upravi logora, skladištima, kuhinji, bolnici, itd. Od ukupno 22 logornika u razdoblju trajanja logora, šestorica su bili Židovi.

U logoru IV Kožara (osnovanom u siječnju 1942 u mjestu Jasenovac) bilo je najviše Židova, vrsnih majstora u preradi i obradi kože. Prema različitim procjenama u jasenovačkim logorima stradao je ogroman broj Židova. Najviše njih (gotovo 90%) ubijeno je u masovnim likvidacijama tijekom 1941. i 1942. Mali broj židovskih zatočenika bio je pušten na slobodu ili pomilovan. Većina preživjelih spasila se bijegom (ukupno 95) ili u

razmjenama (nekoliko desetaka).

Kakav je bio položaj Srba u logoru Jasenovac?

Ustaški režim vršio je tijekom četiri godine, sukladno zakonskim odredbama, politiku genocida prema srpskom stanovništvu na cjelokupnom teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, posebno sa područja Bosanske Krajine, Slavonije, Banije, Srijema, Korduna, Semberije i Like. Cilj je bio da se uz proklamirane formule po kojoj je 1/3 Srba trebalo pobiti, 1/3 pokrstiti, a 1/3 protjerati srpski narod uništi i izbriše sa etničke karte NDH.

Kako je u NDH živjelo oko 1.800.000 Srba pred ustašama je stajao ogromni zadatak. Upravo

zbog toga Srbi su stavljani van zakona i poniženi. Otpušteni su iz svih državnih službi, otimana im je imovina, a u nekim mjestima prisiljeni su da oko ruke nose bijele trake s natpisom «pravoslavac».

Već u travnju 1941. ustaše počinju s progonima pravoslavnih svećenika, prekrštavanjem pravoslavnog stanovništva i rušenjem vjerskih objekata, te s prvim pojedinačnim i masovnim uhićenjima i ubojstvima viđenijih Srba.

Na sastanku u njemačkom veleposlanstvu u Zagrebu 4. lipnja 1941. nacisti su vlastima NDH odobrili već ranije poduzete mjere za konačno rješenje srpskog pitanja u NDH, na način prisilnog preseljenja Srba u Srbiju, masovnog ubijanja na terenu i

ARHIV HRVATSKE
ZAGREB

OGLAS

DRŽAVNI
LOGOR

Pozivaju se svi **SRBI, muškoga i ženskoga spola, t. j. svi pravoslavci bez obzira, da li su i kada prešli na drugu vjeru, muškoga i ženskoga spola od 16 do 70 godine života, da se prijave radi evidencije kod Ravnateljstva Ustaškog Redarstva Velike Župe Zagorje, ulica Stjepana Radića, Varaždin.**

Tko se ne odazove pozivu bit će odveden na prisilan rad u logor.

Prijave moraju uslijediti počam od 15. srpnja 1941.

U Varaždinu, dne 12. srpnja 1941.

Ravnatelj Ustaškog Redarstva
Velike Župe Zagorje
Božidar Gregl, v. r.

STAMPATA br. 99/137

**REDARSTVENO RAVNATELJSTVO
U ZAGREBU**

Prs. br. 11383/1941 Zagreb, dne 17. srpnja 1941

Predmet: CIGANA POPIS.

OGLAS

Odredbom Ministarstva unutarnjih poslova od 3 VII 1941 broj 13542 Pr. M. U. P. -1941 imadu se popisati svi cigani obojeg spola, kao i djeca koji borave stalno i nestalno na području grada Zagreba bez obzira na zanimanje.

Obzirom na to pozivaju se svi cigani, koji borave na području grada Zagreba, da se radi popisa prijave kod Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, **Gjorgjićeva ulica broj 4 u I katu soba broj 12 i to dana 22 i 23 srpnja o. g. od 16 do 19 sati.**

Tko se pozivu ne odazove snašati će najteže zakonske posljedice.

REDARSTVENO RAVNATELJSTVO.

deportiranja u koncentracijske logore.

Deportacije Srba vrše se od osnutka KCL Jasenovac, u kolovozu 1941, da bi od početka 1942, oni činili među zatočenicima osjetnu većinu.

Nakon velike njemačko-ustaško-domobranske ofenzive na Kozaru, u ljeto 1942, deseci tisuća srpskih seljaka, muškaraca, žena i djece, sa svom pokretnom imovinom dovedeni su u ustaške logore u Jasenovcu i Staroj Gradiški. Najviše njih bilo je odmah ubijeno.

Dio je bio raspoređen u radne grupe logora, koje se formiraju u zimu 1941/1942, ali njihova brojnost ondje nije bila identična udjelu u broju stradalih na jasenovačkim stratištima.

Stvaran broj žrtava logora Jasenovac vjerojatno nikada neće biti utvrđen, ali je sigurno da među njima Srbi zauzimaju najveći udio. Umirali su na različite načine na svim jasenovačkim stratištima, posebno u Donju Gradini.

Jesu li u jasenovačkom logoru ubijani Hrvati?

Među prvim zatočenicima u logoru bili su Hrvati komunisti i antifašisti, koje su ustaše zatekli u zatvorima nakon preuzimanja vlasti.

Zatočnici koji su dopremani u logor III Ciglana uglavnom su raspoređeni u radne grupe zajedno s ostalim zatočenicima.

U logoru Stara Gradiška, koji je prvobitno bio zamišljen kao ustaški logor za preodgoj političkih zatočenika Hrvata, u proljeće i ljeto 1942, u samicama – ćelijama smrti, umorene su glađu i žeđu dvije grupe zatočenika.

U logor se upućuju i grupe Hrvatica koje su isprva bile zatočene u Kuli, a nakon osnivanja tzv. Hrvatskog ženskog logora, u proljeće 1942, zajedno s Muslimankama odvojene su od ostalih zatočenica, Srpkinja i Židovki.

Znatan broj zatočenih Hrvata pripadao je sloju hrvatske inteligencije. Tako su se između ostalih među zatočenicima našli: Vladko Maček, predsjednik Hrvatske seljačke stranke, književnici: Mihovil Pavlek Miškina, Ilija Jakovljević i Grgur Karlovcan; sveučilišni profesori: Antun Barac, Mirko Deančević, Ivo Ivančević, Marko Kostrenčić, Grga Novak, Fran Tučan, ravnatelj zagrebačke opere Krešimir Baranović, ravnatelj Sveučilišne knjižnice u Zagrebu Josip Badalić, te mnogi drugi (pravnici, suci, političari, itd.).

Među zatočenicima su posebnu skupinu činili komunisti i antifašisti, koji su bili uključeni u rad ilegalne logorske partijske organizacije i ekonomskih zajednica, dijeleći na taj način sudbinu ostalih zatočenika.

Kakva je bila socijalna struktura jasenovačkih zatočenika?

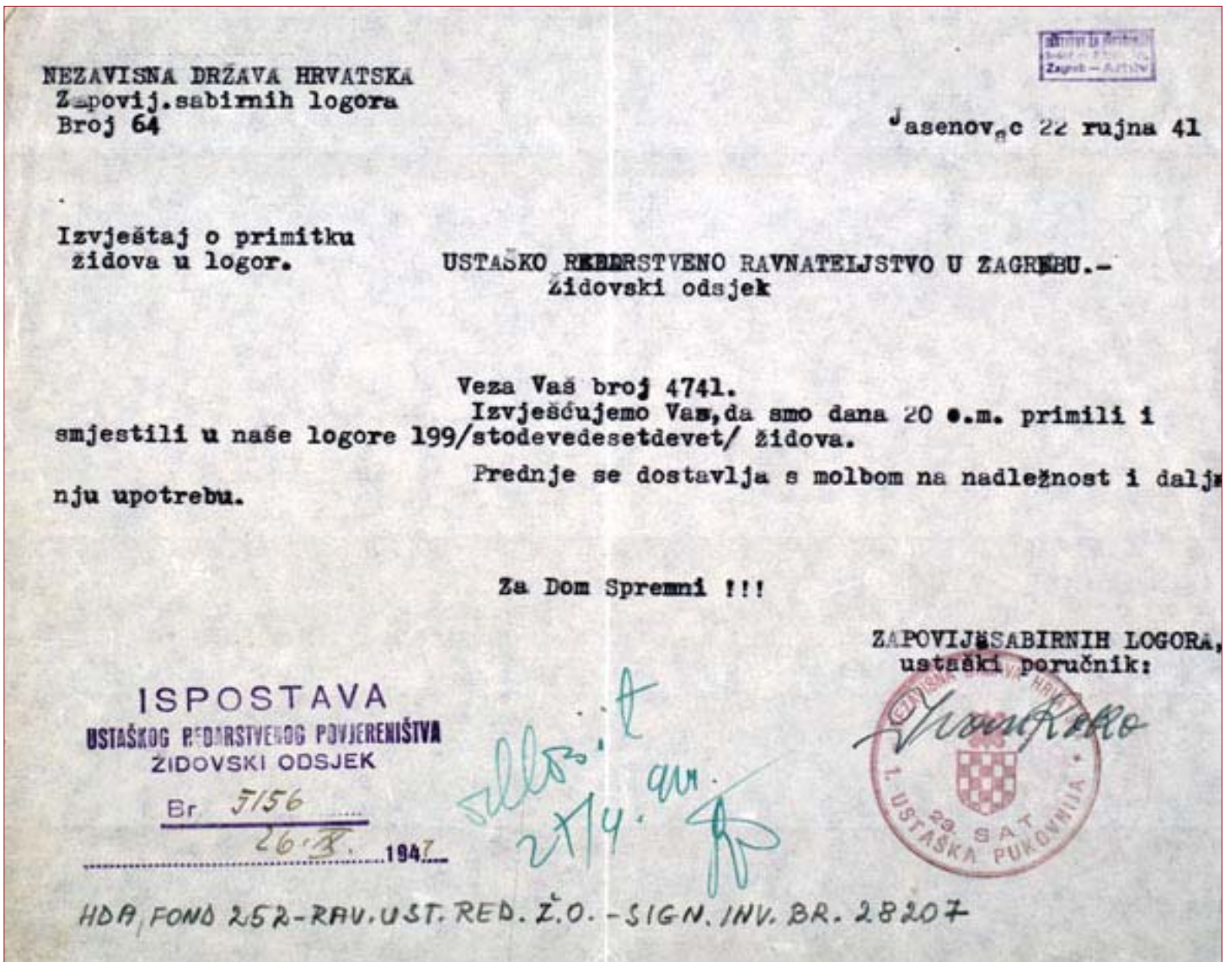
U ustaškom logoru Jasenovac našli su se pripadnici različitih spolnih, dobrih, nacionalnih, vjerskih i socijalnih struktura. Među zatočenicima najbrojnije je bilo ruralno seosko stanovništvo koje je u logor dovođeno iz različitih područja NDH i to prvenstveno iz krajeva gdje je najbrojnije bilo srpsko stanovništvo. U logoru su boravili i stradavali i brojni književnici, liječnici, slikari, kipari, pravnici, političari, kao i oni koji su u gradskim sredinama aktivno sudjelovali u kulturnim, društvenim, gospodarskim i političkim zbivanjima. Radilo se dakle o običnim ljudima poput nas.

Kakav je bio svakodnevni život zatočenika u logoru?

Svakodnevne likvidacije zatočenika, strah, glad, bolesti i teški iscrpljujući fizički rad bili su glavna obilježja jasenovačke svakodnevice.

Najveći broj zatočenika nikada nije niti vidio kako logor izgleda. Oni su odmah po dolasku prebacivani preko rijeke Save u obližnju Donju Gradinu i ondje na različite načine ubijani.

Dio najsposobnijih i fizički izdržljivih (te prije svega zdravih logoraša) nije odmah prebacivan u Donju Gradinu.



Oni su raspoređeni u različite logorske radne službe, koje su bile smještene po objektima (lančara, pilana, krpara, ciglana, stolarija, krojačnica, podizanju zida oko logora, izgradnji bunkera i podizanju nasipa).

Radovi na kojima su radili dijelili su se na unutarnje (u radionicama) i vanjske (radovi na nasipu, u polju, građevini, ekonomijama, šumi, utovaru i istovaru).

Posebno teški radovi su bili oni vanjski. Među najgore se smatrao rad na nasipu istočno od logora na kojemu su 1942. logoraši radili okovani. On se još naziva i «nasipom smrti» jer su u njega ugrađena tijela onih koji su pod batinama padali, ili su bili ubijeni i iznemogli od gladi i posla. I radovi na ekonomijama i šumi bili su put u smrt jer su zatočenici po obavljenom poslu uglavnom ubijani.

Osim masovnih, postojala u mjestima i pojedinačnih likvidacija. Takve su vršene u Zvonari (baraci dimenzija 2 puta 3 metra), bez prozora i s zapečaćenim vratima, u kojima su ljudima zabranjivali dostavu hrane i vode i na taj ih način morili. Potom u Tunelu (prostoru u kojem je završavala pruga i kroz kojeg su logoraši morali proći kako bi ušli u logor). Tu su bili premlaćivani, mučeni, klani i udarani tupim predmetima u glavu. Neki od njih su vješani na jedan od tri električna stupa ili na specijalna vješala koja su se nalazila na mjestu za nastup.

Uz sve navedeno pojedinačno se logoraše ubijalo na svakom koraku, u svakom dijelu logora, što je ovisilo o volji i raspoloženju ustaša.

Oni koji su dobivali hranu, svjedoče kako je ista bila katastrofalno loša. Uz to je bila nedostatna za iscrpljujući rad (truli krumpir i repa, pura od užeglog kukuruznog brašna, kruh

vrlo rijetko). Ustaše uz to nisu imale adekvatnog načina opskrbe logora hranom. Način na koji su je nabavljali bila je pljačka srpskih sela u koja bi prethodno pobili ili terorizirali mještane, a potom ih danima pljačkali.

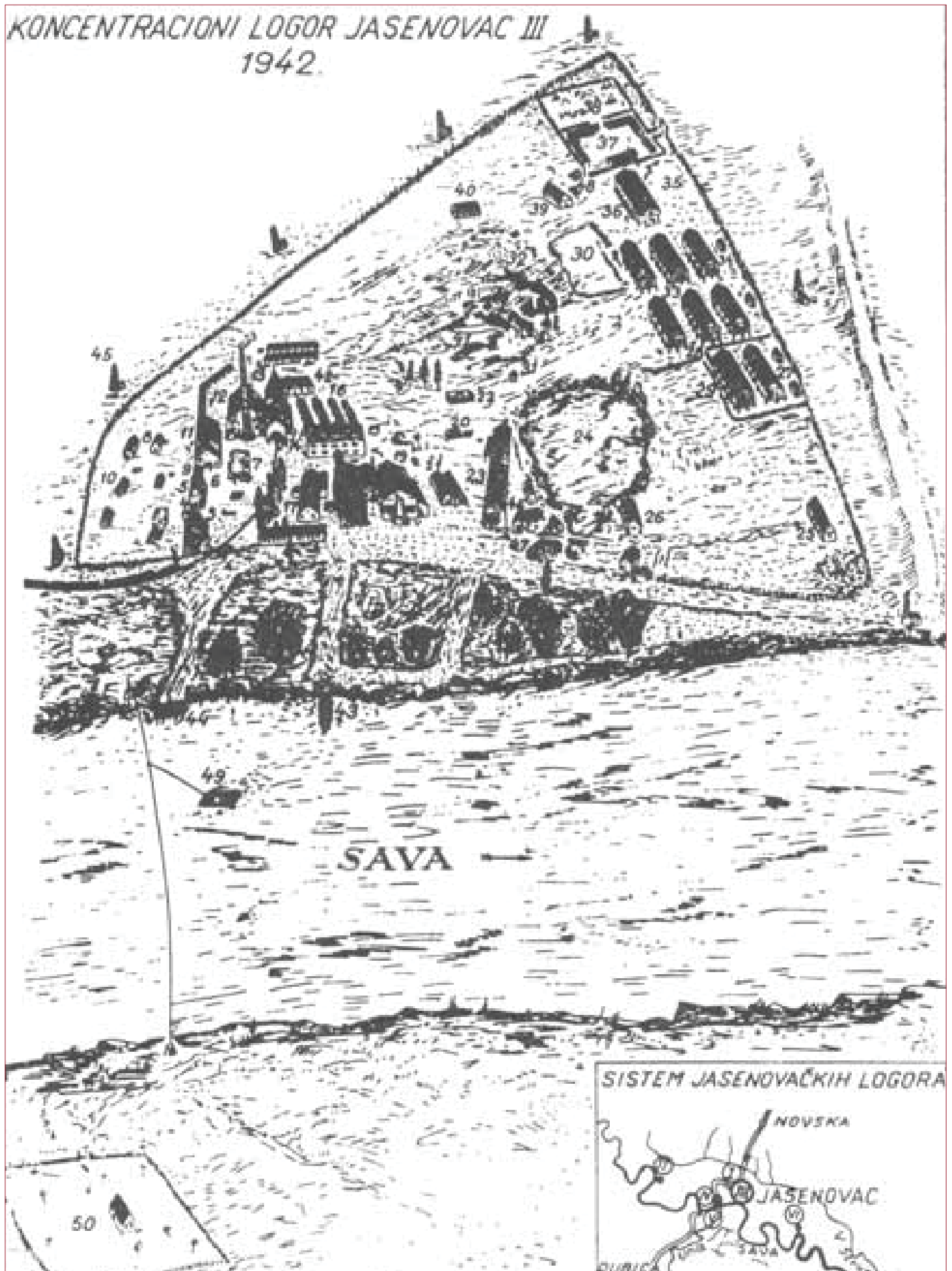
Voda također nije bila pitka. Uzimala se iz logorskog jezera u kojemu je bilo i leševa i odbačenih iznutrica iz logorske stočne klaonice.

Stoga i ne čudi sto su kojekakve bolesti (tifus, dizenterija i ostale) harale, a to je samo ubrzavalo smrt zatočenika.

Na koji način su ljude u logoru likvidirali?

Zapovjednik svih ustaških logora u NDH Vjekoslav Maks Luburić rekao je jednom prilikom da je metak preskup za zatočenike. Sukladno toj izjavi u logoru se ubijalo na najprimitivnije moguće načine (klanjem, udarcem maljem u potiljak, vješanjem, spaljivanjem...). Za razliku od nacističkih logora gdje se zatočenike likvidiralo u plinskim komorama, dakle na industrijski način, bez krvi, ovdje su načini likvidacije bili dijametralno suprotni. Zbog toga su se pojedini njemački časnici u svojim izvještajima zgražali nad zločinima ustaša. To je činjenica koja Jasenovac stavlja na mjesto najstrašnijih logora u okupiranoj Europi u periodu Drugog svjetskog rata.

Ono što je masovno kosilo zatočenike u logoru bili su i glad, bolesti te svakodnevna tortura. Brojni zatočenici u svojim sjećanjima govore o tome da je tijekom 1942. u logoru izgrađen primitivni krematorij za spaljivanje živih i mrtvih zatočenika, načinjen po nacrtu ustaškog zapovjednika radne službe logora Dominika Hinka Picillija. U tom krematoriju je prema iskazima



Nacrt logora III Ciglana, s rasporedom bunkera, opisom naoružanja i ustaške posade, izrađen je 1942. u logoru, za planiranje pomoći zatočenicima u pokušaju oslobođenja iz logora. Liječnici zatočeni iz ustaške bolnice predali su ga Ivanu Mačkoviću –Baći, koji je došao na liječnički pregled, te je posredstvom općinskog blagajnika Ante Risovića proslijeđen OK KPH Nova Gradiška. Nakon razmatranja zaključili su da nemaju dovoljno snaga za napad na Jasenovac i osiguranje ceste i pruge.

preživjelih zatočenika za probu spaljeno oko 1.200 židovskih žena i djece koji su u Jasenovac prebačeni nakon likvidacije logora Đakovo.

Pojedina sjećanja govore i o pojavi kanibalizma u logoru među zatočenicima koji su u ljeto 1942. osuđeni na smrt glađu i žeđu unutar tada osnovanog logora IIIC u sklopu logora III Ciglana.

Je li u logoru postojao organizirani otpor među zatočenicima?

Među logorašima su, osim partijskih čelija komunista, bili organizirani različiti oblici međusobne pomoći i solidarnosti. To su bile ekonomske zajednice. Održavane su veze između logora, kao i s vanjskim svijetom. Usprkos čestim «provalama» i kažnjavanjima smrću organizatora i svih osumnjičenih, otpor iza logorskih žica nije nikad prestajao. I sam svakodnevni život zatočenika u logoru, koji su neprekidno bili suočeni s okrutnostima, gladi, bolesti i smrti bio je iskaz otpora organiziranom uništavanju ljudskog dostojanstva i života.

Jedan od važnih segmenata otpora jeste i onaj duhovni. Iako su ustaše u zatočenicima nastojale uništiti osjećaj osobnosti i pripadnosti ljudskom rodu, pretvarajući ih u brojeve, zatočnici su sami pronalazili načina da se duhovno izdignu iznad zločinaca. Tako npr. zatočnice same u logoru pišu kuhinjske recepte, pojedini zatočnici sastavljaju teoriju gramatike i pravopisa, pišu se pjesme u logoru. Dr. Antun Barac na toaletnom papiru piše svoje zapise o logoru Stara Gradiška.

Sve su to svjedočanstva o nesalomljivosti ljudskog duha i otporu zlu i zločinu.

Dinko Šakić (Studenti pokraj Imotskog 1921. – Zagreb, 2008.), zapovjednik KCL Jasenovac. Godine 1998. izručen je Republici Hrvatskoj i na Županijskom sudu u Zagrebu 1999. osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 20 godina zbog počinjenog ratnog zločina nad civilnim stanovništvom.



Vjekoslav Maks Lubirić (Ljubuški, 1914.- Carcagente, Španjolska, 1969.). Idejni je začetnik i tvorac KCL Jasenovac, u koji je često dolazio, nadzirao rad i osobno ubijao zatočnike.

Je li se iz logora itko uspio spasiti?

Koliko je zatočenika prošlo kroz sistem Koncentracijskog logora Jasenovac nikada se neće moći pouzdano utvrditi. Većina onih koji su njega ušli, ubijeni su i za njihovu se sudbinu nikada nije saznalo. Jedan mali dio logoraša napustio je logor intervencijom nekog od ustaških dužnosnika ili otpuštanjem iz logora u povodu Pavelićevog rođendana ili godišnjice NDH.

Mali je broj i onih koji su se iz jasenovačkog logora uspjeli spasiti bijegom, dok je broj onih koji su u tim pokušajima izgubili živote znatno veći.

U razmjenama zatočenika za ustaške i njemačke vojnike koje su zarobili partizani zamijenjeno je nekoliko stotina zatočenika.

Ipak, najveći broj zatočenika spasio se zahvaljujući deportacijama iz Jasenovca u druge logore (posebno njemačke radne logore), u kojima su šanse za preživljavanje bile ipak nešto veće.

Koje je mjesto najvećih masovnih likvidacija?

Selo Donja Gradina nalazi se nasuprot prostora logora III Ciglana na desnoj obali rijeke Save. Ono je početkom 1942. postalo stratište gdje su zatočnici jasenovačkog logora odvođeni na pojedinačne i masovne likvidacije. Donja Gradina obuhvaća ogroman kompleks od 119 ha zemljišta i šume na kojima je dosada otkriveno 9 grobnih polja sa 125 masovnih grobnica ukupne površine od 10 130 m².

Položaj Donje Gradine je bio specifičan i pogodan za masovne likvidacije. Sa sjevera ju je omeđivala Sava, s zapada Una, na istoku je Sava naglo skretala i pravila zaštitni bedem, a na jugu prema selima Međeđa i Draksenić bili su iskopani rovovi i sagrađen sustav bunkera.

Prvu masovnu likvidaciju zatočenika u Donjoj Gradini, na desnoj obali rijeke Save, obavio je Staniša Vasilj, ustaški natporučnik 1. bojne Ustaškog obrambenog sdruga u Jasenovcu. Pošto zbog jake zime nije bilo moguće iskopati grobnice, ustaše



Spomenik Cvijet u Jasenovcu, Bogdan Bogdanović, 1966.

su mještane obližnjeg sela Jablanca, prevezli skelom u Donju Gradinu i pobili ih, zapalivši ih u kućama prognanih Gradinjana.

Od tada, pa do posljednjeg dana postojanja logora III Ciglana, masovne likvidacije zatočenika vršene su u Donjoj Gradini.

U Donjoj Gradini se nalazi i tzv. topola uzdaha, na koju su vješani logoraši. Postoje i ostaci male željezničke pruge kojom su u Savu bacani leševi logoraša.

Jedan od simbola Donje Gradine je i kuća Pere Vukića, u koju su ustaše (i u dvorište opasano žicom) zatvarali logoraše koje istog dana nisu stigli ubiti.

Kada je logor Jasenovac prestao postojati?

Likvidacija logora počinje već u proljeće 1945. godine, kada su u logor upućeni ustaški zapovjednici Ljubo Miloš i Dinko Šakić, koji su radili na iskopavanju i spaljivanju leševa pobijenih zatočenika.

21. travnja 1945. ustaše u Donju Gradinu odvođe posljednju grupu žena (njih oko 600), a noću 21./22. odvedeni su i ubijeni svi logornici, grupnici, liječnici i intelektualci.

Paralelno s tim događajima, iste noći ustaše organiziraju miniranje i paljenje objekata i logorskog zida.

Ukupno je u noći 21. travnja prebrojeno 1073 logoraša – muškarca, koji su bili otjerani u zgradu unutar ženskog logora.

Uvidjevši da će i njih zadesiti slična sudbina odlučili su provaliti iz zgrade i poći u proboj.

U 10 sati ujutro, 22. travnja 1945. oko 670 zatočenika krenulo je na povik Ante Bakotića – «Naprijed drugovi» iz zgrade prema istočnoj kapiji. Preživjelo ih je samo 92.

Na čelu proboja bili su Ante Bakotić iz Sinja i Mile Ristić sa Kozare.

Istog dana popodne 167 zatočenika logora Kožara kreće u proboj. Preživjelo ih je samo 11.

One zatočenike koji zbog psihičkog stanja ili iznemoglosti nisu smogli snage poći, ustaše su pobili i spalili u već napola srušenim objektima logora.

Što se dogodilo nakon proboja?

U napušteno mjesto Jasenovac i nedaleki razoreni logor, 2. svibnja 1945. prvi su ušli borci 4. brigade XXI. srpske udarne divizije Jugoslavenske armije. Njihov zadatak bio je sačuvati sve tragove zločina do dolaska Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

Prvi uviđaj o zatečenom stanju u Koncentracijskom logoru Jasenovac - logoru III Ciglana, u Donjoj Gradini i u Ušticu, obavila je Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Nove Gradiške, 11. svibnja 1945. godine.

Anketna komisija Zemaljske komisije Hrvatske za utvrđivanje zločina došla je u Jasenovac 18. svibnja 1945. Podatke o izgledu, organizaciji rada, svakodnevnom životu i posljednjim danima postojanja logora, Komisiji su dali preživjeli zatočenici, sudionici proboja.

Mjesec dana kasnije, 18. lipnja, kada se rijeka Sava povukla u svoje korito, Zemaljska komisija Hrvatske

obavila je i treći uviđaj.

Osnovni zadatak svih komisija i stručnih ekipa koje su istraživale područje bivšeg koncentracijskog logora Jasenovac bio je utvrđivanje mjesta masovnih grobnica, te pokušaj određivanja približnog broja osoba kojima bi odgovarali pronađeni posmrtni ostaci.

Antropolozi i sudsko medicinski vještaci trebali su prema pronađenim ostacima žrtava jasenovačkih logora utvrditi njihov spol, dob, načine usmrćivanja i ukopa, te prema eventualnim priložima u grobnicama i socijalno-etničko porijeklo.

Kod vrlo zanemarivog broja pronađenih posmrtnih ostataka žrtava, uz pomoć rodbine izvršena je njihova identifikacija.

Vršena su istraživanja na prostoru logora III Ciglana u Jasenovcu, u Donjoj Gradini, u Staroj Gradiški, Uskočkim šumama i Međustrugovima. Mjesta istraživanja određena su prema nalazima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, koja je u svibnju 1945. izvršila očevid na prostorima bivših koncentracijskih logora, te prema iskazima preživjelih zatočenika i mještana koji su istraživače uputili na mjesta mogućih masovnih grobnica.

Zašto partizani nikada nisu pokušali osloboditi logor Jasenovac?

Unutar znanstvenih i javnih krugova posljednjih godina postavlja se sve više pitanje razloga zbog kojih partizani nikada nisu pokušali osloboditi jasenovački logor. Nameću se sve češće tumačenja kako to namjerno nije činjeno iz razloga da u tom logoru strada što više Srba. U obzir se svakako trebaju uzeti sve okolnosti u kojima se eventualni napad trebao izvršiti. Činjenice koje govore u prilog tome da je logor bilo gotovo nemoguće osloboditi jesu:

1. prostor logora nalazio se na močvarnom području, na dodiru Lonjskog i Mokrog polja koji su logorski sistem Jasenovca opasavali s istočne i zapadne strane. Sa sjeverne i južne strane logor se nalazio između rijeka Save i Strug,



koje je bilo gotovo nemoguće forsirati prilikom eventualnog napada.

2. u neposrednoj blizini logora nalazio se jedan od najbolje čuvanih željezničkih pravaca u Europi (Zagreb – Beograd) kojeg su čuvali sistemi bunkera i njemački oklopni vlakovi.

3. rijekom Savom plovili su brodovi mađarske dunavske flote.

4. u logoru se nalazilo oko 1500 najokorjelijih ustaša odanih Paveliću i spremnih na borbu.

5. eventualni napad na logor zahtijevao bi angažiranje ogromnih partizanskih snaga, od kojih bi većina stradala pri prelasku rijeke Save. Osim toga prostor logora bilo bi nemoguće držati pod kontrolom u ravničarskom dijelu, sa kojeg bi se partizanske formacije odmah po završetku akcije morale povući, a logor bi nastavio i dalje djelovati.

6. u blizini logora nisu se nalazile partizanske snage tolike jakosti koje bi uspješno mogle izvršiti napad na logor. Bosanski partizani na Kozari do sredine 1942. ojačali su do respektabilnih razmjera za razliku od slavonskih s druge strane Save, koji do konca rata nisu bili u stanju izvršiti napade tolikih razmjera. Prva slavonska brigada osnovana je tek 11. listopada 1942. nakon kozarske ofanzive i razbijanja partizanskih jedinica na području bosanske Krajine.

Treba dodati kako je Vrhovni štab NOVJ i POJ na čelu sa Josipom Brozom Titom bio upoznat sa podacima o karakteru i strahotama počinjenima u koncentracijskom logoru Jasenovac. Logorski partijski komitet koji je s više ili manje uspjeha djelovao tijekom gotovo cijelog perioda postojanja koncentracijskog logora Jasenovac, održavao je na različite načine tajne veze sa partijskim organizacijama na terenu (preko OK KPH Nova Gradiška), izvještavao o stanju u logoru, potrebama logoraša i pripremao akciju samooslobađanja logoraša do koje bi došlo prilikom eventualnog partizanskog napada na logor. Upravo stoga Tito je 31. ožujka 1942. izdao naredbu da se ispita mogućnost napada na Jasenovac iz pravca bosanske Krajine i Slavonije do kojega nikada nije došlo. U njoj se između ostalog navodi: *«Ispitajte mogućnost eventualnog napada na koncentracijski logor u Jasenovcu, gdje je bilo 10000 naših zatvorenika, a sada je ostalo svega još oko 1500 živih drugova. Sve ostalo su poubijali ustaški banditi. Taj napad trebalo bi organizirati zajedno sa štabom iz Hrvatske, ali tako da sigurno uspije.»*

Ogroman broj partizanskih boraca i oficira imao je ili izgubio nekoga u tom ustaškom logoru smrti. Neki od partizanskih rukovodilaca reći će kako je motiv za oslobađanje logora među borcima bio ogroman, ali kako su gore navedene realnosti bile nešto sasvim drugo. Kada bi i bile stvorene pretpostavke za izvođenje takve akcije, dolazilo je do neuspjele realizacije. Tu svakako treba istaći primjer neuspjele akcije oslobađanja logora Stara Gradiška (za vrijeme trajanja banjalučke operacije) na staru godinu 1943. kada su partizanske jedinice oslobodile Bosansku Gradišku, a slavonski partizani bili zaustavljeni od jakih ustaških snaga (kojima su u pomoć došle ustaške jedinice iz Lijeve polja i zapadne Slavonije) kod sela Donji Varoš koje je udaljeno oko kilometar nizvodno od logorskog zida.

Je li ikada suđeno ustaškim ratnim zločincima?

Ruka pravde dostigla je samo neke od najzloglasnijih zločinaca, kojima su organizirana suđenja za zločine počinjene u ustaškim logorima pa tako i u logoru Jasenovac. Tako su na smrt osuđeni Ljubo Miloš, Ante Vrban, Miroslav Filipović Majstorović, Maja Buždon i neki drugi. Osamdesetih godina osuđen je ustaški ministar unutarnjih poslova Andrija Artuković, dok je devedesetih na dvadeset godina robije osuđen Dinko Šakić, zapovjednik ustaškog logora Jasenovac.

Jedan dio ustaša likvidiran je prilikom povlačenja prema zapadu na kraju rata, dok je dio uspio izbjeći u emigraciju i nikada se više nije čulo za njih. Jedan od najzloglasnijih zapovjednika svih ustaških logora, Vjekoslav Maks Luburić, ubijen je u atentatu u Madridu 1969.

Tko brine o lokalitetima bivšeg logora Jasenovac?

Spomen - područje Jasenovac, s Memorijalnim muzejom, osnovano je 1968. na prijedlog Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Socijalističke republike Hrvatske, na prostoru bivšeg koncentracijskog logora III Ciglena u Jasenovcu (1941-1945), radi očuvanja trajne uspomene na žrtve fašističkog terora i borbe narodnooslobodilačkog rata stradale u drugom svjetskom ratu u koncentracijskim logorima Jasenovac i Stara Gradiška, kao i radi očuvanja tekovina antifašizma.

1963. godine Josip Broz Tito prihvaća prijedlog o uređenju prostora na kojem se nekoć nalazio zloglasni ustaški



logor. Izrađeni su (još 1962.) i prihvaćeni projekti beogradskog arhitekta Bogdana Bogdanovića o uređenju prostora i izgradnji kamenog cvijeta koji trebao simbolizirati vječni život okrenutog ka suncu, svjetlosti, a time i budućnosti. S druge je strane svojim korijenom povezan direktno s dušama pokojnih, što predstavlja most između ta dva svijeta i neuništivost života.

Gradnja cvijeta počela je 1964. godine, a svečano je otvoren 4.7.1966.

Do samog cvijeta vodi drvena pasarela popločana željezničkim pragovima, što u sebi nosi simboliku posljednjeg puta logoraša.

Odlučeno je da se logoraški objekti označe humcima i udubljenjima, izuzev jednog od njih koji predstavlja jedinu masovnu grobnicu na ovom području.

Nakon postavljanja spomenika 1966. godine, osniva se i Spomen – područje Jasenovac 1968. godine sa zadatkom da čuva i prezentira istinu o Jasenovcu.

Zašto je Spomen – područje Jasenovac osnovano tek 20 godina nakon rata?

Nakon završetka Drugog svjetskog rata ruševine bivšeg logora III Ciglana u Jasenovcu raščišćene su i odvezene na nepoznatu lokaciju. Jedan dio cigle koristili su mještani Jasenovca za popravke njihovih u ratu srušenih domova.

Cijeli prostor logora zarastao je u korov i šikaru. Obilježene su samo drvenim oznakama s natpisima lokacije masovnih grobnica i pojedinih objekata. Nije bilo organiziranog okupljanja i odavanja počasti žrtvama, već su rodbina i prijatelji stradalih dolazili spontano i donosili cvijeće.

Tek početkom 60-ih pokrenuta je spomenuta inicijativa za uređenjem prostora bivšeg logora i idejna koncepcija izgradnje spomenika. Na natječaju je pobijedila ideja spomenika Kameni cvijet koji je nakon dovršetka 1966. svečano otvoren u Jasenovcu.

Tko je autor spomenika Kameni cvijet u Jasenovcu?

Autor spomenika je Bogdan Bogdanović, arhitekt, umjetnik i filozof. Nakon završene gimnazije upisao je Tehnički fakultet Univerziteta u Beogradu, kojeg je zbog odlaska u partizane 1944. bio prisiljen prekinuti. Ranjen je u istočnoj Bosni u veljači 1945, te demobiliziran u činu poručnika. Dobitnik je ordena za hrabrost.

Iza rata nastavlja studij i 1950. diplomira na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Ondje ostaje raditi kao pripravnik na Katedri za urbanizam, a potom kao docent (od 1960.) i dekan fakulteta (od 1970.).

Od 1970 -1981. član je Srpske akademije nauka i

umetnosti a od 1994. inozemni član Ruske akademije arhitekture. Jedan je od osnivača i član Međunarodne akademije arhitekture. Između 1982. i 1986. vršio je funkciju gradonačelnika grada Beograda, ali se 1987. povukao iz političkog života, oštro nastupajući protiv nacionalizma u Srbiji.

Od 1993. živi sa suprugom u Beču, gdje je 2002. od austrijske vlade dobio nagradu za životno djelo za znanost i umjetnost.

Autor je niza publikacija i stručnih radova. Riješio je izgled niza memorijala, kao što su oni u Prilepu, Kruševcu, Kosovskoj Mitrovici, Leskovcu, Štipu, Travniku, Beogradu, Vlasotincu itd.

Konstrukcija jasenovačkog spomenika izvedena je od armiranog betona. Sastoji se od temeljnog dijela sa šest niša razdijeljenih betonskim zidovima, u čijem su dnu oblikovani bazeni za vodu, centralnog stupa koji se nastavlja u razvijeni plašt Cvijeta te od šest trapezastih ploča koje se nastavljaju na stropni dio niša. Kripta spomenika obložena je pružnim pragovima, a na sjevernoj strani kripte je položena brončana ploča u kojoj su reljefno upisani stihovi iz poeme Jama, Ivana Gorana Kovačića. Bogdanović je autor rješenja uređenja logorskog groblja na Limanima, kao i romskog groblja u Uštici.

Bogdan Bogdanović dobitnik je niza nagrada, među kojima su uz gore navedene: Oktobarska nagrade grada Beograda za Spomen – groblje žrtava fašizma u Sremskoj Mitrovici (1961.), nagrada za spomenik Cvijet u Jasenovcu (1966.), Sedmojulska nagrada (1979.), Nagrada AVNOJ-a (1981.) i Herderova nagrada (1997.).

Zbog čega se na ovako strašnom mjestu Bogdanović odlučio baš za spomenik u obliku cvijeta?

Kao osnovni simbol spomenika Bogdanović je izabrao cvijet, kao znak vječnog obnavljanja koji je svojom kriptom, svojim korijenom prema zemlji, prema žrtvama iz kojih vuče svoj korijen, a laticama prema svjetlosti i suncu, dakle prema generacijama koje dolaze kako bi prenio čvrstu jasenovačku poruku da se zločini Jasenovca više nikada, nikome niti na bilo kom mjestu ne ponove.

Sam autor razmišljajući o svom djelu izrekao je slijedeće riječi koje opisuju ono što je sa njim želio postići:

«melanholični lotos od prenapregnutog betona ne samo da zaustavlja zle primisli i sa jedne i sa druge strane, no ima čak i izvesno katarzično dejstvo:

Nikog nije vređao

Nikom nije pretio

Nije pozivao na osvetu

A ipak nije skrivao istinu»

Jesu li prikladni nazivi nacistički i ustaški zločini i logori, ili te logore trebamo pripisati Nijemcima i Hrvatima kao narodima?

Niti jedan narod ne može se smatrati kolektivno odgovornim za zločine koje su u njegovo ime počinili pojedinci ili sljedbenici određene ideologije ili politike. Ustaštvo i nacizam nikada nisu imali većinsku potporu hrvatskog i njemačkog naroda, u čije su ime djelovali. Upravo zbog toga niti jedan narod ne može se nazivati zločinačkim, niti može biti odgovoran za zločine počinjene u njegovo ime od strane pojedinaca, grupa

ili određene politike.

Unutar svakog naroda postoje ljudi koji su spremni činiti zlo i zločine, ali isto tako postoje i ljudi koji su žrtve. Postoje pak i oni koji su spremni pomoći drugima u nevolji, ali tu je i većina koja nijemo promatra događaje oko sebe. To nije specifičnost samo jednog već svih naroda.

Da li je u NDH bilo ljudi koji su pomagali ugroženima npr. Židovima?

Yad Vashem (na hebrejskom Spomenik i Ime) je izraelska memorijalna ustanova posvećena čuvanju sjećanja na žrtve Holokausta i na plemenite ljude koji su uz cijenu vlastitog života pomagali Židovima da se spase pred progonom tijekom Drugog svjetskog rata. Te nesebične, odvažne, muškarce i žene, koji su pružanjem pomoći Židovima u vrijeme nacističkih progona bili spremni izložiti opasnosti svoje obitelji i sebe, Yad Vashem odlikuje naslovom PRAVEDNIK MEĐU NARODIMA SVIJETA.

Do sada je to odličje primilo oko dvadeset tisuća osoba i Kraljevina Danska (iznimno, jer se odličje odnosi na pojedince, a ne na države i organizacije). Do danas je 105 osoba odlikovano časnim nazivom Pravednika među narodima svijeta za spašavanja učinjena na području današnja Republike Hrvatske.

Tko može biti proglašen Pravednikom?

Izraelski parlament, Knesset, donio je 1953. godine temeljem Zakona o sjećanju na mučenike i junake, odluku o osnivanju nacionalnog spomen-mjesta Yad Vashem, ustanove za čuvanje sjećanja na stradale židovske zajednice i na one pripadnike naroda svijeta koji su tijekom Holokausta izložili opasnosti vlastiti život spašavajući Židove.

Pravednikom može biti proglašena samo nežidovska osoba koja je u vrijeme Holokausta pružila odlučujuću pomoć izlažući svoj život i sigurnost opasnosti od progona prema odredbama rasnih zakona. Pravo na predlaganje za odličje Pravednik među narodima svijeta ima spašena osoba i svatko drugi tko zna pojedinosti o spašavanju. Postupak za priznavanje vodi se na temelju dokaza, uz svjedočenje osoba – židovskih i nežidovskih - koje imaju spoznaju o određenom činu spašavanja, odnosno onih koje su bile nazočne spašavanju, a u doba spašavanja su imale najmanje dvanaest godina. Osoba može biti proglašena Pravednikom i ako trenutno spašavanje nije bilo konačno, odnosno ako je spašena osoba na kraju ipak stradala.

Komisija Yad Vashema radi u dva stupnja, redovitom i prizivnom. Odluka o priznavanju Pravednikom donosi se na temelju propisanih kriterija, od kojih je najvažnije izlaganje životnoj opasnosti prigodom pružanja pomoći.

Odličje Pravednik među narodima svijeta sastoji se od medalje i povelje, a ploča s imenom svakog novoproglašenog Pravednika i imena zemlje iz koje potječe postavlja se u parku koji okružuje zgrade u sklopu Yad Vashema u Jeruzalemu. Dok je u parku bilo slobodnih mjesta za sadnju, uz ploču s imenom svakog Pravednika sadilo se i stablo.

Ovo priznanje najveće je odličje koje nežidov može primiti od Države Izrael. Ono simbolizira zahvalnost i vječno sjećanje na žrtvu što su je Pravednici podnijeli za spas Židova kao naroda.

Spomenuto je da su mještani Jasenovca pomagali zatočenicima. Mogu li se oni smatrati nekom vrstom pravednika?

Osnivanjem ustaških logora u Krapju, Bročicama

i Jasenovcu, jasenovačka Posavina potpala je pod posebni režim vojnog osiguranja logora. Na željezničkoj pruzi Sisak-Novska patrolirali su njemački oklopni vlakovi, a rijekom Savom brodovi mađarske flote. Samo mjesto Jasenovac bilo je ograđeno s četiri reda bodljikave žice, a u mjestu je Ustaška nadzorna služba imala sedam istražnih zatvora. Tek nešto više od oko desetak mještana Jasenovca i okoline pristupilo je ustašama.

Mještani Jasenovca bili su svjedoci svakodnevnih transporata zatočenika koji su se od željezničke stanice kretali kroz mjesto do Zapovjedništva sabirnih logora Jasenovac ili direktno prema logoru na mjestu nekadašnje Bačičeve ciglane.

Do proljeća 1942, dok su još mogli prolaziti kroz logor III Ciglana, u početku bez propusnica a kasnije s njima, mještani su odlazeći na svoja imanja istočno od logora, potajice dobacivali zatočenicima hranu i poneki paketić cigareta.

Nakon što je u proljeće 1942, srpsko stanovništvo Jasenovca, Mlake, Jablanca i Uštice odvedeno u logor, ustaše su se s obiteljima naselili u opustošene srpske kuće u Jasenovcu. Za njihove potrebe u centru mjesta organizirana je bolnica u kojoj su radili liječnici-zatočenicima.

Domaće stanovništvo Jasenovca i okolnih sela, Hrvati, dolazeći u bolnicu, uspostavljali su veze s liječnicima-zatočenicima te je ustaška bolnica postala središnje mjesto preko kojeg su održavane veze sa zatočenicima u logoru na Ciglani i u Kožari.

Brojni pojedinci, pa i čitave porodice, pokušavali su, ne bojeći se ustaške odmazde, pomoći zatočenicima.

Trebamo li se danas sjećati žrtava Jasenovca i zbog čega je to važno?

Zbog onih koji su stradali, kao i onih koji su preživjeli jasenovački pakao, dužnost svih nas jeste da očuvamo sjećanje na ono što se dogodilo i da nikada više ne dozvolimo da se Jasenovac nikad i nigdje više ne ponovi. To je razlog zbog kojeg preživjeli logoraši kao i potomci, rodbina, prijatelji i susjedi pobijenih i izmučenih jasenovačkih zatočenika prenose na naraštaje čvrstu poruku DA SE NE ZABORAVI!

Svakom tko vidi jasenovački memorijal u svijesti bi trebale ostati usađene moralne vrijednosti koje se baziraju na poštivanju različitosti među ljudima. Svatko tko vidi Jasenovac, trebao bi s tog mjesta otići kao bolji čovjek, kao osoba koja će kada se nađe u nekoj budućoj zadanoj situaciji sa okrenutim sustavom vrijednosti samostalno odlučiti i reći ja to neću ili učiniti nešto kako bi spriječio da se zlo bilo koje vrste učini drugim ljudima.▪



Danica

- prvi logor u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj



Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske započelo je i razdoblje sustavnog progona neistomišljenika. Uskrsnuvši „tisućugodišnju želju Hrvata“ za vlastitom državom, ustaše su se najprije morali riješiti svih onih kojima tu, prema njima, nije bilo mjesta. Rasnim odredbama suvišnima su smatrani Srbi, Židovi, Romi i svi oni koji se nisu uklapali u tzv. Novi poredak. Već 30. travnja 1941., samo dvadesetak dana po proglašenju NDH, poglavnik Pavelić donosi Zakonsku odredbu o državljanstvu te zakonsku odredbu o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda kojima su definirani arijci i nearijci. Židovi i Romi postali su građani drugog reda. No više od Židova i Roma, ustašku je vlast više zabrinjavalo srpsko pitanje u Hrvatskoj. Ne treba ni spominjati da su *šizmatici grkoistočnog obreda* u nekim dijelovima NDH činili većinu ili znatan udio (istočna i sjeverna Bosna, Srijem, dijelovi Like, Banovine, Korduna...) što je moglo predstavljati veliki problem u novim okolnostima uspostavljanja hrvatske države. S politikom 1/3 iseliti, 1/3 likvidirati, a 1/3 asimilirati, ustaše su se prihvatili teškog posla rješavanja Srba u Hrvatskoj. Upravo ova druga trećina koju je trebalo likvidirati, vezana je za logore smrti. Još je u doba Kraljevine Jugoslavije, dakle prije izbijanja Travanjskog rata i fašističke okupacije, osnovan sabirni logor u Kerestincu kod Samobora. Vlasti Banovine Hrvatske osnovale su logor, prvi takvi kod nas, kao preteču budućih fašističkih masovnih mučilišta i gubilišta. Vlasti Banovine internirale su u dvorac Kerestinec (vlasništvo nekadašnjeg bana Savske banovine Mihalovića) mnoge poznatije ljevičare. Uoči sloma Jugoslavije i dolaska fašista, HSS-ovi prvaci Maček i Šubašić nisu smatrali potrebnim da se logor ukine, a zatočenike puste na slobodu. Logor je nastavio s radom i tako su ti antifašisti prepušteni na milost i nemilost ustašama. Kasnije su svi likvidirani.

U literaturi ćemo najčešće naići na podatak da je Danica kod Koprivnice bila prvi logor u NDH. Što je i gdje je Danica? Današnji naziv Danica često upućuje na ime Podravkine Mesne industrije dislocirane malo dalje od Koprivnice. Taj naziv i nije toliko stran, budući da se na radi o istom predgrađu grada. Danica je ustvari

prvotno bio naziv Tvornice kemijskih proizvoda koja je sagrađena početkom 20. stoljeća (1907.), oko 3 km sjeverno od Koprivnice, u blizini željezničke pruge Koprivnica – Botovo – Gyekenyes te je s njom bila spojena direktnim kolosijekom. Tada je to bila jedna od najvećih i najmodernijih tvornica u zemlji, a radila je do pred sam rat kada je propala. Ostali su samo napušteni objekti. Danica je odabrana za logor radi dobre prometne povezanosti (pruga Varaždin – Osijek i Zagreb – Gyekenyes), pacifiziranosti Podravine i samog postojanja jednog većeg objekta van gradskog naselja koji može (makar privremeno) prihvatiti veći broj zatočenika. Kada je Danica postala koncentracijski logor postoji nekoliko proturječnih podataka. Neki spominju 15., neki 18., a treći opet 29. travanj ili čak kasnije. Većina se povjesničara slaže da je Danica kao logor započela s radom u travnju, već prije donošenja rasnih zakona.

Prva veća grupa od oko 500 ustaša ušla je u Zagreb negdje oko 13.-14. travnja 1941. Poznato je da su nekoliko dana bili zadržani u okolici Ogulina, čekajući na rasplet dogovora Nijemci-Maček. U nekoliko sljedećih dana (10-14) ustaše stižu i u ostale hrvatske krajeve. Martin Nemeč, ustaški povjerenik za kotar Koprivnicu i prvi zapovjednik logora, poslije rata je posvjedočio sljedeće:

„...Dana 7. maja 1941. ja sam bio postavljen za ustaškog povjerenika za kotar i grad Koprivnicu... Jedno 8 dana poslije, javljeno mi je telefonom iz Zagreba da će nam uputiti jednu grupu ljudi – zatočenika koji treba da budu smješteni u „Danicu“. Istog dana poslijepodne ja i Herman Nikola smo taj transport zatočenika dočekali kojih je bilo po prilici 280 te ih smjestili u „Danicu“. Da ti ljudi ne bi sami ostali postavili smo stražu, ali kako nije bilo još naoružanih ustaša, sakupili smo neke građane Koprivnice među kojima su se mnogi dobrovoljno javili, iste naoružali te njih postavili. Kasnije su ponovno stizali novi zatočenici, te je mislim broj istih za vrijeme mog boravka u Koprivnici dosegao 500 ...“

Svjedočenje Nemeča nije u potpunosti najtočnije jer je 26.4.

uhapšeno preko 500 muškaraca (Srba) iz kotara Grubišno Polje i oni su preko Zagreba dovedeni u Danicu. O dolasku ustaša na Danicu posvjedočili su i drugi – Nemeč je oduzeo ključeve Valku Dubravcu koji je čuvao objekte napuštene tvornice te mu naredio pražnjenje prostorija. Za logoraše je pripremljena jednokatna vila s 4 stana, drvena baraka, konjušnice, garaža, zgrada s nekoliko kancelarija, laboratorij te velika hala veličine 240x36 m. Veliki vodotoranj koji i danas resi prostor Danice poslužio je ustašama kao osmatračnica. Ustašama su pomagali naoružani članovi nekadašnje Seljačke zaštite koji su u većem broju pristupili ustaškom pokretu.

Prvi logoraši

Datum prvog transporta, kao ni broj prvih zatočenika nije dosad definiran stopostotnom sigurnošću. Tihomir Prodanović ostavio je opsežnije svjedočenje:

„Posebni voz sa stočnim vagonima, kao simbol našeg položaja, povezao nas je iz Velesajma isti dan (ponedeljak) popodne na putovanje u neizvesnost. Pretučeni ljudi ostali su u bolnici, a mi smo, oslobođeni straha od neposrednog streljanja (bio je dan i u vozovima se, koliko smo znali, ne vrši streljanje), ali još uvek u nedoumici zašto su nam dali beli hleb, opet razmišljali o svojoj daljoj sudbini, deleći se, kao i uvek u sličnim situacijama, na optimiste i pesimiste. Optimisti su bili uvereni da nas otpremaju na prisilni rad (ili u neki koncentracioni logor), a pesimisti su i dalje ispoljavali otvorenu sumnju u našu dužu životnu stazu. Nažalost, oni su bili više u pravu nego mi optimisti... Kroz pukotine vagona, koji su bili trošniji od onih u kojima smo dopremljeni iz Grubišnog Polja, otkrili smo smer našeg putovanja, što je kod nekih opet izazvalo teške slutnje. Uspeli smo da iz voza izbacimo pisane poruke da smo prošli ovom prugom. Ko zna da li ih je iko našao? Napisali smo ih nađenom olovkom u Velesajmu i otkrivenim komadićima papira dok smo ulazili u voz. - Voze nas u Mađarsku da nas poubijaju u Janka Pusti - čulo se mišljenje na ovom putovanju u neizvesnost. Kad smo se iskrcali u napuštenoj tvornici „Danica“ u Koprivnici znali smo gde smo, ali smo i dalje ostali u teškoj neizvesnosti. Svakog od nas pritiskivalo je tjeskobno pitanje: Šta će biti s nama? Doček u „Danici“ bio je posebno programiran za nas intelektualce. Svi smo bili proglašeni za oficire i samo mi smo dobili batine. Bili smo prvi logoraši u ovom logoru. I u „Danici“ je nastavljena praksa batinjanja i vređanja, ali s nekim novim obeležjima. Bila je to, uglavnom, generalna proba za budući rad u logoru i prekaljivanje u okrutnosti mladih ustaških stražara, uglavnom zavrbovanih iz Koprivnice



Vodotoranj - nekadašnja osmatračnica

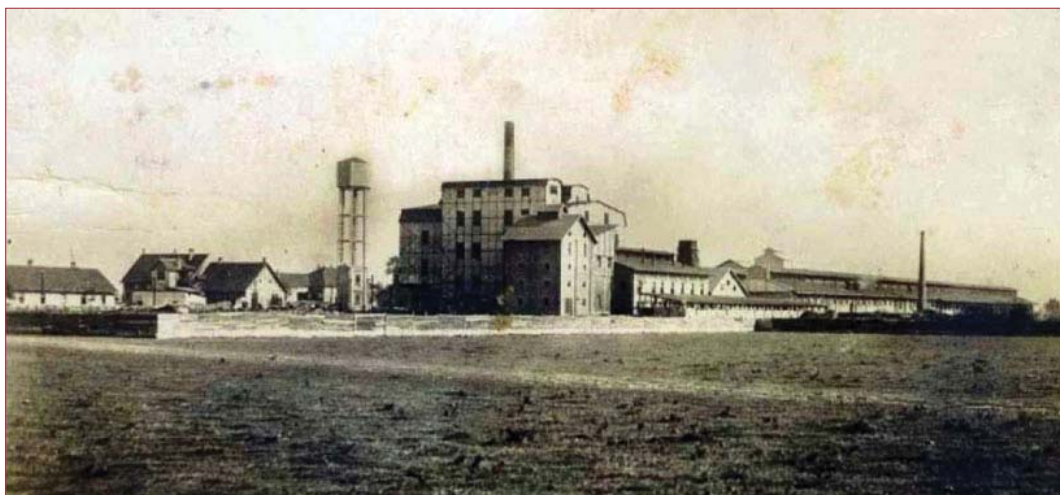
i okolnih podravskih sela. Bio sam više nego iznenađen kako su ti mladi ljudi izvežbani u mučenju ljudi i koliko ih je duboko prožela mržnja prema nama Srbima ...“

Prvih logoraša prisjetili su se i građani Koprivnice. Jakob Čani poslije rata je posvjedočio:

„... Ne sjećam se točno datuma, ali mislim da je bilo u IV. mjesecu 1941. godine kada je jedan vlak sa sedam vagona došao iz Garešnice pun natrpan srpskog naroda. Ovaj transport je prvi koji je došao u Koprivnicu. Kada su ljudi dotjerani na „Danicu“, postrojani su čekali pred zgradama. Kad je pala komanda da ulaze u zgradu, sa svake strane stajao je po jedan ustaša, držeći pušku za cijev i kako su oni ulazili, oni su kundacima od puške udarali ne pazeći gdje i kako udaraju. Kako su oni udarali, tako su nekoji ljudi padali odmah pred vratima i tada ga je drugi koji je išao za njim morao nositi. Tako su ustaše tukli sve dok svi nisu ušli u zgradu. Bilo im je naređeno da legnu na pod. Kad su legli, ustaše su po njima gazili nogama i udarali na razne načine, a ja sam to promatrao kroz prozor...“

Transportni vlakovi su navodno dolazili svakog drugog dana. Istovremeno je započeo teror nad Srbima i Židovima u Podravini. Tako je sredinom srpnja 1941., nakon prve akcije skojevaca na kidanju telefonskih i telegrafskih žica na pruži kod Čukovca, u Ludbregu uhapšeno desetak građana, većinom Židova i otpremljeno u koprivnički logor. Danica se brzo punila logorašima iz svih krajeva NDH. Iz Zagreba je pristigla grupa od 168 židovskih omladinaca,

Tvornica Danica potkraj 1930-ih



većinom Makabijevaca, pod izlikom da će nekoliko tjedana raditi na poslovima u okolici Koprivnice. Kasnije su gotovo svi poubijani u Jadovnu na Velebitu. Vlasti iz Zagreba tražile su od Nemeca da pokuša pronaći dodatnu lokaciju za prihvat novopridošlih logoraša, na što on odgovara da toga tu nema, već predlaže da „Neka se ove Židove koncentrira negdje na jugu i to u kakovom kamenolomu jer će se na taj način moći najkorisnije upotrijebiti njihova radna snaga u korist naših trošnih cesta za koje bi nas na taj način stajao kamen neznatne svote.“

Preživjeti Danicu

Broj logoraša koji su prošli kroz Danicu nemoguće je utvrditi. Martin Kokor, logorski blagajnik, na poslijeratnom je suđenju izrekao podatak od 5600 osoba. Svi bi po dolasku u logor bili opljačkani od Nemeca i ustaške straže. Do 15. srpnja bilo je dovedeno 2656 osoba. 200-tinjak ih je pušteno, manji broj je stradao od torture u logoru, dok je najveći dio upućen u Gospić i Jasenovac (po osnivanju tih logora). Knjige s imenima logoraša su uništene, ostalo je sačuvano tek nekoliko listova. U Danici su boravile i poznate osobe: Ivo Goldstein, karlovački knjižar, dr. Franko Winter i Milan Bakić, bjelovarski pravnik, Maca Gržetić, komunistička aktivistica iz Zagreba, Anka Butorac, narodni heroj, dr. Željko Selinger, koprivnički liječnik. Po dolasku, logoraše je dočekalo batinanje na ulasku u zgradu. To nije stalo na tome – pojedinačno ili u manjim skupinama odvođeni su u „noćnim posjetama“ van zgrade i premlaćivani. U mučenju su sudjelovali i Vinko i Martin ml., Nemecovi sinovi.

Poznati mučitelji logoraša bili su: Nikola Herman, kasniji zapovjednik logora, Đuro Šajatović, zapovjednik straže, i njegov zamjenik Pavao (Jandrin) Gaži, Mijo Bzik, ustaški pukovnik, Josip Prvčić. Procjenjuje se da je na Danici stradalo između 200 i 300 logoraša. Stradali su od gladi, premlaćivanja ili strijeljanja. Ustaše su za mučenje imali baraku u sredini logora, koju su preživjeli logoraši nazivali „barakom smrti“ ili „kućom užasa“. O mučenjima je svjedočio Stevo Petrović koji je u logoru boravio 3 mjeseca:

„... Kada su ustaše i sinovi Martina Nemeca noću završavali sa mučenjima zatočenika, onda su nad istima izvršavali strijeljanje... Za to sam vrijeme ja sam svojim očima vidio oko 10 zatočenika koji su strijeljani po ustašama u logoru, ali po nalogu Martina Nemca. Ja sam kao zatočenik zakapao petoricu zatočenika. Ukupan broj strijeljanih zatočenika ne bih mogao reći, već o tome poznato mi je da se jednog tjedan stalno strijeljalo...“

Umrli su pokopani u zahodske jame ili obližnje šumarke. Opisi boravka u Danici podsjećaju na opise u ostalim logorima. Logoraši su spavali na podu, tko je stigao ugrabio bi malo slame, ostali na betonu. Hrana se dijelila jednom na dan, a bila je to grahova ili krumpirova juha. Neki su uspjeli dobiti pokoju pošiljku hrane od kuće, no ustaše bi im to ustaše najčešće oduzeli. Problem hrane bio je velik, budući da se ni stanovništvo Koprivnice nije u potpunosti moglo opskrbiti. U toku dana muškarci su morali zatrpavati protutenkovske i pješadijske rovove tzv. *Nedićeve linije* (zamišljena linija obrane prema Mađarskoj) ili raditi na saniranju cesta. Pobjeći je bilo teško jer je logor osiguravalo 70-85 stražara raspoređenih u 11 stražarskih mjesta po danu, odnosno 15 stražarnica noću.

S danom 30. lipnja započinju deportacije logoraša s Danice prema Gospiću. Do kraja srpnja su otpremljeni svi Židovi, a dio Srba (svećenika) je deportiran čak u Srbiju. U prosincu 1941. logoraše upućuju u Jasenovac. Intervencijama se uspjelo ishoditi oslobađanje manjeg broja pojedinaca. Najveći dio logoraša stradao je u **Jadovnom**, drugom logoru NDH po broju



Prijašnji muzejski postav Danice

žrtava. Velika većina tih stradalnika su bili Srbi. Zanimljivo je da je za gotovo cijelo vrijeme postojanja logora, u Danici djelovala partijska ćelija KPJ. Bili su povezani sa ilegalnom organizacijom iz grada Koprivnice preko koje su dobivali hranu i informacije. „*Imali smo i partijsko rukovodstvo, nikakve anarhije nije bilo. Znali smo za partizanske grupe i njihove akcije. Dobivali smo putem partijskih kanala pakete od Crvene pomoći. Veza s partijskim rukovodstvom izvan logora i briga Partije za nas, davala nam je volju i snagu za život, tako da smo i za vrijeme najtežih tortura ostajali pribrani, a svoju mržnju i prkos isklanjivali smo pjesmom koja je često zamjenjivala krikove od bolova...“* ispričala je poslije rata Maca Grženić.

Od ožujka 1942. pa do njegova zatvaranja u logoru su mahom bili zatvoreni logoraši kriminalci te pokoji uhvaćeni partizan. Dana 1. rujna 1942. ustaški logor Danica je prestao postojati. 1943. Danica je bombardirana te su neki objekti srušeni. Poslije rata Martin Nemeć je uhvaćen, osuđen na smrti i pogubljen na Danici.

Spomen-park Danica danas se nalazi pod upravom Muzeja grada Koprivnice. U Koprivnici se od 1975. godine intenzivnije počelo razmišljati i raspravljati o dostojnom obilježavanju Spomen-parka na "Danici" gdje je bio prvi ustaški sabirni logor. Osnovan je Odbor za uređenje "Danice" koji je 1977. godine angažirao arhitekta da izrade idejni i provedbeni projekt. Područje od oko 7200 m² s materijalnim ostacima iz vremena postojanja logora (nastamba logoraša, vodotoranj i zid logora, koji su obrađivani u ovom projektu) trebalo je pretvoriti u spomen park. Dio projekta je ostvaren. No, nakon 1991. dolazi do nebrige nad tim prostorom, originalna lokomotiva koja je dovođila logoraše je odvučena na zagrebački Glavni kolodvor. Na Danicu je postavljen i Sabolićev „Partizan“, skulptura koja je prije krasila glavni koprivnički trg. Tu je i problem premještanja Podravkina parkirališta. Livade oko Danice prekrpio je korov i divlje raslinje, a objekti su stradali od zuba vremena. Ipak, postoji nada da će Spomen-park Danica doživjeti i bolje dane jer se planira detaljna obnova postojećih zgrada, natpisa s imenima logoraša i ulaza u logor uz pomoć europskih fondova. ■

Autor članka je **Milivoj Dretar**, profesor povijesti i geografije u Osnovnoj školi "Petar Zrinski" Jalžabet. Objavljuje u Podravskom zborniku, Ha-Kolu, Glasu antifašista, Historia Varasdiensis, Meridijani i Most. Najviše se bavi zavičajnom poviješću i tematikom 2. svjetskog rata, posebno Holokaustom i Narodnooslobodilačkim pokretom.



Holokaust u Ludbregu



Ispred logorske barake u Kraljevici, 1942/43.



Na radu kod farme Čitluk kod Gospića, 1941.

Kao i svaka druga židovska zajednica u Hrvatskoj, u vihoru Drugog svjetskog rata nestala je i ona ludbreška. Iako je bila među najmanjim općinama u Hrvatskoj, zastrašujući podatak od preko 150 ubijenih Židova u logorima NDH i Njemačke govori o dosegima zločina nad nedužnim narodom. Nekolicina koja se uspjela spasiti nije bila u mogućnosti obnoviti rad Izraelitičke općine Ludbreg te se ona našla na popisu ugašenih zajednica.

Masovna hapšenja u Ludbregu su počela na dan 21.6.1941. i tom je prilikom uhapšeno 29 Židova te 26 pravoslavaca s područja kotara Ludbreg. Uhićenici su sprovedeni u ispražnjenu zgradu Ludbreške dioničke štedionice gdje su noć proveli u dvorištu banke, pod vedrim nebom. Sljedećeg dana (22.6.1941.) su svi odvedeni na željeznički kolodvor u Ludbregu. Građani se prisjećaju tog događaja: "Ulicom je, iz smjera centra mjesta, prolazila duga kolona tužnih ljudi. U koloni je bilo i staraca, žena i djece. Svi su nosili nekakve male zavežljaje, vjerojatno sa spremljenim najnužnijim stvarima. Kolonu su sa svake strane pratili ustaše, naoružani puškama. Atmosfera među građanstvom je bila mučna, no nitko se nije usudio intervenirati ili protestirati." Tog događaja se prisjeća i Stanka Lapter (rođ. Weinrebe) koja je tada imala samo 7 godina: "...znam da sam u koloni hodala uz majku i plakala što napuštam svoj dom i jer nisam mogla ponijeti svoju novu lutku sa sobom..." Kada je kolona došla na kolodvor, ukrcana je u vlak za Zagreb, u jedan običan putnički vagon. Mjesta u vagonu su bila popunjena do kraja jer ih je do Zagreba pratilo i nekoliko naoružanih stražara. U vagonu se nije razgovaralo. U Zagrebu su iskrcani i obilježeni židovskim znakovima. Neki su odvedeni u zatvor u Ulici Franje Račkog, a drugi su pješke otišli do Zagrebačkog zbora (dan. Studentski centar). Nakon 2 dana, tu im se pridružila i grupa iz zatvora. U Francuskom paviljonu, gdje su boravili, spavali su na slami. Weinrebeovi su tu stupili u kontakt sa zagrebačkim rođacima koji su im donosili hranu. Nakon 8 dana došao je neki ustaški dužnosnik koji je dopustio da se grupa ludbreških Židova opredijeli: ili će otići u Sušak (u talijansku okupacijsku zonu) ili se mogu vratiti kućama. Neki su odabrali Sušak, te su im izdane propusnice, a većina obitelji sa starijim članovima se odlučila vratiti u Ludbreg. Weinrebeovi su na Sušaku živjeli 2 mjeseca u

ilegali, a kada su ih otkrili talijanski fašisti, ponovo su ih uhapsili i internirali u Crikvenici sve do 1.11.1942. nakon čega su odvedeni u logor Kraljevica.

Dr. Oton Spiegler, poznati ludbreški odvjetnik, bio je najprije upućen u sabirni centar u Gospić gdje je morao raditi na jednoj poljoprivrednoj farmi kod obližnjeg Čitluka. S njim su bili Žiga i Vladimir Lapter iz Varaždina. Oni koji nisu bili raspoređeni za posao, bili su zatvoreni u gradskoj kinodvorani. Kasnije su raspoređivani po drugim logorima – u Jadovno ili na Pag, u logore Metajna i Slano. O situaciji u tim logorima postoje neki izvještaji: "...U Jadovnu kraj Gospića i u Slanom na Pagu bili su ovi mladići (logoraši), kao i svi ostali izloženi strašnom zlostavljanju ... na otvorenom prostoru, ograđenom bodljikavom žicom, bez ikakve nastambe, bez hrane, izloženi nevremenu, a u Slanom čak i bez pitke vode, bili su mučeni od zvijeri u ljudskom liku... U logoru Jadovno su ubijeni dvadesetogodišnji Židov Josip Blühweiss, rodom iz Martijanca, te njegov rođak Otto Schreiber.

Lapteri su kasnije uspjeli doći do Ludbrega gdje su se smjestili kod Hirschsohnovih, starijih ljudi koji nisu odmah deportirani. U Ludbregu je osim povratnika iz Zagreba, bila i nekolicina starijih Židova koji nisu bili odmah uhapšeni poput rabina Leopolda Deutsch i njegove supruge Katarine. No hapšenja su se nastavila i dalje, obično u rano jutro ili predvečerje kada nije bilo mnogo ljudi na ulicama. 16.8.1941. uhapšena je i odvedena u nepoznato nova grupa Židova, Srba i Roma. Posljednja velika deportacija trajala je od kraja rujna do 18.10.1942. kada su uhvaćeni gotovo svi preostali Židovi s područja kotara Ludbreg. Radilo se o grupi od oko 40-45 osoba. Svi su odvedeni vlakom s željezničkog kolodvora.

Artur Rosner, tada četverogodišnji dječak, prisjetio se večeri kada su morali napustiti svoj dom: "... Sjećam se lupanja po vratima, sjećam se da je majka upitala: Tko je?, odgovorili su da su žandari, sjećam se plača i otvorenih ormara. Rekli su da ne trebamo ništa uzeti sa sobom jer ćemo se brzo vratiti. Sve su nas metnuli na seljačka kola koja su vukli konji i noću smo otputovali prema Ludbregu. Tamo je bio kraj svemu – stariji su odvedeni

na jednu stranu, a mi djeca na drugu. Predali su nas jednoj ženi i sjećam se da smo se Vedran (rođak) i ja derali i plakali cijelu noć..." Artur više nikad nije čuo za svoje roditelje, kasnije je saznao da su ubijeni u Jasenovcu.

Friedovi iz Sudovčine su bili ukrcani na kamion koji ih je trebao prebaciti do željezničkog kolodvora. Julka Fried je izbjegla deportaciju jer u tom času nije bila kod kuće. Kada se vraćala kući, od neke žene u Preradovićevoj ulici je čula: "Ne idite dalje Julka! Vidite, tamo pred hohštarijom, na onom kamionu, vidla sam među drugim Židovima i Vaše starce!" Julka se na to okrenula i pobjegla iz Ludbrega u obližnje Vinograde. Svi uhvaćeni su deportirani u logor Jasenovac gdje su stariji odmah po dolasku pobijeni pred logorskom ogradom. Kako su ustaše likvidacije provodili u što većoj tajnosti pred logorašima, novopristigle zarobljenike bi odvodili na prekosavsku lokalitet Gradinu gdje bi ih zaklali ili ubijali maljem te ih takve bacali u obližnju rijeku Savu. To je opisao tada još živući jasenovački uznik medicinar Rade Sattler: "... Kada su grupe zatočenika dolazile iz Zagreba, pretežno radnici i intelektualci, komunisti tada bi ih maljem likvidirali. Ustašama je bilo jako stalo da zatočenici ne primjete likvidaciju i da se masovna ubojstva izvrše što brže kako ti komunisti ne bi došli do saznanja o pravoj svrhi logora uništenja i da ne bi izazvali bunu u logoru. Pod prijetnjom smrtno kazne, bilo nam je zabranjeno gledati njihov trik masovne likvidacije. Ta nas prijetnja nije zastrašila. Mi se više nismo bojali smrti, nego samo mučenja."

Elizabeta Hacker i njena kći Ružica iz sela Poljanec su otpremljene u logor Lobor-grad, u Hrvatskom zagorju. Dvorac u kojem je smješten logor se nalazio desetak kilometara udaljen od željezničke stanice Zlatar-Bistrica te su nakon dolaska vlaka, sve zatočenice morale tu udaljenost sa svim stvarima propješačiti do dvorca. U logoru su bile smještene većinom ženske zatočenice, Židovke i Srkinje. Bilo je mnogo poznanica iz Varaždina, Koprivnice, Križevaca. Iako je mjesta bilo jedva za tristotinjak osoba, u logoru je boravilo oko 1500 zatočenica. O tome kakva je situacija bila u tom logoru govore sljedeći navodi: "Iako je Židovska općina Zagreb slala hranu i lijekove za zatočene Židovke i Srkinje, ona nije stizala do njih: zapovjednik logora je hranu i odjeću iz pošiljki prodavao u Zagrebu, a novac se dijelio među članovima uprave logora. Hranu namijenjenu Židovima, morale su same zatočenice pripremati za stražarsko osoblje. Zapovjednik i straža vršili su seksualne orgije gdje su mlade zatočenice silili na odnos sa njima (uključujući i djevojčice od 14-16 godina). Kako u logoru nije bilo dovoljno sanitarnih prostorija, zatočenice su nuždu vršile gdje su mogle te su uslijed neljudskih uvjeta života bile izložene epidemijama trbušnog tifusa, dizenterije, proljeva, avitaminose ... U okolici logora su rasle mlade voćke, no izglednjeli zatočenici nisu ih smjeli ni taknut, čak ni otpalo voće – koga bi se zateklo da uzima voće sa zemlje, stražar bi mu stao na ruku u kojoj je držao voće te ga tako zdrobio, a "kradljivac" bi bio kažnjen još i šibanjem." i "... Žene su morale nositi cjepanice drva s jednog kraja logora na drugi, a kada bi završile, morale bi ih vratiti na isto mjesto." U jesen 1942. likvidiran je logor, a preživjele zatočenice iz Lobor-grada i njegove filijale u Gornjoj Rijeci su transportirane preko Zagreba za Auschwitz, odakle se nijedna nije vratila. Što se pouzdano dogodilo sa Elizabetom i Ružicom Hacker, ne zna se. U nekim izjavama navodi se da su umrle u loborgradskom logoru.

Sabirni logor Đakovo se nalazio u napuštenom mlinu Cereale. Zatočenice su tu smještene nakon deportacija iz Stare Gradiške 26.12.1941. i 6.3.1942. Brigu o logorašicama židovskog i srpskog

porijekla iz Zagreba i Bosne je preuzela židovska općina Osijek. U ovom logoru nije bilo masovnih ubojstava, ali su zatočenice umirale zbog gladi i neljudskih uvjeta života te raznih bolesti. Od trbušnog tifusa je bolovala i rabinova kći Silvija Basch – zatočenica br. 2930, te je vjerojatno i podlegla bolesti 1942. Moguće je da je pokopana u okolici logora jer se ne spominje u popisima odvedenih žena u Jasenovac i Auschwitz. U Đakovu su skončale Ada i Mirjana Schidlof iz Malog Bukovca te rabinova snaha Irma Deutsch (zatočenica br. 2393) dok je njena mala kći Edita (br. 2394) dospjela u Jasenovac.

Najviše ludbreških Židova je dospjelo u logore pod talijanskom kontrolom. Tu se nisu tako sprovodile antisemitske mjere te nije bilo ubijanja kao u ustaškim logorima. U zapisnicima Zemaljske komisije za ratne zločine opisan je logor u Kraljevici ("Campo concentramento di Porto-Re"): "... Logor okružen bodljikavom žicom se prostirao na površini od cca 7 jutara. Logoraši su boravili u drvenim barakama s cementnom podlogom što je osobito bilo neugodno u zimskim uvjetima. U 8 boljih baraka boravile su žene, dok su muškarci bili u lošijim. U njihove barake je prokišnjavalo te puhao vjetar. Fedor Spiegler, sin odvjetnika Spieglera, boravio je u baraci M2. Bilo je i raznih namjenskih baraka poput one za skladište, ambulantu, radionice, kantu, poštu, školu pa čak je postojala i baraka za bogoslužje. U barakama se spavalo po boksevima, jedan boks je imao 8 ležajeva sa slamaricom. Svaka baraka je imala 80-130 ležajeva, a na čelu joj je bio capo baracca, zadužen za disciplinu. Logoraši su imali unutarnju upravu koja je bila zadužena za održavanje i pospremanje logora, zastupanje pred talijanskim vlastima, nabavu ogrijeva i hrane. Odnosi sa stražarskim osobljem su bili korektni. Posjeti su bili dopušteni jednom tjedno, uz nadzor karabinjera. Pošta je bila dopuštena neograničeno, no podvrgnuta cenzuri. Problem je predstavljao nedostatak hrane – bogatiji su mogli kupovati hranu u okolici,

Mala Stanka Weinrebe, nakon povratka u Ludbreg



a smjelo se primati pakete s namirnicama. Postojala je i dječja kantina. Svaki logoraš je dnevno dobivao 15 dag kruha što je bilo nedovoljno." Stanka Lapter koja je boravila u baraci 5 se prisjeća da je uvečer plakala od gladi te bi joj majka Zora prepustila svoj komad kruha.

Kasnije su logoraši prebačeni na otok Rab gdje je formiran novi logor Kampor: "...sastojao se od manjih odjela koji su bili razdvojeni bodljikavom žicom. Logor su činile zidane i drvene barake te postavljeni vojni šatori. Prilike u logoru su bile mnogo lošije nego u Kraljevici. Sve je vrvjelo od napasnih stjenica. Logor se nalazio između mjesta Lopara i Raba, na neplodnom, pješčanom tlu. Bio je okružen žicom te mitraljeskim bunkerima. Odnosi sa talijanskom posadom su bili mnogo lošiji i neprijateljski, nego u Kraljevici. Pošta s Hrvatskom je bila otežana – puno lakše se prometovalo sa Italijom."

U posljednjem valu progona u Ludbregu 8.7.1944. uhapšene su Milica Hirschsohn (katolkinja u mješovitom braku) te Elza i Nada Scheyer koje su izbjegle prethodne deportacije u Jasenovac jer su bile u talijanskom zarobljeništvu. Nakon prvog oslobođenja Ludbrega (3.10.1943.) od strane partizana, vratile su se, no kako je Ludbreg ponovo pao u veljači 1944., odvedene su 20.7. u zatvor na Savskoj cesti u Zagrebu. To su bile posljednje Židovke deportirane iz Ludbrega. Od Židova su preostali samo braća Milan i Desider Grünfeld u selu Poljanec jer su bili u mješovitom braku, no njihov je otac Josip odveden 1943. te je stradao u logoru Auschwitz. U Jasenovcu je stradao njihov brat Leopold sa cijelom obitelji. Osim toga, ustaše su opljačkali sve vrednije stvari iz njihove trgovine.

Da bi se nekako pomoglo zatočenima, u logore se slalo pakete s hranom, lijekovima i odjećom, naslovljene na rođake i prijatelje. U arhivu Židovske općine u Zagrebu je sačuvano nekoliko evidencijskih kartona o primitku pošiljki za logoraše. Posljednji datum primitka paketa mogao bi ukazivati na približno vrijeme egzekucije logoraša. Kartoni postoje za muške članove obitelji Scheyer, Schlesinger, Hacker, Salamona Bascha, Elzu i Nadu Scheyer.

U službenim državnim popisima za Ludbreg vodi se 66 stradalih Židova, od toga: 55 ubijenih u logorima. U listopadu 1945. Ljudevit Vrančić je izvijestio OZN-u o podacima za 48 ludbreških Židova koji su nestali u ratu. Među njima je bila i njegova supruga Gizela, rođena Deutsch. Iz okruga Varaždin je, od ukupno 1128 predratnih Židova, rat je preživjelo samo 160. Sustavnim pregledom došlo se do veće brojke stradalih. Zastrašujući popis od preko 150 ludbreških Židova – žrtava je načinjen kombinacijom podataka Zemaljske komisije za ratne zločine, Informativnog i dokumentacijskog centra u Zagrebu te vlastitog istraživanja. U popis su uključene sve osobe koje su 1941. imali prebivalište u Ludbregu ili okolici, koji su rođeni u Ludbregu ili su se u popisima stanovništva izjašnjavali kao Ludbrežani po zavičajnosti. Među ubijenima je 13 osoba mlađih od 18 godina.▪



Spašavanje židovske djece u Ludbregu

Među više od 150 ubijenih ludbreških Židova, stradalo je i trinaestero djece. Ovo je priča o sudbinama nekolicine djece koja su preživjela Holokaust i hrabrim ljudima koji su im pomogli.

U toku 1941. i 1942. ludbreški su Židovi u nekoliko grupa deportirani u logore i na masovna stratišta, a rijetki su se sklonili na vrijeme. Ustašama je izmaklo nekoliko djece koja su se zahvaljujući hrabrosti i požrtvornosti običnih ljudi spasila sigurne smrti u „radnim logorima“ Nezavisne Države Hrvatske.

U listopadu 1942. žandari su došli po Židove u selo Mali Bukovec. Svi su odvedeni u Ludbreg gdje su Artur Rosner (rođen 1938. - na fotografiji dolje lijevo) i njegov mali rođak Vedran Hary (rođen 1942.) odvojeni od svojih roditelja i predani nekoj gospođi. Kotarski predstojnik je uspio uvjeriti žandare da djecu do 5 godina starosti ostave pod uvjetom da rodbina preuzme skrb o njima. Milan Blass, Arturov ujak iz Varaždina, ubrzo je bio obaviješten o mališanima, stoga je on došao po njih. U sjećanju su mu ostali potresni trenuci oproštaja majki od djece. Milan je Artura i Vedrana odveo sa sobom u Varaždin. No kako je i sam živio u stalnoj opasnosti da bude odveden, a k tome je mali Vedran bio star tek 5 mjeseci, odlučio je djecu nekamo skloniti. Najprije je malog Vedrana privremeno udomio u Vatrogasnom domu kod obitelji Besak, no ubrzo ga je morao maknuti odatle. Nakon razgovora sa tetom Zorom Schönwald i njenom sluškinjom Ivkom Kumrić, odlučeno je da se Vedran skloni u selo Cerje Nebojse k obitelji Tome i Ivke Kumrić, Ivkinih roditelja. Oni su pristali skrivati i čuvati dječaka. Zamolio je svog prijatelja Ivana Breskvara da mu pomogne, što je ovaj odmah prihvatio.

Malog Vedrana je stavio u naprtnjaču i biciklom odveo Kumrićima. No, kako je bilo sve opasnije, ubrzo je i Artur prebačen u Cerje Nebojse. Kumrići su dječake ošišali i obukli u staru odjeću te ih malo zapustili da se ne bi razlikovali od seoske djece. Preimenovali su ih zagorskim imenima – Vedran je bio Francek, a Artur Slavek. Cijelo selo je znalo za židovske dječake, no nitko ih nikada nije prijavio ustašama koji su vrlo često navraćali u taj kraj. U skrivanju dječaka je pomagala i Ivka Vlahović iz obližnjeg Stažnjevca. Djeca su dočekala kraj rata, Vedran je kasnije odselio u Izrael, dok Artur i danas živi u Varaždinu. Tomo i Ivka Kumrić i Ivan Breskvar su 1998. proglašeni Pravednicima među narodima.

I Julie Sternberger, udana Ljubičić, je spasila svog sina Srećka. Prije nego su svi odvedeni iz Malog Bukovca, ostavila je svoje, tek nekoliko mjeseci staro dijete, kod prijatelja Franje i Anđele Vugrinec u selu Županec. Dijete se tako spasilo od progona i sigurne smrti. Obitelj Vugrinec je preuzela roditeljsku skrb o dječaku i brinula o njemu dok nije odrastao. Kad je postao punoljetan, Srećko je otišao ujaku u Sjedinjene Američke Države. Ime je promijenio u Steven Sternberger, završio je školovanje i osnovao obitelj. Povremeno posjećuje Županec.

Ubrzo po uhićenju zagrebačkih Židova, Silvija Basch iz Zagreba je poslala svoje dvoje djece, Doricu (1938.) i Zdravka (1941.) sestre Gizeli u Ludbreg. Gizela je bila udana za uglednog Ludbrežanina Ljudevita Vrančića. Kako se djeca nisu navodila u službenim popisima ludbreških Židova, nitko ih nije prijavio vlastima. Pred čestim ustaškim racijama, Dorica i Zdravko su se skrivali kod



Djeca ludbreških Židova za vrijeme Purima kod sinagoge, oko 1935.

susjednih obitelji Kerstner, Runjak, Žiža. Preživjela Dorica Basch smatra da se radilo o ustašama koji nisu bili iz našeg kraja pa nisu ni znali za židovsku djecu jer bi ih inače sigurno odveli. Vrančić ih je dao pokrstiti, a kuma im je bila susjeda Marija Kerstner. Unatoč tome što su živjeli u samom centru grada, ulicu dalje od ustaškog stožera, i što su njihovog poočima Ljudevita Vrančića na godinu dana odveli u Jasenovac, a Gizela je 1943. nestala u nekom njemačkom logoru, djeca su uspjela preživjeti rat. Njihov poočim Ljudevit se i dalje brinuo o djeci kojoj je u logorima nestala gotovo cijela obitelj. Nažalost, iako je preživio Holokaust, mali Zdravko je 1946. umro od šarlaha. Dorica je otišla u Švicarsku gdje je upoznala Daniela Klaymana za kojeg se kasnije udala i odselila u Sjedinjene Američke Države.

Bilo je i pokušaja spašavanja iz ustaških logora. Rozalija Kralj iz Varaždina i Julio Hirschsohn su poslali molbu za oslobađanje malodobne Verice Hirschsohn iz logora Lobor-grad (16.6.1942.). Emil i Zlata Petrović iz Podsuseda su molili oslobađanje njihove bolesne nećakinje Ružice Hacker iz Lobor-grada (12.5.1942.). U studenom 1942. Zlata Petrović moli da "uzme pod svoje ... malodobnu Grünfeld Leu ... koja je s roditeljima odvedena u logor Stara Gradiška. Mala je rimokatoličke vjere te ju želim i na dalje u tom duhu odgajati.". Mavro Sattler iz Ludbrega je molio da uzme malu Helicu Spitzer koja je ostala bez roditelja. Nijednoj molbi nije udovoljeno te su svi stradali u logorima.

Joži, Gizela i njihov nećak Steven Sternberger u SAD-u nakon rata



U toku rata Zagrebačka nadbiskupija je smjestila nekoliko židovske siročadi kod kršćanskih obitelji u Ludbreg. Jevrejski istorijski muzej u Beogradu posjeduje podatke za troje djece: Željka Moseza, Danka Flescha i Dankicu Fleisch. Radi se o upitima Židovske općine u Zagrebu koju interesiraju osobni podaci o djeci i njihovim obiteljima.

Što se kasnije dogodilo sa ovom siročadi, nije ostalo zabilježeno. Na isti način je zbrinuto nekoliko pravoslavnih siročadi iz Bosne. Marija Kerstner je kod sebe imala Leu Savić, a poslije je uzela još i stariju Srpkinju Savku Bačić koju je zaposlila kao kuharicu i tako joj spasila život.

Neka su se djeca uključila u Narodnooslobodilački pokret i tako preživjela rat. Uz članove svoje uže obitelji, proživjeli su sve tegobe ratovanja u partizanskim jedinicama. To su bili Vlasta i Fedor Spiegler te Mira i Stanka Weinrebe. ■

Članci o Holokaustu u Ludbregu su već objavljeni na Hrvatskom povijesnom portalu kao dio serijala Milivoja Dretara.



Dorica i Zdravko Basch, 1945. u Ludbregu



Život nakon smrti – preživjeli ludbreški Židovi



Ljudevit Vrančić i Dorica Basch za klavirom, u njihovom domu u Ludbregu, 1957.

Od preko 70 Židova koji su prije rata živjeli u ludbreškom kraju, vratilo ih se manje od 10. Neki se nisu htjeli ni vratiti, neki su se zadržali samo kratko pa odselili, a samo je obitelj Weinrebe odlučila ostati u rodnom gradu i ponovo se uklopiti u život.

Ludbreg je konačno oslobođen 6. lipnja 1945. Nisu se vodile veće bitke za to mjesto jer su njemačko-kvislinške snage u brzini odstupale prema Sloveniji, želeći se što prije domoći austrijske granice. Odmah za njima je nastupala Jugoslavenska armija u čijim su redovima bili brojni Ludbrežani. U Ludbregu se tokom cijelog rata skrivalo 2 dvoje unučadi rabina Deutscha – Dorica i Zdravko Basch. Nakon što su im ustaše ubile roditelje te odveli tetu Gizelu u Auschwitz, posvojio ih je njihov tetak Ljudevit Vrančić. Nažalost, mali Zdravko je umro 1946. od šarlaha pa je Dorica ostala sama živjeti sa svojim poočimom. Kad je odrasla, otišla je na školovanje u Švicarsku, a putem je sreća svog budućeg supruga s kojim je kasnije emigrirala u Ameriku.

Većina preživjelih ludbreških Židova odnosi se na pripadnike NOV-a. U Ludbreg se s područja Korduna vratila četveročlana obitelj Weinrebe – Zlatko i Zora te njihove kćeri Mira i Stanka. Tada jedanaestogodišnja Stanka prisjetila se kako je izgledao njihov povratak nakon četverogodišnjeg izbjivanja: "... krenuli smo vlakom od Karlovca do Zagreba, zatim do Turčina gdje smo prešli preko srušenog mosta, a onda konjskom zapregom do Ludbrega. Došli smo u prnjama, u svoj dom u kojem je još živio naš nekadašnji pomoćnik u trgovini, Feliks Šambarek sa obitelji. On nam je ustupio dio stana u našoj kući jer u taj čas nije imao kamo, budući da je gradio vlastitu kuću. Kako ništa nismo imali, građani Ludbrega su nam nosili kućne potrepštine i hranu. Tatin prijatelj mu je dao odijelo koje je još prije rata tata poklonio njemu. Dio namještaja je ostao sačuvan zahvaljujući Šambarekovima. Kada su se oni odselili mogli smo zauzeti cijeli stan iznad trgovine..."

Vratili su se i Dragutin Sattler suprugom Herminom, Miroslav Scheyer, Božidar Hirschsohn. U ratu su nestale njihove trgovine ili

su u njima bili potpuno nepoznati ljudi. Od njihovih domova nije mnogo preostalo. Ako su imali sreće, dočekale su ih samo zgrade, goli zidovi bez namještaja. Sve pokućstvo, umjetnine, posuđe, rublje i oprema je razgrabljena još u prvim godinama rata. Trebalo se ponovo okučiti. Domaći ljudi su im pomagali koliko su mogli. U Malom je Bukovcu, nedaleko Ludbrega, pronađeno skupocjeno mahagonij pokućstvo za koje je utvrđeno da pripada Miroslavu Scheyeru, sinu bankara Artura, te mu je ono i vraćeno. Ostali nisu našli ni to. Olgi Bartoš iz Martijanca nisu vraćene njene oranice i vinograd, već joj je u zamjenu predano drugo zemljište u prilično manjem opsegu. Uvidjevši da se neki Židovi nikad više nisu ni vratili, susjedi bi jednostavno prisvojili njihove oranice ili šume. Država je preuzela većinu nekretnina. Za privremenog upravitelja židovske imovine u Ludbregu, određen je Viktor Fizir, ugostitelj i poduzetnik iz Ludbrega. Budući da su se neki Židovi odlučili iseliti u novostvorenu državu Izrael, morali su se odreći jugoslavenskog državljanstva i preostale imovine koja je prešla u vlasništvo nove države. Prilikom za novim životom u Izraelu potražili su Miroslav Scheyer, Drago Sattler i Ernest Deutsch, sin ludbreškog rabina. U Ludbreg su navratili još u pokoji posjet, a kasnije se izgubio svaki glas o njima. Božidar Hirschsohn je odselo u obližnji Varaždin gdje se prvo zaposlio u varaždinskom kazalištu, nastavljajući tako glumački poziv. Naime u toku rata se aktivno bavio glumom, bio je član ONO Slavonije te je sudjelovao u "kazališnoj grupi". U Varaždinu se ponovo vratio trgovini, osnovao je obitelj i ostao u tom gradu do svoje smrti.

Ostali Židovi se nisu ni vraćali u Ludbreg. Četveročlana obitelj odvjetnika Spieglera je odselila u Beograd gdje je dr. Oton dobio službu u Saveznom ministarstvu pravosuđa, a Fedor se kasnije zaposlio kao novinar. Tako se nastavio baviti poslom kojem se naučio i zavolio tokom rata: bio je šef radiostanice VII. banijske divizije, zatim na radu u radio-stanici Glavnog štaba Hrvatske. Cijela obitelj je 1947. promijenila prezime u Stanić. Josefina Gross, kći ludbreškog bankara Ignaca, je ostala u Zagrebu kod svoje rođake kod koje se skrivala tokom cijelog rata. Poslije se udala za Franju Dominka, partizanskog časnika. U Zagrebu je ostala i cijela obitelj Grünfeld, rodnom iz Poljanca.

Kako je u Ludbregu ostala živjeti samo porodica Weinrebe, nije imalo smisla obnavljati rad židovske općine pa je ona prestala postojati. Pridružila se nizu ostalih ugašenih općina koje su se prije rata ponosile svojim aktivnostima, a sada nije bilo dovoljno vjernika ni za minjan. Gotovo ništa nije ostalo od sinagoge, nekoliko knjiga i pokoji bezvrijedni komad pokućstva koji su vraćeni Židovima. Nestala je cjelokupna arhiva Općine, ostale je samo nekoliko matičnih knjiga koje su predane u matični ured. Tokom godina urušili su se i nestali i posljednji zidani ostaci sinagoge. Židovska općina Zagreb, kao zakonski nasljednik Izraelitičke bogoštovne općine Ludbreg, prodala je to zemljište privatnim osobama.

Ono što je još sačuvano od ludbreških Židova je dio groblja sa tridesetak spomenika te nekoliko stambeno-poslovnih objekata u Ludbregu i okolnim selima od kojih još nekoliko služi prvotnoj svrsi. U dvorcu Batthyany se nalazi jedan klavir koji je Gradu poklonila Josefina Gross, a nekad ga je njen otac kupio na dražbi kao dio vlastelinskog inventara. Tako se klavir opet našao gdje je bio i prije.

Nažalost, do današnjeg dana nije podignuto nikakvo spomen obilježje za tragično stradale Židove u Drugom svjetskom ratu, iako postoji inicijativa za tim. ■

Holokaust u Osijeku



Davidove zvijezde na današnjoj Evanđeoskoj pentekostnoj crkvi, nekadašnjoj Donjogradskoj sinagogi

Židovi na osječkom području do 1941. godine

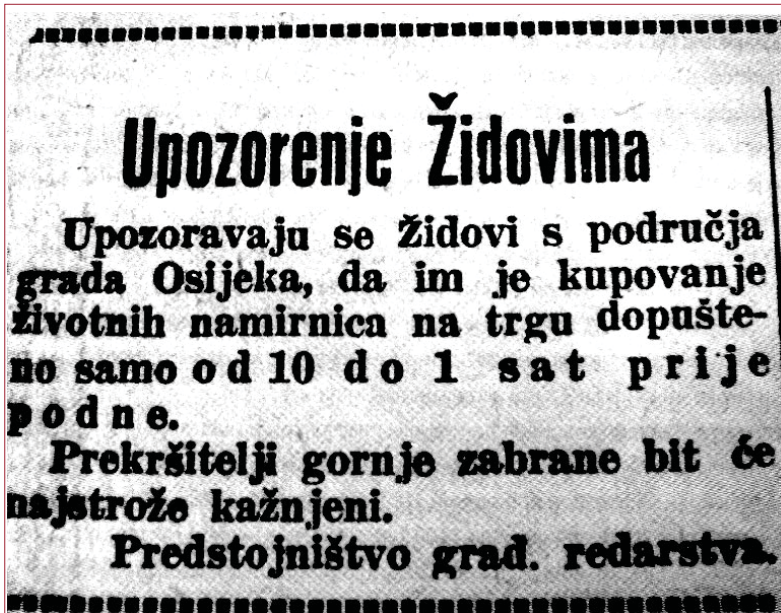
Tragovi postojanja Židova na području današnjeg Osijeka mogu se pronaći još u rimskoj Mursi. Izvrstan prometni položaj privlačio je trgovce među kojima su vjerojatno bili i Židovi i u srednjovjekovno doba. Prvi neporecivi dokazi o prisutnosti Židova u Osijeku potječu iz razdoblja neposredno nakon oslobađanja Osijeka od Osmanlija 1687. godine. Kao u ostalim europskim državama, i u Habsburškoj je Monarhiji postojao cijeli niz ograničenja kojima je zakonski reguliran položaj Židova kao npr. Familiengesetz prema kojem se samo najstariji Židov iz obitelji smio ženiti i ostati u zemlji u kojoj se rodio. Iako je u doba prosvijećenog apsolutizma, a pogotovo za vrijeme Josipa II. došlo do poboljšanja položaja Židova, masovnije naseljavanje u hrvatskim zemljama počinje nakon 1851. godine kada dobivaju slobodu stanovanja, a 1873. Hrvatski sabor izglasava ravnopravnost Izraelićana s ostalim građanima.

Za Židove u Hrvatskoj, pa tako i za osječke Židove, slijedi "zlatno doba". Osnovane su gornjogradska i donjogradska Židovska općina, grade se dvije sinagoge, a do 1941., Židovi su se potpuno integrirali u multietničku gradsku sredinu. Prije Drugoga svjetskog rata osječka židovska općina bila je najbrojnija u Hrvatskoj s oko 2500 članova, a činilo ju je 8% gradske populacije.

Početak degradacije Židova

Na dan proglašenja Nezavisne Države Hrvatske grupa osječkih ustaških simpatizera na čelu s brijačem Antunom Hamšom upala je naoružana u zgradu Redarstva te je uz ustaški pozdrav obavijestila tadašnjeg gradonačelnika Stjepana Vukovca da preuzimaju vlast. Vukovac je hladne glave nazvao Slavka Kvaternika koji je Hamšu naredio da odstupi. No, unatoč Vukovčeva zalaganja, sljedeći dan u Osijek ulaze jedinice njemačke vojske. U predratnim godinama u Osijeku je dio Folksdojčera već pristao uz Hitlerovu ideologiju te je u travnju 1941. oduševljeno dočekao njemačku vojsku. Nova je vlast preuzela rasnu politiku Trećeg Reicha, a njemačka Volksgruppe na čelu s Branimirom Altgayerom biti će desna ruka ustaške vlasti. U narednim tjednima i mjesecima antisemitski ispadi postali su dio osječke svakodnevice. Počela je sustavna diskriminacija i pljačka osječkih Židova.

Između travnja i kolovoza bez pravnog postupka i naloga uhićeno je nekoliko stotina osoba. Židovi su bili ponižavani prisilnim radom. Skrnavljenja su groblja i sinagoge, uništavale su se trgovine i poduzimana je kontribucija. U život Osječana uključila se i antisemitska njemačka propaganda pa su građani u kinu mogli pogledati zloglasni pseudodokumentarac „Der ewige Jude“. Na trgu Ante Pavelića (prije toga trg kralja Petra) paljene su židovske knjige i pjevane antižidovske pjesme. Dana 8. svibnja



1941. donesena je odluka o iseljenju Židova iz elitnih dijelova grada, a uveden je i policijski sat za Židove od 6 do 21. Pojavile su se Davidove zvijezde na odjeći i na židovskim lokalima. Krajem srpnja uhićena je grupa od 500-tinjak Židova zbog „opasnosti za mir i poredak“ te su nakon nekoliko dana transpornim vlakovima poslani u sabirni logor „Zagrebački zbor“, potom u logor Gospić pa u logor Jadovno gdje su usmrćeni

Pljačka židovske imovine

Usporedo s tim pokrenut je i proces ozakonjenja pljačke židovske imovine. Prvi nalog za plaćanje kontribucija u vrijednosti od 20.000,000 dinara za židovstvo Osijeka izdan je 19. travnja 1941. Komisija za kontribuciju zasjedala je u zgradi u kojoj je do tada djelovala Židovska narodna škola, a danas se u njoj nalaze Židovska općina u Osijeku i Pravni fakultet. Kontribucija je bila uvjet za slobodu. Dan prije toga donesena je odredba o očuvanju hrvatske narodne imovine čiji je cilj bio „pohrvaćenje“ gospodarstva NDH. Židovske trgovine označene su listovima žutog papira veličine 16 x 25 cm po dužini s jasno istaknutim crnim naslovom „ŽIDOVSKA TVRTKA“ po cijeloj dužini lista. Ploče s natpisima poslovnica i poduzeća označene su jasno istaknutim crnim slovom „Ž“.

Sinagoga u Gornjem gradu u 1920-im godinama



Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu otvorilo je 21. srpnja 1941. u Osijeku Podružnicu za Slavoniju i Srijem u današnjoj Kapucinskoj ulici. O djelatnosti ovog ureda puno govori naziv „Ravnateljstvo za pljačku“ koji su koristili Osječani. Podržavljenje imovine bilo je pogubno s gospodarske strane jer je imovina prodavana čak i za trećinu prave vrijednosti, a poduzeća kojima su dodijeljeni državni upravitelji djelovala su sa znatno smanjenom učinkovitošću. Završetak ovog procesa predstavljala je Zakonska naredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća donesena 10. listopada 1941. godine. Na temelju toga je svim hrvatskim Židovima, pa tako i osječkim, službeno oduzeta sva pokretna i nepokretna imovina kao i sva imovinska prava. Od tada u NDH formalno više nije postojala židovska imovina jer je ona zakonski postala državnom imovinom. Cijeli proces podržavljenja imovine tekao je bez strogog nadzora pa je ukradeno mnogo vrijednih predmeta iz židovskih stanova, kuća i lokala poput skupocjenih sagova, krznenih kaputa, umjetnina, zlata, srebra, vrijednosnica, posuđa, pribora za jelo i slično.

Konačno rješenje

Početkom 1942. Ustaška nadzorna služba donosi odluku o „potpunom odstranjivanju Židova“ iz hrvatske sredine. Odlučuje da se pitanje Židova u Osijeku riješi izgradnjom posebnog židovskog naselja na trošak Židovske općine. Židovska općina je surađivala s vlastima te koordinirala i financirala radove jer im je obećano da, nakon preseljenja u naselje, Židovi neće biti transportirani u logore. Za lokaciju naselja odabran je prostor na jugoistočnom rubu grada, između Osijeka i Tenje. Svi židovski muškarci od 15. do 55. i neudate ženske osobe od 14. godine starosti pa nadalje, morali su bezuvjetno sudjelovati u radovima svakim danom osim nedjelje. Sastajali su se svako jutro u 7.00

Unutrašnjost spaljene Gornjogradske sinagoge





Županijska ulica u 1920-im godinama. U međuratnom razdoblju, uži centar Osijeka bio je prepun židovskih trgovina i radnji

na križanju današnjih ulica Martina Divalta i Josipa Reihl-Kira. Do kraja srpnja 1942. izgrađene su dvije zidane zgrade onoga što će postati sabirni logor, a trećoj su zgradi podignuti temelji. U zgrade su doseljeni ne samo gotovo svi Židovi iz Osijeka, već i Židovi iz Donjeg Miholjca, Valpova, Podravske Slatine te Virovitice.

Prvo su preseljeni mladići i djevojke koji su radili na naselju, te mlađe obitelji bez djece. Policija je obilazila kuće sa službenim listama i odvodila obitelji u naselje, a odlazak iz Osijeka bio je zabranjen. Židovima su čuvari prilikom preseljenja oduzimali novac i osobne predmete, i to na vrlo grub način poput trganja zlatnih naušnica s ušiju. Cijeli je taj proces prošao bez otpora i uz suradnju Općine jer im je opet obećano da neće biti odvedeni u Jasenovac nego da će ostanu u Tenji. Egzistencijalni uvjeti u naselju bili su ispod svih standarda. Higijenski uvjeti bili su nezadovoljavajući, a zbog nedostatka prostora boravilo se i spavalo pod vedrim nebom. Zagrebačka Židovska bogoštovna općina slala je u Tenju vlakovima marmeladu, bombone i druge prehrambene artikle, no ta je pomoć bivala sve oskudnija zbog nedostatka sredstava. Preostali židovi uhapšeni su i sabrani u prostore današnje Osnovne škole sv. Ane i Filozofskog fakulteta odakle su prebačeni u naselje u Tenji.

Početak srpnja u logoru je boravilo oko 2000 osječkih Židova i 500 Židova iz okolice. Logor je ograđen bodljikavom žicom i zabranjeni su ulasci i izlasci bez dozvole. Općina je polako ostajala bez sredstava, a problem hrane pogoršavao se. Ustaški čuvari okrutno su se odnosili prema logorašima, a pljačka i maltretiranje bili su dio svakodnevice. Krajem srpnja stigla je obavijest iz Zagreba da će se radovi na naselju obustaviti i da će stanovnici biti upućeni na rad u Njemačku. Uprava Općine na prijevazu je uhićena.

Prvi transportni vlak s oko 1000 ljudi, većinom djece, krenuo je 15. kolovoza za Auschwitz gdje su, pretpostavlja se, putnici usmrćeni po dolasku 22. kolovoza. Od ostatka populacije odabrano je 100 do 300 dobrovoljaca kojima je obećano da će, zbog svojih vještina biti smješteni u posebne barake u Jasenovcu jer im je njihova stručnost potrebna. Drugi, i posljednji, transport krenuo je iz Osijeka 22. kolovoza s preostalim Židovima iz naselja,

njih oko 1800. Smjeli su ponijeti samo jedan kofer ili torbu. Kolona Židova kretala se usred dana Vukovarskom cestom i ulicom Dobriše Cesarića. Smješteni su u stočne vagone u kojima je bilo po 60 ljudi. Voda se dijelila samo u hitnim slučajevima. Tijekom putovanja od hrvatske granice do Njemačke, koje je trajalo oko 72 sata samo su jednom pušteni na polje da obave nuždu. Od 3000 Židova iz Osijeka i okolice vratilo se samo desetak, a ostali su usmrćeni u plinskim komorama Auschwitza. Nakon rata, osječka Židovska općina brojala je oko 300 članova što je smanjenje broja članova za oko 90%.

Tko su bili osječki Židovi?

Valja istaknuti sudbine nekih pojedinaca značajnih za Osijek. U okolnostima u kojima su se našli, Židovi su se snalazili kako su znali, no malobrojni su se uspjeli spasiti.

Neki su čak prelazili na katoličanstvo u nadi da će ih ustaše zbog toga zaobići. Prelazak na katoličanstvo, prije svega pravoslavaca, čak je i bio potican državnim zakonima. Đakovačko-srijemska biskupija je od travnja do srpnja 1941. zabilježila 375 slučajeva pokrštavanja Židova u tri osječke župe.

Mnogi osječki Židovi, koji su svojom profesionalnom djelatnošću zadužili grad stradali su u deportacijama i logorima. Navodim samo neke. Bela Friedmann (+1942.), pravnik, predsjednik Židovske općine na prijevazu je uhićen kada ustaškim vlastima više nije koristila suradnja s Općinom. Odveden je u Jasenovac gdje mu se gubi trag. Elsa Hankin (+1942.) i njezin suprug Morduh Makso Hankin (+1942.), oboje glazbeni pedagozi i glazbenici, jedni od suosnivača Glazbene škole u Osijeku, preminuli su u vagonu tijekom putovanja do Auschwitza. Slavko Hirsch (+1942.), od 1923. ravnatelj novoosnovanog Doma narodnog zdravlja i šef Zaraznog odjela Osječke bolnice i Epidemiološkog zavoda u Osijeku, po proglašenju NDH upućen je u Derventu, a potom u Jasenovac sa suprugom, kćerkom, unukom i sestrom gdje su svi ubijeni.

Arnold Kohn i Frane Krčić



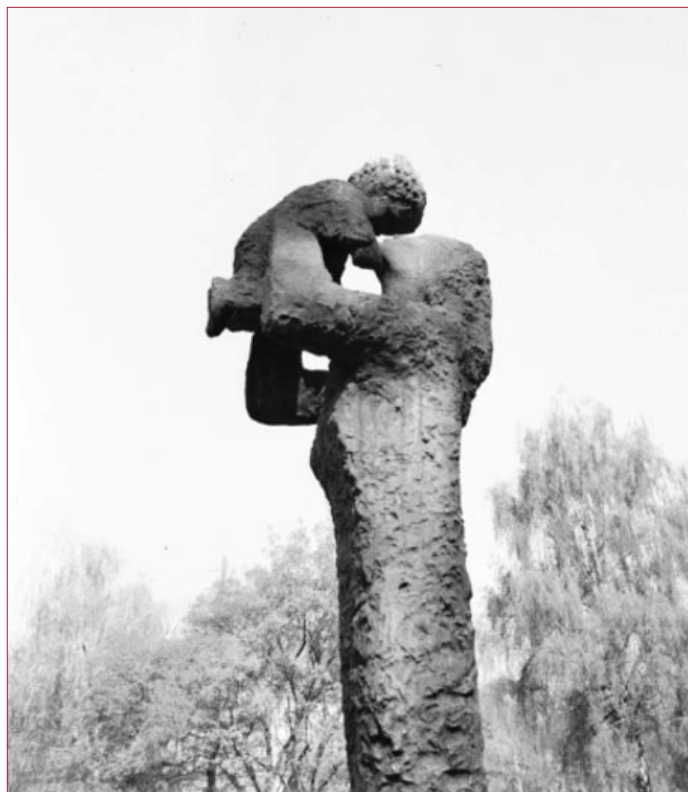
Neki su uspjeli iskoristiti diskriminatorne postupke u svoju korist. U BiH su se 1941. pojavili ozbiljni slučajevi endemskog sifilisa, a za odlazak na teren i njegovo suzbijanje regrutirali su židovske liječnike. Bračni par Oton i Klara Fischer i njihov kolega Ivo Herlinger iskoristili su tu priliku kako bi pobjegli i pridružili se jedinicama NOB-a. Oton Fischer (+1948) bio je voditelj prvog kemijsko-serološkog laboratorija u Osječkoj bolnici. Nakon rata vraća se u Osijek 1946. te se nastavlja baviti medicinom. Njegova supruga Klara Fischer (+1984) nakon rata osniva pri osječkom domu zdravlja Dispanzer za školsku djecu i omladinu. Sudjeluje u organima gradske vlasti. Proglašena je zaslužnom građankom grada Osijeka. Ivo Herlinger (+1963.) 1928. postaje šef novoosnovanog otorinolaringološkog odjela Osječke bolnice. Nakon rata se bavi medicinom u Beogradu i predaje na medicinskom fakultetu u Sarajevu gdje je bio i dekan.

Odlazak u NOB često je bila jedina slamka spasa za koju se moglo uhvatiti. Oskar Heršković (+1983.) bio je vlasnik ljekarne „Sanitarija“ u Donjem gradu te jedan od osnivača Židovske čitaonice u Donjem gradu. Bježi iz Osijeka u primorje 1941. gdje je interniran. Nakon kapitulacije Italije pristupa NOP-u. Nakon rata, 1948., sa suprugom odlazi u Izrael gdje živi do smrti 1983. U tom je razdoblju posjećivao Osijek nekoliko puta. Dita Kovač (+1976), sestra Lava Mirskog, profesorica pjevanja u Glazbenoj školi, tijekom rata priključila se NOV-u, a nakon rata je, od 1946. do 1950. direktorica Glazbene škole, a nastavlja i pjevačku karijeru. Lavoslav Kraus (+1984.), liječnik, proglašenjem NDH bježi u Split, te 1943. prilazi NOP-u. Nakon rata radi kao stomatolog u Beogradu i aktivno skuplja građu o povijesti Židova iz Osijeka i okolice. Ivan Rein (+1943.), slikar, Interniran je u Kraljevici i Rabu, a 1943. prelazi u NOB. Iste je godine ranjen i umro.

Osim navedenih pojedinaca ističem još dvojicu posebno značajnih Osječana. Arnold Kohn (+1984.), dugogodišnji predsjednik Židovske općine bio je deportiran s obitelji u Tenju, a odatle u Auschwitz pa u Mauthausen. Preživio je i vratio se u Osijek. Nakon oporavka od tjelesne i psihičke iscrpljenosti uključuje se u život Osijeka. Bio je dugogodišnji predsjednik Saveza sindikata trgovačkih i obrtničkih radnika. Posebna mu je zasluga doprinos poslovima oko postavljanja spomenika Majka i dijete Oskara Nemona, vjerojatno najprepoznatljivijeg osječkog obilježja posvećenog stradalima u Drugome svjetskom ratu. Frane Krtić (+2000.) jedini je osječanin koji je primio priznanje „Pravednik među narodima. U razdoblju najintenzivnijih progona Židova, između 1941. i 1943. spasio je 18 osoba za koje postoje dokazi, no broj je vjerojatno i veći.

Tragovi osječkog Holokausta

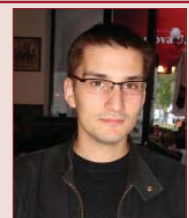
Danas u Osijeku postoji nekoliko ostataka nekoć brojnije židovske zajednice. Ispred Ekonomskog fakulteta stoji već spomenuti spomenik „Majka i dijete“. U Županijskoj ulici, preko puta Županijske palače, stoji spomen ploča Gornjogradskoj sinagogi. Neupućeni prolaznik vjerojatno neće ni primijetiti mjesto na kojem je stajala nekoć najveća zgrada u Osijeku. Na Tenjskoj cesti nalazi se spomen obilježje blizu mjesta gdje se nalazio logor Tenja. Naposljetku, jedini „živući“ spomenik je „Donjogradska sinagoga“. Ta je zgrada nakon Drugog svjetskog rata kupljena od strane Evanđeoske pentekostne crkve te preuređena uz zadržavanje izvornih židovskih arhitektonskih elemenata. Kršćanska crkva koju krase minore i Davidove zvijezde još uvijek je u funkciji. ■



Literatura

1. DOBROVŠAK, Ljiljana, "Privremena prisutnost" Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u 17. i 18. stoljeću, Povijesni prilozi, Vol. 29 No. 29 Prosinac 2005. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=19578 (21.12.13.)
2. DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi u hrvatskim zemljama 1848./1849., Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Vol. 30 No. 1 Ožujak 1998. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=62768 (21.12.13.)
3. DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvog svjetskog rata, Židovska općina Osijek, Osijek, 2013.
4. GEIGER, Vladimir, Nestanak Folksdojčera, Nova stvarnost, Zagreb, 1997.
5. GRBEŠIĆ, Grgo, Prijelazi Židova u Katoličku crkvu u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji od 1941. do 1945., Croatica Christiana Periodica, Vol.27 No. 52, Prosinac 2003. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=18518 (21.12.13.)
6. KERŽE, Zlata Živaković, Od Židovskog naselja u Tenji do sabirnog logora, Scrinia Slavonica, Vol. 6 No. 1, Listopad 2006. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=11347 (21.12.13.)
7. KERŽE, Zlata Živaković, Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 39 No. 1, Lipanj 2007. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=24489 (21.12.13.)
8. KERŽE, Zlata Živaković, Osječka sjećanja – Njihov život u našem sjećanju, I. dio, Osijek, 2009.
9. KERŽE, Zlata Živaković, Stradanja i pamćenja : holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod; Židovska općina Osijek, 2006.

Autor članka je **Vedran Ristić**, profesor povijesti u III. gimnaziji Osijek. Objavljivao je u Povijesti u Nastavi, Polemosu i na portalu Kultura u Osijeku. Najviše se bavi temama nastave povijesti i zavičajne povijesti.



1. Iz teksta izdvoji pet događaja koji su, po tvojoj procjeni, najbitniji za povijest osječkih Židova u doba NDH i poredaj ih kronološki.

	Godina/datum	Događaj
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

2. Događaje iz gornje tablice prema vlastitoj procjeni poredaj po važnosti i obrazloži odgovor.

	događaj	obrazloženje
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

3. Pročitaj tekst „Tko su bili osječki Židovi?“ i odgovori na pitanja te navedi primjere:

1. Na koje su sve načine stradavali Židovi?

2. Na koje sve načine Židovi preživljavali?

4. Što misliš, jesu li tadašnji osječani trebali pomoći svojim židovskim sugrađanima? Obrazloži odgovor.

Kako su im mogli pomoći?

5. Znaš li nešto o sudbini Židova za vrijeme NDH u nekom drugom hrvatskom gradu?

6. Razmotri sljedeću tezu:

Poučavanju o Holokaustu treba dati posebno mjesto u hrvatskim školama.

Smisli barem po dva argumenta za i protiv teze i popuni tablicu ispod.

Za	Protiv

Opredjeljujem se ZA/PROTIV. (zaokruži svoj stav i obrazloži ga ispod)

Stradanja koprivničkih Židova 1941. godine



Prvi zloglasni koncentracijski logor novonastale države NDH osnovan je nedaleko od Koprivnice, u napuštenim objektima nekadašnje tvornice kemijskih proizvoda Danica. Formirao ga je ustaški povjerenik grada Koprivnice Martin Nemeč, krajem travnja 1941. godine. Logor se vrlo brzo punio Židovima, Romima, Srbima, antifašistima, osobama nepodobnim tadašnjem režimu. Među prvim uhapšenim koprivničkim intelektualcima bio je dr. Željko Selinger, liječnik iz Koprivnice, veliki humanist te ogorčeni protivnik fašizma. Uhapšen je već u svibnju 1941., gotovo dva mjeseca ranije od ostalih koprivničkih Židova. Nakon maltretiranja u Danici, s prvim transportom otpremljen je u Gospić, odnosno Jadovno, gdje je ubijen.

Već pri prvom kontaktu s logorom, mnogi su logoraši bili toliko isprebijani da su ih drugi morali unositi u barake. Bili su meta izživljavanja ustaških stražara. Prema izjavama preživjelih logoraša, stražari su najviše tukli intelektualce i domaće Koprivničance, a najgore je prošao dr. Željko Selinger. Masovna ubojstva u logoru Danica nisu bila prisutna, iako je oko 200-300 ljudi izgubilo život u samom logoru ili njegovoj neposrednoj blizini.

Uprava ustaškog logora Danica namjerno ili zbog primitivne administracije nikad nije znala točan broj logoraša koji su prošli kroz logor. Jedini je vjerodostojan podatak o ukupnom broju logoraša na saslušanju UDB-e u Koprivnici 4. kolovoza 1946. godine iznio bivši blagajnik logora Martin Kokor. Prema njegovoj izjavi, kroz logor Danica prošlo je oko 5600 zatočenika.

Cjelokupni život židovske zajednice u Koprivnici bio je zadovoljavajući građanski život, a temeljio se na činjenici da tu nije bilo izraženije vjerske netolerancije i pojave antisemitizma

kao što je bilo u drugim sredinama. Međutim, sve se promijenilo 1941. godine, kada je osnovan NDH te uspostavljena ustaška vlast. Ustaški povjerenici za grad i kotar Koprivnice savjesno su provodili sve donesene rasne zakone, a uveli su i neke lokalne zabrane. Židovima je u Koprivnici bilo zabranjeno svako kretanje od 19 do 7 sati, ulazak u gradski park i nežidovske lokale. Uveden je i prisilan rad pa su Židovi po posebnom rasporedu čistili gradske ulice, a umjesto košenja trave čupali su je rukama. U početku su nosili žutu traku na rukavu, a nešto kasnije na prsima i leđima prišivenu žutu tkaninu veličine 15 cm s oznakom "Ž" i Davidovom zvijezdom. U skladu s Pavelićevom naredbom, i koprivnički Židovi su isključeni iz gospodarskog, kulturnog i javnog života grada, a židovskoj djeci je zabranjen polazak u školu.

Odlukom tadašnjeg Ministarstva unutrašnjih poslova u koprivničke židovske radnje, kao vladini kontrolni organi, postavljeni su povjerenici kojima su se vlasnici morali pokoravati. Odmah bi popisali sav inventar, preuzeli gotovinu iz blagajne, potpisivali i naplaćivali račune, otvarali poštu i primali pristigle pakete. Postavljanjem povjerenika i posebnih ploča s oznakom Židovska tvrtka započeo je zapravo proces konfiskacije židovske imovine. Ugledni koprivnički građani, sposobni trgovci, liječnici, istaknuti kulturni djelatnici preko noći su postali građani drugog reda, poniženi, fizički i psihički maltretirani.

U stravičnoj noći s 23. na 24. srpnja 1941. ustaški logornik, emigrant Pižeta, proveo je masovno hapšenje i odvođenje gotovo svih koprivničkih Židova prvo u logor Danica, da bi već sljedeći dan stočnim vagonima bili transportirani u Zagreb, a zatim u Gospić, gdje su muškarci odvojeni i otpremljeni u Jasenovac, a žene i djeca u Loborgrad. Muškarci su u Jasenovcu likvidirani, a žene i djeca, 8. srpnja 1942. iz Lobograda odvedeni u nepoznatom pravcu (danas se zna da je to Auschwitz).

I židovsko groblje bilo je meta izživljavanja. Dio mramornih spomenika je porušen, dio slomljen, namjerno uništen. Na nekima se vide tragovi bombardiranja i ispaljenih metaka. Židovska sinagoga ostala je sačuvana do danas, ali nakon 1941. više nema svoju osnovnu funkciju -vjersku i obrazovnu. Naime, tijekom Drugog svjetskog rata sinagoga je poslužila ustašama za čuvanje i prodaju konfiscirane židovske imovine te kao zatvor za ugledne koprivničke građane.

Samo jedna noć bila je dovoljna da se prekine život zajednice koja je djelovala na ovim našim prostorima više od sto godina. Ostala su tek sjećanja i dužno poštovanje prema koprivničkim građanima, pripadnicima židovske zajednice koji su svojom marljivošću, znanjem i sposobnošću utisnuli trajni pečat gospodarskom, društvenom i kulturnom razvoju našega grada. Dr. Leander Brozović ostavio je u zabilježkama Muzeja grada Koprivnice detaljan popis svih odvedenih, stradalih i spašenih Židova iz grada Koprivnice 1941. godine. ■

Autorica teksta je profesorica **Lidija Vranar**, zaposlena u Osnovnoj školi "Antun Nemčić Gostovinski" Koprivnica. Sudjelovala je u domaćim i inozemnim edukacijama na temu Holokausta.

Sudbina Židova Virovitice i okolice - fragmenti za povijest



Židovi Virovitice i okolice bili su sastavnica multietničke sredine kakva je bila Slavonija stoljećima – naseljena prvenstveno Hrvatima, ali i drugim etničkim skupinama, prije svih, Srbima, Česima, Mađarima, Romima, Podunavskim Nijemcima... Sve etničke i vjerske grupe dijelile su sudbinu većinskog, hrvatskog naroda, dajući svoj doprinos razvoju grada Virovitice i okolice. U pojedinim turbulentnim vremenima (ratovima) sudbina pojedinih etniciteta bila je dovedena u pitanje, i inače harmoničan suživot, pretvarao se u borbu za goli život u kojoj nisu birana sredstva.

Od spomenutih etničkih grupa najveći su stradalnici Židovi Virovitice i virovitičkog kraja i u 221 godinu od doseljene prve židovske obitelji 1792. godine do 1941. bilježi se fascinantan rad i život ove etničke i vjerske zajednice čijih pripadnika danas 2013. može se pobrojati prstima jedne ruke. Stoga je moguće štivo koje slijedi označiti i kao „posljednji izvještaj posljednjih Židova“.

Ogled je nastao i zbog još jednog razloga: u 23 godine indoktrinacije građana Hrvatske kroz medije, obrazovni sustav, Katoličku crkvu, braniteljske udruge i na druge načine, rezultirao je time da je većina javnosti izgubila objektivnost u ocjeni događaja iz Drugog svjetskog rata, uz neprekidno revidiranje povijesti vezano za zla ustaškog pokreta i okupatora, i često naglašavanje neospornih osvetničkih akcija partizana, gdje se ne navodi što su činile do 1945. ustaške postrojbe te koliko je u osnovi sustav tzv. NDH bio autoritaran, gdje su Židovi, Srbi, Romi pa i druge manjine, bili građani drugog reda od kojih je veliki broj i smrtno stradao.

Doseljavanje Židova i razvoj zajednice kroz statističke podatke

Prvi pisani podaci o virovitičkim Židovima spominju dvije židovske obitelji koje 1790 doseljavaju u Viroviticu, a slijedećih šest obitelji nastanjuje se u Virovitici narednih šest godina. Doseljavanju Židova u virovitički kraj prethodio je Patent o toleranciji cara Josipa II iz 1781. godine kojim je Židovima dopušteno naseljavanje u Hrvatskoj (ne računajući arheološka iskapanja koja potvrđuju da su se Židovi na hrvatskom tlu pojavili već u samom početku dijaspore – npr. u Saloni u I ili II stoljeću naše ere te Sefardi iz Španjolske koji se pojavljuju u Dubrovniku, Splitu i nekim drugim gradovima na Jadranu od 15 stoljeća.

Niti jedan Židov u Virovitici krajem 18. stoljeća nije vlasnik kuće nego stanuju kod grofa Pejačevića, veleposjednika i vlasnika Dvorca koji i danas stoji u središtu Gradskog parka i glavna je turistička atrakcija Virovitice. Jedan dio Židova stanuje u vrijeme doseljavanja kod virovitičkih poljodjelaca. Zanimljivo je da prvi doseljeni Židovi stanuju u blizini crkve Sv. Roka. Jednu kuću prilagodili su svojim vjerskim potrebama i služila im je kao sinagoga u kojoj su održavali svoje vjerske obrede subotom i za blagdane. U to vrijeme osniva se u blizini Virovitice malo naselje Antunovac gdje žive Židovi i tu su pronađeni tragovi židovskog groblja. (izvor: knjiga povjesničara Mirka Kovačevića iz Koprivnice). Da je u Antunovcu stvarno postojalo židovsko groblje svjedoči i Marko Weiss koji je pronašao nekoliko spomen ploča s hebrejskim natpisima koje su ugrađene u kuće ili gospodarske objekte u Antunovcu. Godine 1830 godine u popisu stanovnika Virovitice spominje se 4033 stanovnika od kojih je 45 Židova.

Šest godina kasnije (1836.) od 4245 stanovnika 71 je Židov. Godine 1845. od 4334 stanovnika 85 je Židova (Paškal Cvekan: Virovitica i franjevci, HKD «Sv. Ćirila i Metoda», Zagreb, 1977.) Mirko Kovačević navodi drugi podatak za broj Židova u Virovitici godine 1845: 96 osoba. Slijedeći isti izvor, popisom stanovništva 1857. (šest godina prije posvećenja sinagoge) utvrđeno je da u Virovitici živi 137 Židova, a 1880. 225. Židova., godine 1890 od 6580 žitelja Virovitice 265 je Židova. Godine 1910 živi u Virovitici od 8 140 žitelja 233 Židova., godine 1921. broj se povećava na 278 dok se 1931. bilježi manje Židova nego prije deset godina: 233! Koji su razlozi smanjenja broja Židova može se samo pretpostavljati: asimilacija, odseljavanje, rizici vjerskog izjašnjavanja.

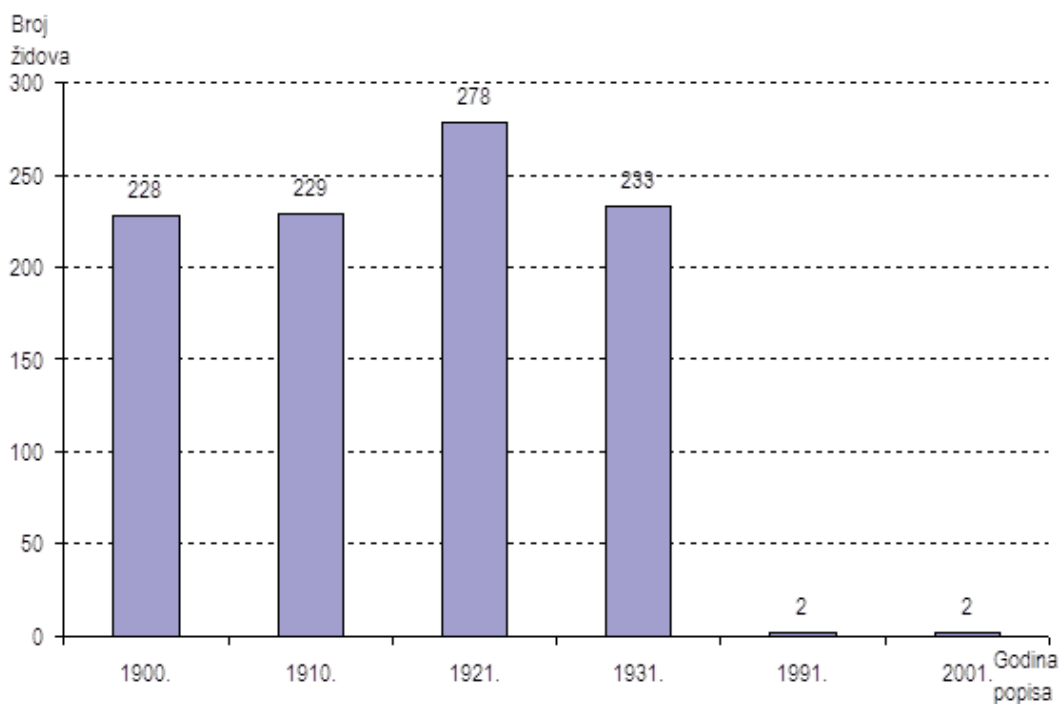
Statistički podaci o broju Židova Virovitice i okolice pokazuju godine 1931. slijedeće:

- na virovitičkom području 1931. Židova je bilo sveukupno 342. Na gradskom području
- živjelo ih je 233. Na području općine Cabuna 1931. bilo je 36 Židova, Gradina 22, Lukač 14, Pivnica 1, Suhopolje 28, a Špišić Bukovica 8.

Podaci o broju Židova 1941 godine se razlikuju. Navodi se 201 Židov (poimenični popis Marka Weissa temeljen na podacima o žrtvama Holokausta, broju Židova koji su se uključili u NOB, poginulih u NOB-u, preživjelih u logorima) a neki izvori navode «oko 250 Židova». Točan broj nije moguće ustanoviti jer službenog popisa stanovništva 1941. nije bilo a da ga je i bilo pitanje je koliko bi bio vjerodostojan s obzirom na političke prilike. Već 1941. godine bilježi se nekoliko pokrštenih židovskih obitelji (prelaze na katoličanstvo), nekoliko je Židova privremeno ovdje, a potječu iz Austrije i Njemačke te većih gradova u Jugoslaviji, pokušavajući u selima naći sklonište.

Zanimljivo je kako se s većim brojem istraživanja mijenjaju podaci o Židovima Virovitice i okolice. Tako se dugo baratalo podatkom da je godine 1941. u Virovitici i okolici živjelo oko 200 Židova (spisak Marka Weissa iz 1988 navodi poimence 201 Židova!).

Broj Židova u Virovitici prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine (Izvor: cendo.hr)



Nadrabrin dr. Herman Ezekiel Kaufman (1871. - 1932.)

Međutim, neosporno je da je velika većina Židova Virovitice i okolice doselila je u ovaj grad iz južne Mađarske, iz Pečuha i okolice i svi su bili aškenaskog porijekla. Zabilježen je jedan Sefard koji se doselio u Viroviticu nakon Drugog svjetskog rata odnosno nakon 1945. godine, a to je bio brat poznatog bosanskohercegovačkog književnika Isaka, Jakov Samokovlija.

Prvi doseljenici Židovi 1790 kao i oni pristigli tokom 19-tog stoljeća i početkom 20-tog govore u obitelji najčešće njemački ili jidiš, mađarski, ali zbog prirode poslova brzo savladavaju hrvatski jezik, koji postaje osnovni jezik sporazumijevanja s okolinom.

Analiza imena i prezimena doseljenih Židova kao i promjene koje s tim u vezi nastaju s vremenom, govore o svojevrsnom prilagođavanju okolini. U početku bila su vrlo rijetka imena i prezimena slavenskog značenja da bi postupno se uz tradicionalno njemačko prezime pojavljivala i hrvatska imena. Prezimena



Početak Strossmayerove ulice - u pozadini se nalazi trgovina Julia Weinbergera-kožara, (razglednica s početka XX st., arhiva Gradski muzej Virovitica)

virovitičkih Židova bila s identična njemačkim prezimenima iz Mađarske, što je moguće primijetiti uspoređivanjem prezimena na židovskim grobljima u južnoj Mađarskoj (Barcs, Pečuh) i onih na spomenicima na virovitičkom židovskom groblju. Rijeka Drava lako je premoštena - radilo se o migracijama unutar Austro-Ugarske monarhije.

Inače doseljavanje Židova u Viroviticu i okolicu valja promatrati i s ekonomskog stajališta: 19-to stoljeće je stoljeće industrijalizacije koja postupno zahvaća i Slavoniju. Njoj, bogatoj hrastovim šumama koje se sijeku a hrastovo drvo transportira i prerađuje u pilanama potrebna je stručna radna snaga. Tako se otvara ekonomska potreba i prostor za doseljavanje Nijemaca, Čeha, Mađara... Nijemci u većini donose mehaničku kulturu, Česi i Mađari prednjače u ratarstvu i stočarstvu dok Židovi donose trgovinu i obrt – što su bili činitelji prosperiteta tadašnjeg hrvatskog žiteljstva.

Političke i zakonske podloge doseljavanja

Punu emancipaciju, kako u Hrvatskoj i Slavoniji, tako i u Dalmaciji, Židovi doživljavaju 1873.. godine odlukom vladara u Beču – Marije Terezije i Franje Josipa – donošenjem Pakta o toleranciji. Do tada je židovstvo bilo samo tolerirano, posebice na području Vojne krajine gdje nije vrijedila odredba Požunskog sabora iz 1840., te se tek mali broj Židova mogao naseliti. Stanje je i ondje poboljšano kad je Vojna krajina vraćena Trojednoj kraljevini. Odlukom iz 1873. Sabor Hrvatske je dao Židovima sva građanska prava, a državna im je blagajna jamčila određenu financijsku pomoć za vjersku pouku i gradnju sinagoga.

Osnivanje Židovske općine Virovitica

Do danas nije pronađen dokument iz kojeg bi bilo vidljivo kada je osnovana Židovska općina Virovitica. Židovske općine imale su Pravila (izraelitske bogoštovne općine) i često se usvajanje tih Pravila (zatim, biranje predsjednika i vijeća, i/li angažiranje rabina) uzima kao osnutak kehile – općine, zajednice organiziranog djelovanja Židova u nekoj sredini. Obično se Općina osniva prije gradnje sinagoge pa se može pretpostaviti da je virovitička židovska općina formalno osnovana oko 1850. godine.

Židovsko groblje i mrtvačnica u Virovitici

Prema ne sasvim pouzdanim podacima, prvo Židovsko groblje u Virovitici bilo je uz cestu prema Grubišnom polju, južno od grada Virovitice, kod predgrađa Antunovac. Drugo Židovsko groblje, utemeljeno 1830 godine koje postoji i 2013. godine, uz ulicu Eriha Šlomovića i uz zgradu bivše vojarnje, u ulici Matije Gupca. Na ulazu u ovo groblje nalazi se mrtvačnica (ohel) sagrađena 1831. koja je 2013. godine u fazi obnove i pretvaranja u spomen-objekt s muzejskim postavom. Za pohvalu je da je mrtvačnici već promijenjen krov te je ugrađena nova stolarija i na taj način mrtvačnica je zaštićena od daljnjeg propadanja

Gradnja, posvećenje i rušenje sinagoge

Dolazak Židova u bogati virovitički kraj kao i njegov razvoj valja promatrati u okviru postupne emancipacije i stjecanja prava i građanskih sloboda Židova. Prva sinagoga u tom razdoblju u Hrvatskoj i Slavoniji izgrađena je 1874. u Vukovaru, potom 1861. i malo poslije u Varaždinu, Daruvaru i Donjem Miholjcu, a 1863. u Virovitici. Dakle, virovitička sinagoga izgrađena je i otvorena samo 20 godina nakon prve u Vukovaru, ne računajući sinagoge u Primorju, Dalmaciji i Dubrovniku, najstarije sinagoge u Hrvatskoj.

Godine 1863, nakon oko dvije godine gradnje, posvećena je sinagoga na odličnom mjestu, praktički u samom središtu grada; gledajući u pravcu Mađarske bila je to velebna građevina (masivna gradnja, žbukana fasada) na desnoj strani, uz glavnu ulicu koja vodi od Dvorca prema sjeveru.

Sinagoga je devastirana i opljačkana u prevratu 1918. godine, a srušena od ustaških vlasti početkom 1942. Dio materijala srušene sinagoge je poslije korišten za druge svrhe tako da je kino «Zvijezda» u blizini imalo ulazna vrata sinagoge. Do danas nije ustanovljen arhitekt - projektant sinagoge pa se vodi da je djelo nepoznata graditelja.

Svjedoci virovitičkog židovstva ističu da su Židovi Virovitice i okolice bili pobožni. Očitivalo se to već pri gradnji sinagoge kada su dobrovoljni prilozi stizali iz Pitomače i Đurđevca, kao i iz Barcsa i Sigetvara, budući da je veći dio virovitičkih Židova potjecao iz južne Mađarske.

O kakvoj vrsti pobožnosti virovitičkih Židova se radilo svjedoči i Drago Wollner u knjizi OBITELJ, koju je priredila Jasminka Domaš: pridržavalo se kašruta, molilo se svakog jutra a petkom, za Šabat, palile su se svijeće, uz kiduš, kruh i vino.

Savez jevrejskih opština Jugoslavije parcelu gdje je stajala sinagoga godine 1957 prodao je i na tom mjestu izgrađena je stambeno-poslovna zgrada. Kasnije je u prizemlju te zgrade otvorena prodavaonica «Borova» te neke druge trgovine. Godine 1996. na inicijativu tadašnjeg predsjednika Općine Marka Weissa, a uz pomoć Gradskog poglavarstva Virovitice na spomenutoj zgradi su, iznad prodavaonice «Borova», desno na kraju fasade, postavljene dvije spomen ploče – jedna na hrvatskom i druga na hebrejskom, sa sljedećim tekstom:

NA OVOM MJESTU STAJALA JE
SINAGOGA
VIROVITIČKE ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE
SAGRAĐENA 1863. GODINE,
SRUŠENA POČETKOM DRUGOG
SVJETSKOG RATA, 1941. GODINE
VIROVITICA, 1996. GODINA

(mojim istraživanjima pokazalo se da je srušena početkom 1942. i u tom smislu treba ispraviti podatak na spomen-pločama)

Unutrašnja organizacija općine – statut, predsjednici, rabini, kantori, tri osnovne djelatnosti

Ne postoji sustavna kronologija dužnosnika kojim su vodili virovitičku židovsku općinu, zabilježeno je u rijetkim dokumentima, da je Josip SCHWARTZ bio predsjednik 1929 godine, u dva navrata općinu je vodio Adolf PAJTAŠ (rođ. 1866., prvi put izabran za predsjednika 1920., smrtno stradao u Auschwitzu), jedno vrijeme općinu su vodili Milan KRAUS (rođ. 1894., smrtno stradao Auschwitzu) te Edo KAISER, predsjednik 1941., početkom Holokausta, također žrtva Holokausta.

Nakon Drugog svjetskog rata Općinu je obnovio Srećko (Felix) WEISSMANN (vodio je do 1963), nastavili je privremeno voditi Danica WEISSMANN i Jakob SAMOKOVLJA te kasnije duže razdoblje Marko WEISS (1963.- 2002.) te Željko WEISS, st. (2012.- 2012.). Trenutno (prosinac 2013.) je v.d. predsjednika Općine Ljubo R. WEISS.

Dr Herman Ezekiel Kaufmann (1871 – 1932.) nadrabim djelovao je u virovitičkoj židovskoj općini punih 38 godina što je dug staž za rabinsku službu na jednom mjestu tj. u jednoj židovskoj općini. Ovaj rabin uživao je veliku naklonost vjernika i razumljivo je da nije mijenjao sredinu koja ga je izuzetno cijenila. To se da zaključiti i po dvojezičnom tekstu (hebrejski i hrvatski) koji nalazimo na nadgrobnom spomeniku na Židovskom groblju u Virovitici gdje je nadrabim i pokopan. Ispod osnovnih podataka o pokojniku stoji: «Veliki naučenjak i duhovni vođa, ispunivši svoju životnu zadaću na čast i hvalu našem narodu djelovao je u ovoj općini od 1894 do 1932.»

Ako bismo pokušali smjestiti rabina Kaufmanna u neki od smjerova židovstva rabina dr. Hermana Ezekiel Kaufmanna kao i požeškog rabina Mojsija Margela može se svrstati u zakašnjelog pripadnika haskale (hebr. prosvjetiteljstvo). Svojim djelovanjem nadilazio je granice Židovske općine Virovitica – bio je aktivan u Savezu rabina Kraljevine S.H.S. sa sjedištem u Vršcu (član odbora), objavljivao je religijske rasprave, primjerice, „jedno hasidičko gledište“ na temu mesijanstva može se pročitati u časopisu „Jevrejski almanah“ za godinu 5690 (1929.– 1930.).

Nakon njegove smrti mjesto rabina ostalo je upražnjeno i pred Drugi svjetski rat, židovski vjeronauk u Virovitici vodio je rabin koji je dolazio iz Koprivnice.

Doprinosi židova razvoju grada i okolice

Već je spomenuto da su Židovi znatno doprinijeli razvoju gospodarstva i trgovine, a u tome su se istakle obitelji Pajtaš i Weissmann.

Krajem 19-tog stoljeća, po tradiciji, većina tadašnjih Židova bavila se trgovinom i obrtom koji su donosili relativno dobre prihode. Počinjali su neki vrlo skromno kao tzv. putujući trgovci



Bočni, lijevi ulaz u Židovsko groblje Virovitica 2008. (arhiva Židovske općine Virovitica)

–sa drvenim sandukom na trbuhu obilazili su sela i nudili sitničarije – kremene za upaljače, svijeće.. U ovim krajevima zvali su ih «Ilije». O tome svjedoči i izgrađena sinagoga koja je prve vjernike primila 1863. godine - naime, uglavnom samo bogate židovske zajednice mogle su izgraditi vjerski objekt takve veličine i na odličnoj lokaciji.

Proces brzog razvoja trgovine nastavljen je i između dva svjetska rata kada je osjetno povećan broj prodavaonica i raznovrsnost ponude u gradu i okolnim selima.

Židovi tradicionalno povezani otvorili su znatan dio od oko 100 trgovačkih radnji. Dominirale su trgovine mješovitom robom (špeceraj, sitničarije). Navodimo neke: Hofman M., Hofman V., Klein, Weiss, Kaiser,...

Među desetak prodavaonica tekstilom ističu se trgovine Benedika, Binga, Sterna, Reicha. Željezarije su imali J. Schwarz, Pavelić-Schwarz, kožare Weinberger, Alstatter,, jednu trgovinu galanterijom imao je Reich.. Posebno ugledna je bila i trgovina porodice Benedik smještena u zgradi tzv. prve hrvatske štedionice, u samom središtu Virovitice, blizu sinagoge te trgovina obitelji Bing, po kojoj je jedan virovitički dio urbaniteta u središtu grada dobio ime: Bingov čošak.

Gotovo svi trgovci Židovi odvedeni su u logore i trgovina je naglo stagnirala odnosno promet je jako smanjen.

Valja napomenuti da su židovski trgovci uglavnom bili uspješni jer su se borili, u oštroj konkurenciji, za svakog kupca, a suprotno predrasudama, bili su vrlo korektni prema mušterijama. Obično se radilo i o tome da se trgovinom u nekoj židovskoj porodici bavilo nekoliko generacija i umijeće trgovanja prenosilo se školovanjem kalfi i šegrta. ali i usmenom predajom gdje je iskustvo i znanje vlasnika trgovine bio izvor iz kojeg su se napajali oni koji su se namjeravali baviti trgovinom. Bila je čast i privilegija izučiti trgovački zanat u židovskoj trgovini pa su na naukovanje u Viroviticu i okolice dolazili i mladići iz drugih dijelova Hrvatske.

Značajan je tada bio industrijski objekt mlin Adolfa Pajtaša (ušurna meljava i prodaja brašna - mlin «Gizela»), smješten uz Veliki željezniki kolodvor u Virovitici koji je kvalitetno brašno prodavao na tržištu cijele Jugoslavije, a sin mu je vodio trgovačko predstavništvo u Zagrebu. Pajtaš je jedno vrijeme bio i vlasnik jedne od dviju virovitičkih ciglana. Starim željezom trgovao je Kon (danas ulica Stjepana Radića), građevinskim materijalom trgovao je Bader, obitelj Wilima Wollnera vodila je tvornicu leda i piva. Već 1913. godine Prvu pilanu iz koje je nastao današnji TVIN, najveća tvornica namještaja u Hrvatskoj, osnovao je Židov,



Židovsko groblje Virovitica, pored groba Aleksandra Gruena

zatim jednu ciglanu vodila je obitelj Pilpel.

Gotovo da nema važnijeg obrta kroz povijest Virovitice a da među tim obrtnicima nije bilo nekog od Židova. Značajan doprinos razvoju virovitičkog ugostiteljstva dale su obitelji Moskvić (vlasnik gostionice kod male stanice) i Suhman. Valja napomenuti da su se Židovi u virovitičkom kraju bavili i poljoprivredom dok je velika većina Židova na selima bavila se trgovinom i to, „kolonijalnom robom“ i „zemaljskim plodinama“.

Danas pak nema Virovitičana koji ne zna za komunalno pouzeće „Flora“ koja odvozi smeće iz domaćinstava odnosno gospodari otpadom te radi na uređenju zelenih površina grada. No, gotovo nitko ne zna da je Josip Polak kupio opremu za izradu umjetnog cvijeća, zapravo kompletni pogon 1920 u Beču, prebacio ga u Viroviticu i tako je nastalo komunalno poduzeće „Flora“.

Poslije II. svjetskog rata staro željezo i drugi metalni otpad nosio se na prodaju „Konu“ u Radićevu ulicu. Andrea Feldman spominje da je zapravo njen predak David Kon, zajedno s Baderovima taj posao vodio i prije Drugog svjetskog rata. Štampanjem platna bavio se Schwarz, Herman Štrenger bio je krojač, Artur Reich, postolar, otac Rudolfa Rudija Reicha, partiznaskog prvoborca, Mavro Scheiber, mesar, Julijo Weinberger, kožar, Wegner, fotograf, jedan pak Schwarz bio je brijač u Suhopolju. Vlasnik jedne od najvećih špediterskih tvrtki u Virovitici bio je Oskar Singer koji je držao i zastupstvo piva i mineralne vode.

U medicini – zdravstvu i farmaciji bilo je nekoliko ljekarnika i liječnika. Već godine 1735. Virovitica je imala ljekarničku službu odnosno malu samostansku ljekarnu koju su osnovali franjevci. Godine 1878. ljekarna je prešla u ruke svjetovnog ljekarnika a poslije 1930. preuzeo ju je Židov Jakov Bienenfeld. Ljekarna se nalazila u zgradi samostana, neposredno uz crkvu Sv. Roka, a sin Jakova je bio i farmaceut -kemičar, kasnije general - bojn timer prof. dr. Zalatko Bienenfeld.

U obrazovanju – prosvjeti istakla se Klara Rotter Vujnović, profesorica njemačkog jezika na virovitičkoj gimnaziji. U kulturi, umjetnosti i medijima Virovitica je dala nekoliko istaknutih stvaratelja.

Miroslav Feldman (1899. – 1976.) liječnik i književnik rođen u Virovitici živio je i radio u više gradova Hrvatske i ex Jugoslavije (Virovitica, Osijek, Sarajevo, Karlovac, Zagreb), a kao književnik imao je brojnu čitateljsku i kazališnu publiku, najviše poznat po svojim dramama nastalim između dva svjetska rata. Miroslavov otac Mavro, doselio je u Viroviticu iz Srijema i radio u Virovitici kao kraljevski poreski pristav, te iako rano ostavši bez oca, probijao se kroz život - osnovnu školu je završio u Virovitici, a studij medicine započeo je Miroslav Feldman u Zagrebu, te završio u Beču, 1924 godine. Bio je jedno vrijeme i predsjednik Društva književnika Hrvatske te te PEN kluba Hrvatske i pen klubova ex-Jugoslavije. Bio je dobitnik nagrade „Vladimir Nazor“ za životno djelo te nagrade

AVNOJ-a za književnost.

Rudolf Rudi Steiner (Štajner, 1913 – 1985.) jedna je od zanimljivih i uspješnih osoba koja je djelovala u području medija, vrstan novinar i društveni djelatnik. Rođen je 1913 godine i već kao student veterine surađivao je s više listova pa bio među ostalim bio i dopisnik beogradske „Politike“. Preživio je Holokaust zahvaljujući i mješovitom braku – naime vjenčao se u crkvi Sv. Roka u Virovitici katolkinjom i Hrvaticom. Steiner je bio urednik Virovitičkog lista, a poslije je vodio i Informativnu ustanovu koja je uključivala Virovitički list i Radio stanicu Virovitica.

Zdenka Štern Novotni, rođena u Orešcu 1936. godine preživjela je Holokaust kao dijete iz mješovita braka. Živo i radi u Zagrebu, a autorica je zapaženih TV drama, kazališnih drama, romana i dvije zbirke pripovijedaka – *Nenormalne priče* i *Džumbus*.

Stradanja Židova prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata - Holokaust

Približno pouzdane podatke o broju duša u židovskim općinama (Virovitica i Podravska Slatina) daje nam Jevrejski kalendar za 5700 godinu (1939 – 40): u to vrijeme u Virovitici je živjelo 195 članova općine, predsjednik u ta zloslutna vremena bio je Edo Kaiser, a u rubrici rabin ili najstariji svećenik zabilježen je Adolf Springer (Špringer) Slavonska Orahovica imala je 60-tak Židova, Pitomača tek desetak, i nisu bili organizirani u židovske općine. Inače, kako svi Židovi u pojedinim mjestima nisu ujedno bili i članovi židovskih općina (došli se skloniti iz većih gradova i sl.) a našla se tu i koja židovska izbjeglica iz Njemačke i Austrije, može se pretpostaviti da je broj Židova na ovom području bio i nešto veći.

S prvim antisemitskim mjerama Židovi su se, kao i ostali u kraljevini Jugoslaviji suočili i prije ulaska njemačke vojske u Jugoslaviju odnosno Viroviticu, što je uslijedilo samo dva dana od početka rata. Naime, donijet je zakon profašističke vlade Milana Stojadinovića i tim zakonom na virovitičkoj gimnaziji uveden je tzv. *numerus clausus* koji je priječio školovanje Židovima iznad određenog postotka u odnosu na ukupan broj stanovnika, budući da su do tada Židovi, preferirajući obrazovanje, bili uistinu



Marko Weiss, logoraški broj 121 729, Auschwitz-Birkenau (1985. snimio Lj. Weiss)

nadprosječno uključeni u gimnazijsko obrazovanje.

Preuzimanjem vlasti od strane ustaša odnosno proglašenjem satelitske države NDH (10. travnja 1941.) donijeti su tzv. rasni zakoni po uzoru na nacističku Njemačku, a rasne zakone potpisao je ministar Mile Budak., ranije zagrebački odvjetnik i književnik. Tzv. rasni zakoni trebali su postati zakonsko uporište za nemilosrdni obračun ustaških vlasti sa Židovima i oni su manje ili više rigorozno primjenjivani i na virovitičke Židove. Međutim, već u očekivanju ulaska njemačkih trupa u Viroviticu, nekoliko grupica domaćih nacionalista i šovinista pljačkali su židovske kuće i imanja, a jednu takvu pljačku u detalje je opisao Zeev Milo, opisujući pljačkanje obitelji Pajtaš, vlasnika već spomenutog mlina gdje su pljačkaši bili većinom namještenici željeznice.

Virovitica je, nažalost, važila kao „Hochburg“ (utvrda) ustaškog pokreta u Hrvatskoj, iz nje su potekli neki „prominentni ustaše“, među njima i izvjesni Begović koji je namjeravao izvesti atentat na kralja Aleksandra, te Vlado Singer, židovskog podrijetla kojeg se javno, oglasom odrekao i vlastiti brat, špediter Oskar Singer.

U svibnju 1940. Virovitica je bila gradić s oko 10 000 stanovnika od kojih je znatan dio simpatizirao desne, pravaške stranke a dio s oduševljenjem prihvatio novu ustašku vlast. Ustaše su u kratkom razdoblju prevladali u svim područjima gradskog života, a židovske trgovačke radnje i poduzeća preuzeli su tzv. povjerenici. Židovske firme i kuće su pretraživane, Židovi su bili glavna tema priča i glasina, stvorena je atmosfera linča i progona gdje se Židove psovalo i optuživalo za zamalo sve nedaće Hrvata i Hrvatske.

Prvi val uhićenja virovitičkih Židova dogodio se 1942. kada su Židovi prisiljeni raditi na imanju-pustari Đolta. O atmosferi na pustari Đolta izvještava Zdenko Wolner – Sanjo u pismu pokojnom virovitičkom novinaru Luki Štekoviću, no ova pisma bit će korištena u radu „Posljednji izvještaj, posljednjih Židova“ koji autora završava ovih mjeseci.

U tzv. drugom valu progona Židova, kada su i mogućnosti bijega u pravcu Italije ili Mađarske bile minimalne, Židovi Virovitice i okolice su „pokupljeni“, u nekoliko dana i noći. Otpremljeni su u nekoliko smjerova – u pravcu zatvora u Bjelovaru te u pravcu tranzitnog logora Tenje, kod Osijeka, a jedino su bili pošteđeni tzv. mješoviti brakovi, i to ne svi. Bilo je i prisilnog pokrštavanja Židova (kao i Srba) no zamalo nikome od Židova pokrštavanje nije koristilo. Svi su oni bez izuzetka bili i dalje progonjeni, da bi u krajnjoj konzekvenci bili deportirani u koncentracijske logore, kao i Židovi koji i nisu pokušali se spasiti pokrštavanjem. Zanimljivo je da se iz tranzitnog zatvora u Bjelovaru vratio velik broj Židova u Viroviticu, nakon kraćeg boravka u zatvoru, u svoje

u međuvremenu zapečaćene stanove jer tzv. prolazni logori u Hrvatskoj bili su prepuni židovskih i drugih uhićenika o čemu postoje i pisane zabilježbe is svjedočenja.

Najdrastičnije likvidacije virovitičkih Židova bili su slučajevi likvidacije klanjem - Gizela Weiss, iz Gradine, zaklana od ustaša u virovitičkoj bolnici, Vilko Wollner ubijen također u bolnici, stoga što su se sinovi Dragan i Zdenko pridružili partizanima u Bilogori.

Nakon što je u siječnju 1942. održana tzv. Wansee konferencija u Njemačkoj, virovitičkim Židovima nije više bilo spasa - deportirani su u logore smrti, većina u zloglasni logor Auschwitz, gdje su djeca, starci, žene i muškarci nesposobni za rad odmah pogubljeni u plinskim komorama. Iz popisa židovskih žrtava Holokausta porijeklom iz Virovitice stoga se kao mjesto smrti navodi vrlo često – Auschwitz (popis žrtava CENDA Zagreb, tzv. Weissmannova lista i istraživanje autora). Kao autor posebno sam istraživao deportaciju obitelji Weiss iz Lukača, odnosno oca Marka Weissa. U knjizi Danute Czech „Kalendarium der Ereignisse im Knzentrationlager Auschwitz – Birkeanau, izdanje Rowohlt, 1989.) na stranici 493 nalazi s zabilježba o pristiglom transportu Židova iz Jugoslavije: dana 13. svibnja 1943. s jednim transportom RSHA stiglo je oko 1000 Židova - muškaraca, žena, i djece iz Jugoslavije, iz zatvora u Zagrebu (Savska cesta). Nakon selekcije upućeni su u logor trideset muškaraca, tetovirani logoraški brojevi 121 724 do 121 733, te žene logoraški brojevi 44699 do 44693. Ostali, oko 945 osoba usmrćeno je u plinskim komorama. Moj pokojni otac Marko Weiss imao je tetoviran broj 121 729 a njegovo ime i prezime zabilježeno je i u knjizi „Jugoslaveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941-1945.“

U knjizi „Jugoslaveni u koncentracionom logoru Buhenvald 1941.- 1945. (Institut za suvremenu istoriju, Beograd 1989.) zabilježeno je da je Adolf Weiss (rođ. 1894. u Brezovici kod Virovitice), dopremljen 1943. u logor Auschwitz, u spomenutom transportu smrtno stradao u logoru Buchenwald, točno, smrznuo se u neposrednoj blizini logora Buchenwald u proljeće 1945., što je potvrđeno pismom iz ustanove Spomen-područje Buchenwald.

Oni koji su bili pošteđeni odvođenja na Đoltu i u zatvor u Bjelovaru deportirani su kasnije u tranzitni logor Tenje ili pak u zatvor na Savskoj cesti u Zagrebu, prije konačne deportacije u logor Auschwitz – Birkenau.

Stanje u zatvoru u Bjelovaru opisao je Branko Weissman opisujući životni put svog gluhog prijatelja Voje Rajčevića iz kojeg se vidi kako je fatalne posljedice imao boravak u spomenutom zatvoru u Bjelovaru:

„Vojo se rodio 10. prosinca 1926. u Terezinom Polju kod Virovitice. Otac Simo bio je podrijetlom Crnogorac i komandant pogranične žandarmerijske stanice u Terezinom Polju, a majka Pera, rođena Krajnović, podrijetlom Hrvatice iz Like, bila je kućanica. Vojo, tada je još čuo, pohađao je realnu gimnaziju u Virovitici.... Nažalost, došla je 1941. godina a s njome i zlo. Prvi posao ustaša kad su došli u Viroviticu bio je da pobiju i pokolju sve viđenije Srbe i Crnogorce, a među njima i Vojinog oca. Neko vrijeme ništa nisam znao o Voji, no 1942. ustaše su otjerali virovitičke Židove i golem broj Srba u Bjelovar, gdje je u nekom starom mlinu bio sabirni logor. Iz tog logora ustaše su mislili pomalo slati zatočenike u Jadovno kod Gospića, gdje su imali goleme ponore, u koje su bacali poklane žrtve. Mlin je imao, čini mi se, 4-5 katova, i Židovi su bili na najgornjem katu, a na donjem isključivo Srbi, a mislim da je tamo bio Vojo. Tad je zavladała neka epidemija, nije bilo liječnika, činjenica je da sam ja ostao potpuno gluh, a isto tako pretpostavljam i Vojo. Partizani su razorili ličku prugu, a Jasenovac još nije bio u funkciji pa su nas ustaše vratile doma - na kratko. Naime u Bjelovaru nisu imali uvjete za masovno ubijanje, pa im je to trebalo da se



Pajtašev mlin (2012. snimio Lj. Weiss)

organiziraju. U međuvremenu nadbiskup Stepinac tražio je od Pavelića da poštedi mješovite brakove i u tome je uspio. Tako se spasila moja obitelj, ali ne i moji stričevi, a tako vjerojatno i Vojo s majkom. Svi ostali su pobijeni ili izručeni nacistima da ih oni pobiju.

Vojo, u čijim žilama je tekla crnogorska i lička krv kiptio je od želje da osveti svog voljenog oca. Znali su to skojevci u Bjelovaru pa su ga primili u SKOJ i prebacili u partizane. Po Vojnom pričanju, tamo su ga primili s puno razumijevanja, znali su za ubojstvo njegova oca. Bio je dodijeljen štabu, jer je bilo jasno da zbog gluhoće nije mogao biti u borbenim jedinicama. Partizani su kretali u akcije po mrklom mraku kroz šumske i planinske staze i bogaze. A mi gluhi znamo kako smo jadni i nemoćni u takvim uvjetima. Tamo u štabu svi su na neki način vodili brigu o njemu, a i on je imao razna zaduženja.

Slijedeći put kad sam ga vidio bila je 1944. g., kasna jesen, a bilo je to u selu Levinovac na oslobođenom teritoriju. Prišao mi je crnomanjasti mladić u uniformi nekadašnjeg njemačkog zrakoplovnog oficira i rekao: «Ja sam Vojo». Pitao me za Mirka, mojeg brata, i za ostale iz njegova razreda. I on i ja smo se začuđeno gledali - «pa ti si isto gluh». Iako žalosno, bilo nam je i smiješno. «

Židovi u prvim redovima u borbi protiv ustaša i okupatora

U NOB-u je iz Virovitice sudjelovalo 14 Židova od kojih je nekoliko nosilaca Partizanske spomenice 1941. Sudionici NOB-a su:

- Bader Egon, Gradac
- Bader Valerija, • Scheiber Erna - Ema (Emica) Smilja
- Bienenfeld Zlatko, • Scheiber Slavko,
- Bing Josip, • Štajner Rudolf-Rudi
- Lipšić Edo, • Weissmann Mirko,
- Reich Rudolf-Rudi, Top • Wollner Drago-Bačuška
- Savin Đuro, • Wollner Zdenko-Sanji
- Scheiber Eugen, Novi

Nekoliko sudionika NOB-a odnosno boraca Židova istakli su se svojom hrabrošću, organizatorskim sposobnostima i znanjem pa su nosili i značajne funkcije u omladinskom i komunističkom pokretu, bili su, kao lijevo opredijeljeni, predvodnici u otporu

fašizaciji zemlje te suprotstavljanju naci-fašističkom okupatoru i ustašama.

Zanimljiva je činjenica da su se u tzv. Gecinoj četi (četa Gideona Bogdanovića) u Bilogori, na samom početku rata našla čak četiri Židova: braća Wollner, Dragan i Zdenko, Rudolf Rudi Reich i Edo Lipšić, svi sa konspirativnim, partizanskim imenima.

Jedan od prvoboraca je Dragan Wollner, zvan Bačuška, rođen 1920 u Virovitici

Izučio je tipografski zanat i u privatnom aranžmanu položio veliku maturu. Već u kolovozu 1941. imenovao ga je mjesni komitet KPH za sekretara skojevske organizacije. U borbama je ranjavan više puta a bio je i Nosilac Partizanske spomenice 1941. i više drugih odlikovanja.

Poslije 1945. završio je Višu oficirsku školu zatim radio u Vojno-povijesnom institutu, Generalštabu i Državnom sekretarijatu za narodnu obranu. Demobiliziran je 1960. s činom pukovnika.

Zanimljivost koja pokazuje da je iako partijski i vojni kadar u duši ostao Židov i u promijenjenim društvenim i političkim okolnostima jest činjenica da je prvi poslijeratni zagrebački nadrabim dr. Hinko Urbach vjenčao 1945.g. Dragana Wollnera i Luizu Hirschl u sinagogi u zagrebačkoj Židovskoj općini.

Postupno buđenje zagrebačke Općine od 1978. do 1986. bio je svojevrsni uvod u kasniji preporod židovske zajednice pod vodstvom Slavka Goldsteina.

Rudolf Rudi Reich (Rajh) – Top rođen je u travnju 1927. u Virovitici gdje je završio osnovnu školu i dva razreda niže gimnazije. Nakon aktivnog skojevskog rada uhapsile su ga ustaše i zajedno s roditeljima odvele u sabirni logor u Bjelovaru. U travnju 1942. i on pristupio Bilogorskoj partizanskoj četi. Na dužnosti politkomesara bataljona u Brodskoj NO brigadi dočekao je oslobođenje zemlje.

Poslije Rata bio je, pored ostaloga, i direktor Vojnog tehničko-remontnog zavoda. Demobiliziran je u činu pukovnika JNA a od 1973. je u mirovini.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i drugih odlikovanja. Valika i Egon Bader – jedna nesvakidašnja priča Posve sigurno kada je riječ o virovitičkim Židovima jedna od najintrigantnijih storija je ona o Valiki i Egonu Baderu odnosno njihovim sudbinama u kojima se ogleda tragika života u krajnje nesigurnim, ratnim vremenima. Njihov Holokaust nije završio 1945. godine, on je kao niz zapletenih situacija nastavio se i poslije oslobođenja zemlje, i pravo je čudo da su oboje doživjeli starost u Izraelu. Ona, Valerija Dežea Bader rođena je u Budimpešti 1919. godine i u vrijeme priključivanja NOB-u bila je studentica.

Prebjegla je u Hrvatsko Primorje i nakon oslobođenja logora na Rabu odnosno nakon pada Italije stupila je u rujnu 1943. u Narodnooslobodilačku vojsku. Bila je bolničarka u slavonskim partizanskim jedinicama, a zatim u 1. brigadi VI proleterske divizije – pripadati proleterskim divizijama bila je izuzetna čast, radilo se o najboljim partizanskim borcima.

U zadnjoj fazi ratovanja Valika se našla u Srbiji, gdje je i dobila medalju za hrabrost, visoko partizansko odlikovanje zarobivši sa svojom partizanskom grupom više njemačkih oficira. Put Egona bio je manje herojski, ali ne bez rizika.



Weissmann magazini u Gupčevoj ulici (2012. snimio Lj. Weiss)

I on je nakon logora na Rabu pristupio u rujnu 1943 u NOV, bio borac u slavanskim partizanskim jedinicama a zatim radio u Narodnooslobodilačkom odboru Virovitica te na kraju dobio je dužnost kod OZNE (tajna partizanska sigurnosna služba). Ali, umjesto da je ustaške zločince hapsio, on je neke oslobodio. Konkretno radilo se o ustaškom povjereniku koji je upravljao mlinom Gizela (postoji i danas kod Velike stanice, s drugom namjenom), kao nadmlinar (Franjo Kovačević), koji je krajem rata uhapšen kao aktivni ustaša i suradnik nacista. Međutim po Zeev Milu, žena spomenutog Kovačevića nagovorila je svoju prijateljicu Valiku da uvjeri Egona da oslobodi njena muža, i ne poznajući dovoljno zločine Kovačevića, ovaj je to učinio i izazvao bijes drugih članova obitelji. Da bi ih smirio, ponavljao je: „Kako sam ga izvukao, mogu ga i vratiti u zatvor, ako je to vaša želja!“

Majka Zeeva je presudila da se protiv Kovačevića ništa ne poduzima, uz obrazloženje: „Toliko je nesreća i žrtava da nisam u stanju uzrokovati nove, to moja savjest ne dozvoljava!“ No, ona nije mogla pretpostaviti da će taj isti Kovačević nasljednicima obitelji Pajtaš učiniti nova zla, usprkos ugledu i moći Valike i Egona Badera koji su se smjestili u kuću njegovih roditelja, pribavili nešto ukradenih stvari, od namještaja do drugih stvari, u nadi da je najteže razdoblje života iza njih.

No, pokrenut je pravni postupak da se nasljednicima mlina „Gizela“ taj mlin i vrati. Prvotna je sudska odluka bila pozitivna i Zeev Milo i njegov otac došli su u Viroviticu preuzeti mlin, no upravitelj mlina, već po Oslobođenju, nećkao se predati mlin nasljednicima. Oni to nisu znali, ali u međuvremenu pokrenuta je revizija sudskog procesa na sudu u Daruvaru i cijeli imetak Pajtaševih je – konfisciran!- uz obrazloženje da su Pajtaševi kolaborirali s ustašama i okupatorima, iako su svi smrtno stradali u Auschwitzu. Ključni svjedok u revizijskom procesu bio je nitko drugi do Franjo Kovačević, kojem je ranije pošteđen život i koji je gotovo cijelu obitelj Pajtaš poslao u smrt, i koji je od prvog do posljednjeg dana ustaške vladavine bio ustaški povjerenik u mlinu i upravljao njime!

Ne slažući se s razvojem situacije u Jugoslaviji koja se razvijala po sovjetskom, staljinističkom modelu, kasnije su Valika i Egon Bader napustili Viroviticu odnosno iselili u Izrael, gdje su trebali

početi život zamalo ispočetka. Egon se odrekao privilegija OZNE, i na početku radio u Izraelu kao običan fizički radnik, u jednoj tvornici građevinskog materijala, Valika svog imetka i ugleda te radila u Izraelu, sve do mirovine i svojih neizlječivih depresija.

I za kraj nešto u što je teško povjerovati, ali se uistinu zbilo: Valika je nekoliko godina kasnije posjetila Viroviticu, domaćin joj je bila moja obitelj, posebno otac kao predsjednik male židovske općine Virovitica. No, u to vrijeme otac je dobio iznenadnu posjetu dvojice službenika UDBE-e odnosno Državne sigurnosti koji su došli raspitivati se o posjetiteljici iz Izraela. Moj pokojni otac bio je poznat kao čovjek koji je iznimno rijetko povisivao ton i sukobljavao se s ljudima, no vrlo brzo je ispratio znatiželjnike, riječima:

„Možda se vi niste ni rodili dok je ova hrabra žena došla sada iz Izraela, odlikovana u partizanskoj vojsci, stavila svoj život na kocku, boreći se, zajedno sa svojim mužem, za slobodu svih nas. Izvolite odmah napustiti kuću!“

Erna Rukavina rođ. Scheiber i Slavko Scheiber

Svakako jedan od najinteresantnijih putova u vrijeme NOB-a imala je Erna Rukavina, rođ. Scheiber, (1925 -) ilegalna imena Smilja Indić.

Rođena je u Gradini, u trgovačkoj porodici, i u tom je mjestu polazila osnovnu školu, a kasnije započela stručnu domaćinsku školu u Bjelovaru. Uhapšena je prvi puta već u vrijeme uspostave tzv. NDH i odvedena u logor u Bjelovaru iz kojeg je vraćena u Gradinu. Od ujaka Adolfa Weissa slana je u Viroviticu na krojački zanat. U srpnju 1942. uhapšeni su joj roditelji i deportirani u Njemačku a ona se 1942—1943. skrivala u kućama dobronamjernih ljudi. U svibnju 1943. ponovo je uhapšena te preko logora Tenje(Osijek) upućena na rad u Njemačku. U Zagrebu, u sabirnom logoru Kanal uspjela je uz pomoć antifašistički orijentiranih ljudi pronaći «vezu» te je prebačena u Srijem. U rujnu 1943. ponovo je uhapšena te s većom grupom lijevo orijentiranih osoba deportirana u logor Zemun-Sajmište. Prilikom hapšenja u Srijemu uzela je novo ime – Smilja Indžić - i tako prikrila svoje židovsko porijeklo U IV mjesecu 1944. bježi iz logora Zemun-Sajmište i priključuje se operativnoj vojnoj jedinici NOV 25. brodska brigada XXVII divizije gdje ostaje do završetka rata odnosno oslobođenja Zagreba. Demobilizirana je u XII mjesecu 1945. u činu starijeg vodnika. Po oslobođenju zaposlila se u poduzeću za distribuciju filmova i nakon nekoliko godina rada, razboljela se i nakon liječenja, 1952. proglašena je 100-postotnim ratnim vojnim invalidom te je otišla u invalidsku mirovinu. Godine 1996. preživjela je moždani udar i od tada djelomično pokretna živi s u stanu u Zagrebu.

Slavko Scheiber (Šajber) (1929 – 2003.), mlađi je brat Erne Scheiber. Ova izuzetno zanimljiva osoba, ilegalac u Zagrebu u vrijeme Holokausta, skojevac, kasnije visoki dužnosnik SKH – SKJ, jedno vrijeme i sekretar Gradskog komiteta SKH Zagreb, CK SKH te CK SKJ, deklarirani titoist, okretni gospodarstvenik „končarevac“ i višedesetljetni direktor zagrebačkog Slavija-Lloyda i sportski radnik danas je najviše

zapamćen po tzv. Šajberovom nogometnom kolu. Holokaust je preživio školujući se preko udruge „Radiša“ i radeć kao kalfa u trgovinama u Zagrebu gdje je i dočekaoslobođenje.. Ove utakmice dočekane su u tadašnjoj jugoslavenskoj javnosti na nož, izazvale lavinu revolta navijača. Predsjednik Fudbalskog saveza Jugoslavije Slavko Šajber odlučio se na težak i hrabar potez - sve momčadi zbog namještanja utakmica kaznio je s oduzimanjem šest bodova u sljedećem prvenstvu. Godine 1991. povukao se iz javnog života, jedno je vrijeme djelovao „iz pozadine“. Deklarirao se Hrvatom i tek u u poznatoj emisiji HRT-a „Nedjeljom u dva“ je otvoreno progovorio i o svom židovstvu.

Pred kraj života, iako uvjereni anticionist, poznat u javnosti i po otvorenom pismu Arielu Sharonu, protestirajući zbog uloge izraelskog generala u vezi pokolja u palestinskim izbjegličkim logorima Sabra i Shatila, upisao se u članstvo Židovske općine Zagreb te materijalno prilozima pomagao rad Općine.

„Najbolji Židov – stari je Židov!“

Zanimljiva je i biografija **Marka Šajbera** rođenog u Novoj Bukovici (1921—2005.) koji je preživio Holokaust kao izbjeglica u Italiji (Feramonto), i koji se priključio NOB-u. Iza sebe je imao zapaženu vojnu karijeru a u mirovinu je otišao s mjesta ekonomskog intendanta Brijuna i Titov suradnik.

Zanimljiva je također i biografija **Mihaela Šterna Mišija** rođenog u Orešču, (1919 – 1978.) koji je jedan od rijetkih Židova iz virovitičkog kraja koji je 1948. napravio alija u Izrael, ali se 1953., zajedno s obitelji vratio u Jugoslaviju. Jedno vrijeme živio je s obitelji u Podravskoj Slatini da bi 1960. preselio u Zagreb, gdje je radio kao ekonom u Domu umirovljenika „Lavoslav Švarc“, sve do prerane smrti (umro u 58. godini života).

Djuro Savin, ranije Schwarz, bio je poznati virovitički odvjetnik i preživio je Holokaust kao izbjeglica u Italiji. I njegova zanimljiva biografija naći će se u „Posljednjem izvještaju, posljednjih Židova“.

Vladimir (Vlado) Singer (1908 – 1943)

Nažalost, među Židovima Virovitice, kao negativna pojava, spominje se Vlado Singer, koji je rano pristupio ustaškom pokretu, i kojeg su domaći Židovi proglasili izrodnom, tim više što su posebno Židovi skojevci odnosno Židovi lijeve orijentacije zazirali od njega. Zapravo, o ovom tipu ne bi trebalo biti mjesta u ovom zapisu, ali on ga dobiva samo zbog jednog pojašnjenja. Želim na njegovu primjeru pokazati što je to židovska samomržnja, kompleks nacionalno-vjerskog identiteta, ali u krajnjem i šteta koju je počinio narodu iz kojeg je potekao. Naročito je apsurdno tvrditi da je Vlado Singer bio Židov, što je postala svojevrstna moda novokomponiranih povjesničara pa i nekih političara, od 1990. na ovamo te je tvrdeno da je umalo pola ustaških dužnosnika bilo židovskog porijekla ili su im supruge bile Židovke a više od desetak generala ustaške vojnice da su bili Židovi. Jer, da bi netko bio Židov nije dovoljno samo porijeklo, već zadovoljavanje nekoliko kriterija, a posebno je važan kriterij, da li ga židovska zajednica smatra svojim članom odnosno dijelom. Zanimljivo, dr. Ivo Goldstein u svom kapitalnom djelu „Hrvatska 1918 – 2008“, EPH - Liber, 2008. spominjući na nekoliko mjesta Vladimira Vladu Singera ni ne spominje njegovo židovsko podrijetlo. Na kraju, smrt ga je snašla u logoru smrti Jasenovac kada nije za isključiti da su se ustaše u međusobnim obračunama sjetile njegovog ipak „židovskog porijekla“. Kao autor ovog teksta smatram da Vladu Singera ne treba uopće vezati za Židove Virovitice i virovitičkog kraja, jer da bi netko bio definiran Židovom, treba biti, uz ostalo, kako sam

naglasio, prihvaćen od židovske okoline, što kod Vlade Singera očito nije bio slučaj. Njegov životni put ukratko dan je i stoga da bi se razumjelo kako često oni koji izdaju židovski narod, kao i pripadnici drugih naroda, često, ma koliko mijenjali vjeru i etničku pripadnost i zalagali se za politiku drugih naroda, završavaju odbačeni i prezreni i od svojih „bivših“, ali i okolnog naroda i njihovih naredbodavaca. Vlado Singer ubijen je u logoru Jasenovac.

REKAPITULACIJA – židovske žrtve i preživjeli, Virovitica i okolica

Godine 1941. nekada cvatuća Židovska općina Virovitica, s otprilike 300 duša nestala je u vihoru Holokausta. Značajan doprinos razvoju grada Virovitice i okolice od doseljavanja do te godine kao da nikoga nije zanimao i bukvalno je prebrisan kao spužvom. Na samom početku 1942. opljačkana je, devastirana i na kraju srušena jedna od najljepših sinagoga u Slavoniji, ukras dotadašnjeg središta Virovitice. U Holokaustu je stradao veliki broj Židova Virovitice i okolice (najmanje oko 260) koji su, kako je već spomenuto, nakon prisilnog rada na imanju Đolta, nakon hapšenja i deportacije u zatvor u Bjelovaru te na druge načne šikanirani (u početku opljačkani kontribucijom zlata od kojeg je izgrađen bazen u Gradskom parku), pa povratka iz zatvora u Bjelovaru u Viroviticu većinom u kolovozu 1942. deportirani najprije u logor Tenje i zatim u Auschwitz, Jasenovac ili neki drugi logor smrti. Zadnji, najmanji, transport dogodio se 4. svibnja 1943. i praktički Virovitica i okolica od tada pa do kraja Drugog svjetskog rata bila je „judenrein“, dakle, bez Židova. Zabilježeno je samo nekoliko preživljavanja židovskih obitelji u kojima je jedan od bračnih drugova bio katolik, i one su vođene kao katoličke obitelji.

Poimenični spisak žrtava i preživjelih nalazi bazi podataka CENDA, istraživačkog i dokumentacijskog centra iz Zagreba kojeg uspješno vodi **dr. Melita Švob** i u ovom ogledu autor upućuje zainteresirane na spomenutu ustanovu. Neznatno dopunjen spisak žrtava i preživjelih nalazi se i u monografiji „Židovi Virovitice i okolice 1790 - 2011.“, Virovitica 2011. koju je potpisao Željko Weiss, st. a čiji je znatan dio napisao autor ovog oglada.

Zanimljiv je historijat nastanka ove trenutno najpouzdanije evidencije u CENDU odnosno monografiji. Naime, prvi spisak izradio je neposredno nakon Drugog svjetskog rata Srećko Weissman, listu je preuzeo Marko Weiss i dopunio je dok je CENDO, u okviru velikog projekta popisa i preživjelih Židova Hrvatske, na temelju više izvora, stvorio najprecizniju listu. Prva, „Weissmannova lista“, stvorena je na osnovu svjedočenja osoba koje su poznavale imenovane, a tek kasnije korišteni su razni dokumenti i rađena komparativna istraživanja.

I pored toga s punom sigurnošću ne može se ustanoviti definitivan broj mrtvih pa nije isključeno da i ta lista nije potpuna. Nakon objave monografije i spiska autoru ovog oglada javilo se nekoliko osoba, upozorivši na greške: jedno upozorenje odnosilo se na rodbinu obitelji Weiss (osoba je vođena kao žrtva iako je umrla neposredno pred početak Drugog svjetskog rata, dok je za jednu osobu utvrđeno da iako zaklana u virovitičkoj bolnici nije zabilježena kao žrtva Holokausta, kao i jedna osoba za koju se pouzdano zna danas da je stradala u Auschwitzu). U listi CENDA izostavljen je podatak o zanimanju popisanih, koji se u dosta slučajeva ranije mogao naći, često nedostaje ime oca ili mjesto rođenja te mjesto stradanja tako da i zadnji podaci mogu biti dopunjavani, na što je CENDO i pozvao, a poziva i autor ovog oglada. Nažalost, zabilježeno je petnaestak slučajeva stradanja kompletnih židovskih obitelji. Jedan od preživjelih, sada već pokojni rođak, poimence je zapisao 43 imena žrtava

Holokausta obitelji Stern, Scheiber i Weiss. Autor ovog oglada već duže vrijeme radi na opširnoj povijesnoj studiji o Židovima Virovitice i okolice u nadi da će biti uskoro objavljena (radni naslov studije jest „Posljednji izvještaj, posljednjih Židova“ i za ovaj ogled korišteni su materijali iz te neobjavljene studije te neki već ranije objavljeni tekstovi).

U neobjavljenoj studiji obuhvaćena je opširno djelatnost Židovske općine Virovitica od 1945. do današnjih dana (kraj 2013.) te neke biografije i aspekti iz povijesti virovitičkog židovstva s podosta autobiografskih zapisa. Također, u neobjavljenoj studiji već se nalazi osvrt na židovske zajednice Podravske Slatine (Slatine) Orahovice i Pitomače. ■

Literatura

- Czech Danuta: „Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz – Birkenau, izdanje Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1989.
- Frajdenberg Maren: „Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka“ izdavač Dora Krupićeva, Zagreb, 2000, prijevod s ruskog)
- Goldstein dr. Ivo: „Hrvatska 1918 – 2008“, EPH - Liber, 2008.
- Jevrejski almanah za godinu 5690 (1929.-1930), izdaje Savez rabina Kraljevine S,H,S,, Vršac, 1929.
- Jevrejski narodni kalendar za 5700 (1939 -40) godinu,
- Jugosloveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941-1945.“

- Jugosloveni u koncentracionom logoru Buhenvald 1941.- 1945. ,Institut za suvremenu istoriju, Beograd 1989.
- Karač Zlatko: Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma, izdavač Muzej za umjetnost i obrt te KD „M.Š. Freiburger“, Zagreb, 2000.,
- Obitelj, zbornik svjedočanstva, priredila Jasminka Domaš, Novi Liber, Zagreb, 1996.
- Romano dr. Jaša: Jevreji Jugoslavije 1941- - 1945. žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata, Jevrejski historijski muzej Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1980.
- VELAGIĆ Savo: Virovitica u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, Skupština općine Virovitica i SUBNOR općine Virovitica,Virovitica, 1979.
- Virovitički zbornik, 1234 – 1984, JAZU, Skupština općine Virovitica,Odbor za obilježavanje 750. obljetnice grada i 40.obljetnice Oslobođenja, Virovitica, 1986.
- Weiss Željko st. : Židovi Virovitice i okolice 1790 – 2011, izdanje Židovske općine Virovitica, Virovitica, 2011.

Završna napomena

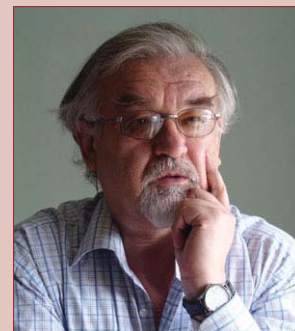
Virovitička židovska općina proživljava svojevrstu agoniju. Židovi su nestali kao žrtve Holokausta, a ono malo preživjelih i njihovih potomaka napustilo je Viroviticu i virovitički kraj dok se nekoliko asimiliralo. Nas nekolicina, zajedno s pridruženim članovima, i autor ovog oglada kao v. d. predsjednika Židovske općine, nastojat ćemo dovršiti renoviranje mrtvačnice na Židovskom groblju i pretvoriti je u muzealni objekt posvećen Židovima Virovitice i ovog dijela Slavonije. Vjerojatno nakon toga Općina će se ugasiti.

Ne mogu a da ne istaknem ono što nastojim poručiti u publicističkoj djelatnosti više od 40 godina: naci-fašizam, ustaštvo, neonacizam, pa i neoustaštvo, izostanak organiziranog upoznavanja sa Holokaustom (hvale vrijedni su pokušaji pojedinaca i grupa koji se tome argumentirano suprotstavljaju), izostanak tolerancije, neko novo pisanje povijesti gdje se falsificiraju bjelodane istine Republiku Hrvatsku vraća unazad i vraćaju u geopolitički prostor Balkana. Bez hrvatskog „Verbotgesetz“, koji treba Sabor donijeti što prije, i njegove energične primjene u pravnom sustavu, nad Hrvatskom kao državom i nad hrvatskim narodom lebdjet će sjene neoustaštva i bit ćemo još više zaobilaženi kao ona država koja nije ispunila dug prema malobrojnim potomcima hrvatskih Židova, danas rasutih od Izraela do USA. Val antisemitizma koji već nekoliko desetljeća zapljuskuje Hrvatsku govor je mržnje, a zadnjih godina i tjedana poprima zabrinjavajuće razmjere. Sjetimo se da je dr. Stjepan Razum, šef Arhiva nadbiskupskog stola Katoličke crkve učinio medvjedu uslugu i sebi i Crkvi i Hrvatskoj, sipao je SOL na još uvijek nezacijeljene rane! On, kao i Slobodan Novak, kao i Vedrana Rudan, vjerojatno toga nije svjestan, nisu to ni oni koji uzvikuju bojne pokliče ZA DOM SPREMNI, oni koji ih toleriraju ili čak slave kao junake, primjerice nogometaša Josipa Šimunića ili se dive notornoj antisemitkinji Vedrani Rudan. Na mene kao jednog od rijetkih publicista židovskog porijekla radi se pritisak, izložen sam na Internetu, kao i veći broj čestitih osoba, publicista, književnika, i aktivista, među koje spada i povjesničar Miljenko Hajdarović, neprestanom medijskom linču, pa i prijateljima. Isto se to događa i Slavku Goldsteinu, neospornom autoritetu u hrvatskom židovstvu, povjesničaru i sadašnjem ambasadoru RH u Francuskoj, povjesničaru

dr. Ivi Goldsteinu, Miljenku Jergoviću sjajnom književniku i odličnom poznavatelju židovstva, i mnogima ovdje nespomenutima. Reagiranja Židova i židovskih organizacija u Hrvatskoj mogu biti dvojaka: ili ignorirati te pojave (što nažalost grupa zagrebačkih židovskih „etnobiliznici“ čini, ili pisati, govoriti, upozoravati, prosvjedovati, do posljednjeg daha. Zvali nas „vizentalovci“, jugonostalgičari, cionisti, špijunčine, četnici, hrvatomrsci, pobjegulje ili kako im drago, smatram da je antifšistička obveza dići glas, u ime mrtvih, za poštovanje nacionalnih i vjerskih prava i sloboda manjina, civilizacijski dug prema žrtvama Holokausta, ali i prema žrtvama rata i nasilja, bez obzira na nacionalnost, vjeru, spol, boju kože... Mržnja i osveta nije pravi odgovor na objede i falsifikate povijesnih događaja, ali okovane istine tuđmanizma traže odgovarajući odgovor jer 23 godine samostalnosti Hrvatske obvezuju, ne bi trebale značiti zloupotrebu demokracije, nego njen daljnji razvoj. Zločinački karakter naci-fašizma kao političke doktrine i zle prakse, nekritičko vrednovanje ustaštva, četništva i drugih kvislinških politika, posebno zločina poput o u onih u Jasenovcu i drugim logorima i stratištima, nije moguće prebrisati gebelsovsko-tuđmanovskim ponavljanjima neistina i poluistina, već daljnjim pažljiviim povijesnim i drugim istraživanjima, pa i otklanjanjem stereotipa prema cijelom hrvatskom narodu.

Pravda, a ne osveta, poručio bi nam, da je živ, Simon Wiesenthal. Njemu i svim pravdoljubivim i istinoljubivim ljudima, žrtvama Holokausta kao i svim žrtvama ratova i nasilja, posebno mom ocu Marku, logoraški broj 121 729, Auschwitz-Birkenau, i mojoj upoznatoj i neupoznatoj rodbini, posvećen je ovaj ogled. ■

Ljubo R. Weiss
(31. 12. 2013.)



Sudbina međimurskih Židova



Trgovački kasino u Čakovcu - izgrađen je 1903. godine u stilu mađarske secesije

“Dijeleći vaše svjedočanstvo kao osoba koja je preživjela holokaust, Vi ste podarili potomcima mogućnost da dožive osobnu povezanost s povijesti. Vaš će intervju biti pažljivo sačuvan kao najopsežnije svjedočanstvo koje je ikad bilo sakupljeno. Daleko u budućnosti ljudi će moći vidjeti lice, čuti glas, promatrati život tako da mogu učiti i uvijek se sjećati. Zahvaljujemo se na vašem sudjelovanju i snazi duha. Najbolje želje.”

Steven Spielberg u pismu gospođi Lili Kožić

Kako je nastao ovaj istraživački rad?

Ja (Sanela) već sam od drugog razreda pričala da ću pisati o Židovima u četvrtom razredu. Kada je Anja u okviru domaćeg rada iz povijesti izabrala intervju sa gospođom Kožić koja je preživjela koncentracijski logor, nastao je istraživački dvojac. Pišući o sudbini međimurskih Židova susrele smo se s nizom problema – od teoretskih (svladavanje različite i opsežne literature) do sasvim praktičnih: kako stupiti u kontakt s preživjelim Židovima s područja Međimurja. Zadatak nije bio lak ni jednostavan. Ostavio je niz otvorenih pitanja i temelje za neki budući rad.

Anja i Sanela

Židovi naseljavaju Međimurje

Židovi Međimurje u većem broju počinju naseljavati tijekom druge polovice osamnaestog stoljeća, najviše s prostora austrijskog Gradišća. Pojedinačnog je naseljavanja bilo i ranije,

postoje inicijative o organiziranom naseljavanju Židova u Međimurje još s kraja sedamnaestog stoljeća. Židovi su se nastanili u Čakovcu, Prelogu, Nedelišću, Kotoribi (gdje uređuju posebna židovska groblja), te u Legradu, Donjoj Dubravi, i Donjem Vidovcu. Židovska općina Čakovec osnovana je 1870. godine, a popisom provedenim šest godina kasnije utvrđeno je da na prostoru Međimurja obitava tek jedna šesteročlana židovska obitelj. Prateći te popise uočavamo polagan, ali stalan porast broja Židova na području današnje županije. Već 1821. godine na tome prostoru živi 137 Židova, desetak godina kasnije tu ih je već 187. Židovska općina Čakovec 1830. godine imala je čak 211 članova. Svi Židovi na području Međimurja naseljavaju veleposjednička imanja te svojim iskustvom i vještinama u trgovačkom zanatu polako osvajaju naše područje. U prvome popisu stanovništva Hrvatske iz 1857. godine na području Međimurja bilo je 498 Židova. Podaci iz 1880. godine pokazuju da je broj Židova porastao na 1053, a krajem Prvog svjetskog rata na ovome području bilo je 1069 Židova.

U to vrijeme 118 međimurskih Židova bilo je smješteno u austro-ugarskim postrojbama ili na fronti, a na kraju rata ukupan broj poginulih bio je njih sedamnaest. Problemi za Židove u Čakovcu počinju već 1918. godine, kada su izbili nemiri po međimurskim selima, a radilo se o spontanome obračunu Međimuraca i mađarona. Tada su u teroru mađarske policije između ostalih poginula i dva Židova. Nakon što je Međimurje te iste godine službeno postalo dijelom Kraljevstva SHS, počinje osmišljena kampanja protiv Židova, a čak se neki članci antisemitskog sadržaja pojavljuju u lokalnim “Međimurskim novinama”. Zbog tih pojava mnogi Židovi napuštaju međimursko područje.

Dvadeseto stoljeće za Židove na našem području važno je zato što se tada širi cionistička ideja među pripadnicima

NAPOMENA: Ovo je samostalni istraživački rad koji su 2007. godine izradile Sanela Horvatić i Anja Mihalković, učenice IV.a razreda tadašnje Gimnazije Čakovec, pod mentorstvom profesorice Verice Mutvar. Rad je osvojio 1. mjesto na županijskom natjecanju iz povijesti.

židovske mladeži.

Razdoblje između dvaju svjetskih ratova su „zlatne godine“ za Židove jer je to vrijeme kada oni najbolje posluju te raste njihov ugled na području života i djelovanja cjelokupne županijske zajednice.

Doprinos Židova kulturnom i gospodarskom životu Međimurja

Prvi Židovi bili su sitni obrtnici različitih vrsta i nadničari. Dosta je vremena trebalo proći da se počnu baviti trgovinom. 1825. godine njih petnaest drže četrnaest različitih radionica i jednu trgovinu. 1830. godine, od njih osam, sedmorica plaćaju porez za trgovinu, a samo jedan za radionicu, što potvrđuje njihovo mjesto u čakovečkoj sredini. S vremenom se Židovi uključuju u sve djelatnosti: gospodarstvo, graditeljstvo, promet, novčarstvo, ističu se i u bavljenju medicinom, pravom, filozofijom, uspješno sudjeluju u svim vrstama umjetnosti, postižu vrhunske rezultate u svim granama sporta. Kao poznati gospodarstvenici osnivaju tekstilne tvornice i radionice, npr: „Trikotaža braće Graner“, danas poznata kao „Međimurska trikotaža“, započinje svojim radom 1923. godine. Samuel Neumann i nasljednici 1874. godine osnivaju tvrtku za bojenje tkanina, čiju tradiciju danas nastavlja „Čateks“. Prvu međimursku tkaonicu osnovao je Josip Brunner 1933. godine.

Židovi su se bavili i trgovinom prehrambenih proizvoda. Osnivaju mesnu industriju „Vajda“. Elemer Vajda prenio je iz Beča mesnu industriju poslije 1918. godine i preuzeo ranije poslovanje Samuela Bayera, trgovca jajima, peradi i mesom. Maks Neumann osnovao je „Agrariju“, 1877. godine, koju je naslijedilo „Agromeđimurje“. Poznat je bio i „Čakovečki mlin“, koji je 1990. godine srušio posljednje objekte „Čakovečkog paromlina“ i „Munjare“ koja je dala Čakovcu struju i javnu rasvjetu, s velikim udjelom židovskog kapitala. U „Hrastu“ je ostala tradicija „Domovinskog d.d.“, „Domovinske proizvodnje drva d.d.“ i „Našičke d.d.“ kojoj je u Čakovcu na čelu bio vatreni cionist Otto Jungwirth. Prve zastarjele i amortizirane slagarske strojeve, dovezao je 1885. godine Fulop Fischel iz Velike Kaniže, čiju tiskarsku djelatnost poslije nasljeđuje tiskara „Zrinski“. Građevinom su se bavili: Morandini i Maceković, Josip Ascherl i Dragutin Kirckfeld. Udio i dionice imali su i braća Graner. U ugostiteljstvu istaknuli su se kavanom Royal Geza Legenstein, te restoranom i hotelom Dragutin Scheirer. Počeci Međimurske banke nalaze se u Wertheim-kasama i trezorima Čakovečke (osnovane 1871. godine), Međimurske, Kotoripske, Preloške i Štrigovske štedionice, čije su ključeve čuvali Benedikti i Leitneri, Fischeri i Lobli, Steineri i Sterni. Bitno je istaknuti i brojne židovske ili polu- židovske poduzeća koja nisu opstala ni u kojem obliku, a u svoje vrijeme imale su vrlo veliki značaj: Tvornica kandita i čokolade; Tvornica likera, konjaka i octa Hochsingera i sinova iz 1834. godine; Tvornica češljeva i dugmadi; Tvornica šećera; velike pilane i trgovine drvetom Hirschlera i Ujlakija u Kotoribi i Donjoj Dubravi, izvori nafte i ugljenokopi u Selnici, Peklenici, Jurovčaku, Sv. Jurju na Bregu.

Međimurski Židovi osnivaju svoje društvo Chevra Kadisha – „Društvo svetih“. Postojalo je pravilo kojim su svi članovi općine bili učlanjeni u to društvo. Osnovna zadaća društva bila je briga o dostojnom pokopu umrlih. Prihod skupljen u tim društvima, Židovi koriste kao materijalnu pomoć socijalno ugroženim skupinama (siromašnima i bolesnima), za vjersko školovanje, za pokop siromašnih prema popisu vjere, te za brigu o židovskome groblju. Osim što su aktivno sudjelovali u

radu svojih društava, bavili su se osnivanjem ostalih društava kulturno-prosvjetnog tipa na području današnjeg Međimurja. Neka od poznatijih židovskih društava svakako su bila: Židovsko žensko društvo (WIZO), Židovsko dobrotvorno društvo, Državno židovsko zaštitno društvo, Židovsko omladinsko društvo, Mjesna cionistička organizacija, te dječja organizacija Ken-Betar.

Židovi su se također istaknuli na području kazališta. Eugen Meider postavio je 1937. godine na scenu operetu „Grofica Marica“, koja je bila vrhunac vrlo razvijenog glazbeno – scenskog amaterskog stvaralaštva Čakovca u međuratnom razdoblju. U najvećem glazbeno – scenskom projektu aktivno je sudjelovalo čak 35 svirača, glumaca i ostalih sudionika.

Židovi Međimurja u Drugom svjetskom ratu

Već u Kraljevini Jugoslaviji doneseni su protužidovski zakoni. Prvi se zakon zvao „Uredba o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja s predmetima ljudske ishrane“. Njime je zabranjeno poslovanje svim veletrgovinama živžnih namirnica kojima su vlasnici ili suvlasnici bili Židovi. Za kršenje Zakona bila je predviđena kazna zatvora do 2 godine i novčana kazna do 500.000 dinara. Na isti se način kažnjavalo i one Židove koji su samo fiktivno prenijeli posao na nežidovske osobe.

Drugi se zakon zvao „Uredba o upisu lica jevrejskog porekla za učenike Univerziteta, visokih škola u rangu Univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola“. Njime je za Židove uveden numerus clausus. To je značilo da se broj židovskih studenata i učenika mora svesti na postotak židovskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Ta se mjera trebala primjenjivati već u tekućoj 1940./41. školskoj godini i to samo za prvi razred škola i za prvu godinu fakulteta. Uredbe su proglašene važećima na teritoriju Banovine Hrvatske, naredbom bana Ivana Šubašića, a Narodne novine objavile su ih 9. listopada 1940. godine.

6. travnja 1941. godine Njemačka je napala Jugoslaviju, a 10. travnja 1941. godine osnovana je Nezavisna Država Hrvatska (NDH). NDH je izgubila Međimurje, koje su okupirali Mađari (10. srpnja 1941.) te ga konačno anektirali (16. prosinca 1941.). Počinju vrijediti svi mađarski zakoni i svi su propisi prošireni na Međimurje (naime, još 1938. godine, Mađarska je donijela prve protužidovske zakone, kojima su se ograničavala prava Židovima).

Ministar pravosuđa izdao je 10. listopada 1941. godine naredbu kojom stupa na snagu ženidbeni zakon. Ukidaju se mješoviti brakovi između Židova i kršćanki. Svi koji su željeli stupiti u brak morali su dokazati svoju vjeru. Židov je bila osoba određena dijelom rasom, a dijelom vjeroispoviješću. Tako se smatralo da je čovjek Židov ako su mu barem tri djeda ili bake bili židovske rase ili su bili u braku sa Židovima. Do ostavke vlade Bardóssya Lászla 8. ožujka 1942. godine, Židovi su bili uhićivani, zlostavljani, proganjani, te su ih vlasti tretirale kao komuniste. Suđeno im je zajedno sa ostalim komunistima i simpatizerima na Pečujskom procesu u svibnju 1942. godine.

Vlada Kallaya Miklósa (9.3. 1942. – 21.3. 1944.) pooštrila je zakonske propise u vezi sa Židovima. 19. rujna 1942. godine mađarsko ministarstvo vojske izdaje naredbu kojom propisuje da Židovi ne mogu biti pripadnici regularnih vojnih jedinica, već se pozivaju u sustav pomoćnih postrojba mađarske vojske. Naredbom 20. studenoga 1942. godine koja je bila nadopunjena

Uredbom M.E.4250/1943., poznata kao "Dopuna zakona o narodnoj obrani" Židovi su isključeni iz redovite mađarske vojske. Unatoč tome bili su mobilizirani morajući ići na prisilan rad čak na istočno bojište u Ukrajini, a bilo je i slučajeva slanja u poznati rudnik bakra u Boru u Srbiji. Ta dopuna definira Židove kao "pripadnike niže rase i nepouzdanu osobu", nesposobne služenju u mađarskoj vojsci. Mnogi su slani u vojne logore po različitim mjestima radi izgradnje aerodroma i drugih vojnih objekata. Židovi su bili izdvojeni u posebne "židovske radne čete", a svaka je brojala 250 članova, te se za njih propisuje "radna služba" koja obavezuje muškarce od 21. do 48. godine. Radili su u neljudskim uvjetima, najčešće uz vrlo slabu hranu, u svom građanskom odijelu, s bijelom ili žutom trakom na ruci (prema tome jesu li bili pokršteni ili ne), pod nadzorom strogih časnika snažne antisemitske orijentacije. Bili su podvrgnuti stalnim zlostavljanjima i ubijanjima.

Zakonski tretman Židova za Kallayeve vlade, bio je puno blaži od onog koji je provodio Ante Pavelić u NDH. Veliki je broj Židova bježao iz NDH krajem 1941. i početkom 1942. godine u Međimurje i unutrašnjost Mađarske. Miklós Kallay smatrao je da u ratnim naporima Židovi moraju sudjelovati shodno svom imovinskom stanju. Oni koji su se u zadnjih deset godina najviše obogatili morali su snositi najveći teret rata (time se nastojalo spriječiti daljnje bogaćenje Židova). O provođenju zakonskih ograničenja prava Židova, o njihovoj strogoći ili umjerenosti, u najvećoj su mjeri ipak odlučivale gradske, općinske, kotarske i županijske vlasti. Tako je Gradsko poglavarstvo u Čakovcu već 1943. godine odredilo da Židovi smiju kupovati na tržnici, u trgovinama i mesnicama tek poslije deset sati, a zabranjen im je bio pristup na gradsko kupalište, dok su još ranije morali nositi žute trake na ruci.

Nakon Njemačke okupacije Mađarske 19. ožujka 1944. godine vladu je oformio Stojay Doma (21. ožujka – 29. kolovoza 1944.) s pristalicama i članovima pronjemačke i profašističke stranke "Obnova". Položaj Židova pogoršavao se iz dana u dan. Provođena su masovna uhićenja i uništavanja Židova. Njemački vojnici su prema vlastitoj volji pljačkali židovske trgovine i imovinu, pa mađarske vlasti zatvaraju i pečate te dućane kako bi židovsku imovinu i robu zadržali za sebe. U Čakovcu, kao i u drugim gradovima u Mađarskoj, Nijemci su imali svoju policiju – Gestapo.

6. travnja 1944. godine Gestapo je preko logora u Velikoj Kaniži otpremio u Poljsku i Šlesku prvih devet čakovečkih Židova (Robert Bassist, dr. Arpad Brandl, Dragutin Kerner, Pavao Kerner, Geza Moses, Ljudevit Schlesinger, dr. Ljudevit Schwarz, Geza Wolner i Dionis Zoor). Bio je to očit znak da se Hitlerov Endösung i ovdje približio. Nakon uhićenja, predsjednik Židovske bogoštovne općine, dr. Ljudevit Schwarz, bio je prisiljen sastaviti popis svih članova Čakovečke židovske bogoštovne općine (popis svih međimurskih Židova).

26. travnja 1944. godine, rano ujutro plakatima je bila objavljena naredba o potpunoj izolaciji svih Židova u njihovim stanovima i zabrana o svakom dodiru s arijevcima. Na današnjem Kvaternikovom trgu 26. travnja bili su postrojeni, s jedne strane trga čakovečki građani članovi PAZ-a (Protuvavionske zaštite), a s druge strane osamsto žandara, pristiglih iz žandarmerijske škole u Szómbathelyu pod zapovjedništvom pukovnika Orbana koji je naglasio da su se tu okupili kako bi po naredbi ministra unutrašnjih poslova Jarósa Andora, sve čakovečke Židove otpremili u logore. Po mađarskom Ustavu niti jedan organ vlasti

ne smije ući u privatni stan bez nazočnosti dvojice građana. Čakovčani su pozvani da udovolje zakonu. Bio je to prvi korak u provedbi masovne deportacije. Brojne komisije pod jakom žandarskom, policijskom i vojničkom zaštitom razišle su se po židovskim kućama, te popisale svu zatečenu imovinu, zapečatile stanove i ljude odvele u dva sabirališta: u sinagogu i Pučku školu u Čakovcu, gdje su bez hrane čekali dva dana i dvije noći da komisije završe posao. Članovi komisije koje su činili žandari, mađarski činovnici i petokolonaši koristili su priliku i pokrali su mnoge vrijedne predmete, umjetnička djela, nakit i novac. Točno 605 međimurskih Židova odvedeno je 28. travnja u improvizirani sabirni logor u Veliku Kanižu. Tjedan dana kasnije njih oko 80 otpremljeno je vlakom, u zatvorenom stočnom vagonu, bez hrane i vode u Oświęcim (Auschwitz). U koncentracijski logor Auschwitz stigli su 21. svibnja 1944. godine. Tu je vršena selekcija: malobrojni sposobni i potrebni za neke poslove u logoru na jednu stranu, a žene sa djecom, trudnice i žene iznad 50 i muškarci iznad 60 godina ravno prema velikoj prostoriji u koju su ulazili kako bi se dezinficirali i tuširali, odnosno direktno u plinske komore.

Prva deportacija privremeno je pošteđela polužidove, pokrštene Židove i one iz mješovitog braka. Pošteđeni su i Židovi: Aleksandar Tesler, Miroslav Graner i Desideri Stern sa svojim obiteljima, jer se tvornica "Braća Graner" za njih zauzela kao neophodno potrebne stručnjake. Njihovo je kretanje bilo ograničeno, a nekoliko mjeseci kasnije i oni su zajedno s obiteljima otpremljeni u logore.

15. listopada 1944. godine, regent Miklós Horthy objavio je kapitulaciju Mađarske pred saveznicima. To je izazvalo puč Ferenc Szálasiya i njegove Nyilaskeresztes Part – Stranke strelastih križeva. Njen znak, strelasti križ sličan je poznatoj svastici ili Hackenkreuzu, te označava njezin izrazito fašistički program, koji je uključivao i Hitlerovu ideju o Endlösungu. Nastavljeno je munjevito donošenje novih protužidovskih propisa na temelju kojih su 20. studenog 1944. godine pohapšeni preostali nearijevci. U Međimurju osim Roma su to bili uglavnom još samo već spomenuti polužidovi, ranije pokršteni Židovi i oni iz mješovitih brakova (i to pretežito ženske osobe). Svi su odvedeni u logor u Velikoj Kaniži. Približavanjem savezničkih ratnih operacija, logor se već početkom prosinca 1944. godine raspada, a međimurske su Židovke masovno vraćene kući. Ipak, 20. siječnja 1945. godine, samo dva i pol mjeseca prije nego su fašističke i okupatorske snage bile istjerane iz Međimurja, ponovno su uhapšene i odvedene u logor u Sarvaru (sjeverozapadna Mađarska), gdje ih je tri mjeseca kasnije našla Crvena armija, oslobodila i vratila kući.

Sudbina međimurskih Židova u brojevima

Sam kraj Prvog svjetskog rata, te već spomenuta 1918. godina kad mnogobrojni Židovi emigriraju, doprinosi činjenici da se njihov broj do godina uoči Drugog svjetskog rata smanjio za pola. Točnije, u tim godinama na području Međimurja obitavalo je više stotina Židova. Podaci pronađeni u više izvora ne poklapaju se. Tako Melita Švob u svoj knjizi "Židovi u Hrvatskoj-židovske zajednice" navodi da ih je uoči rata bilo 557, podaci iz Muzeja Međimurja pak govore o broju od njih osamstotinjak. Holokaust, a zatim osnivanje zajedničke židovske države Izrael, sredinom dvadesetog stoljeća, doprinosi dodatnome reduciranju broja Židova u Međimurju. Računa se da je broj preživjelih nakon holokasta iznosio 143 (podaci uzeti iz knjige Švob Melite). Broj preživjelih je prema tome podatku 25,70%. Listu žrtava

holokausta u Čakovcu sastavio je 1959. godine tadašnji predsjednik Židovske općine Čakovec, advokat dr. Stjepan Wolf. Međutim, podaci preuzeti iz Muzeja Međimurja u Čakovcu govore o tome da je čak 540 međimurskih Židova stradalo u Auschwitzu, njih 29 svoj je život završilo u Jasenovcu ili Staroj Gradiški, a desetak ih je život izgubilo u ostalim logorima. Od malobrojnog ostatka koji je preživio, većina je otišla živjeti u Izrael.



Nekad veoma imućna, velika, čakovečka židovska zajednica, čiji je utjecaj vidljiv još i danas, te je ostavila dubok trag u svim sferama života u Međimurju, na nepošten je i neprihvatljiv način napustila Međimursku županiju.

Židovska općina Čakovec, nakon Drugog svjetskog rata, a tako i danas, ima minoran, rekli bismo simboličan broj članova. Tako ih je 1991. godine bilo tek 8, a popisom iz 2006. godine utvrđeno je da je broj Židovske općine narastao, te danas ona ima 18 članova. Na čelu Židovske općine Čakovec jest Andrej Pal, dr. med.

Zaključak

„Nitko se nije sjećao mojih roditelja i niti mene, kao da nas je bila progutala tama...”

Eva Nahir u e-mailu Anji Mihalković

Živimo dok nas se sjećaju. Mi ne sumnjamo u postojanje holokausta kao sudionici nedavno održane konferencije u Teheranu. Znamo mnogo o patnjama i strahotama kroz koje su prošli Židovi, Romi, Slaveni i članovi antifašističkih političkih skupina u Drugom svjetskom ratu.

Nedavne strahote na našim prostorima ponovno opominju da su učenja i sjećanja o prošlim vremenima neophodna. Doći će dan kada preživjelih neće biti i zato nam je dužnost da se povijest tih tragičnih, mračnih dana zauvijek zabilježi i prenosi s naraštaja na naraštaj. Holokaust je opomena svima da ne ponove taj zločin. ■

Literatura

1. Goldstein, Ivo, "Holokaust u Zagrebu", Zagreb, Novi Liber, 2001.
2. Goldstein, Ivo, "Židovi u Zagrebu 1918.-1941.", Zagreb, Novi Liber, 2005.
3. Kalšan, Vladimir, "Međimurska povijest", Čakovec, Tiskara Ritonja, 2006.
4. Kalšan, Vladimir, "Židovi u Međimurju", Čakovec, Tiskara Ritonja, 2006.
5. Keller, Werner, "Povijest Židova od biblijskih vremena", Zagreb, Naprijed, 1992.
6. Natek, Karel; Natek, Marjeta, "Države svijeta 2000", Zagreb, Mozaik knjiga, 2000.
7. Roberts, J.M., "Povijest Europe", Zagreb, Biblioteka Povjesnica, 2002.
8. Skupina autora, "Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj", Zagreb, Židovska općina Zagreb, 1998.
9. Skupina autora, "Hrvatski opći leksikon", Zagreb, Profil, 1997.
10. Švob, Melita, "Židovi u Hrvatskoj- migracije i promjene u židovskoj populaciji", Zagreb, Židovska općina Zagreb, 1997.
11. Švob, Melita, "Židovi u Hrvatskoj- židovske zajednice", Zagreb, Izvori, 2004.

Lili (H.) Kožič, rođena je 5. 4. 1924. u Murskoj Soboti (Slovenija) u obitelji ortodoksnih Židova. Jedna je od mnogobrojnih žrtava holokausta. Skrivala se po obiteljima i tvornicama. Sa svojih 20 godina deportirana je u logor smrti Auschwitz-Birkenau. Oslobođena je zajedno s ostalim zatvorenicima od strane Crvene armije.

Prije nego ste deportirani u Auschwitz gdje ste boravili?

U getu u Nagykanizsi (Mađarska). Život u getu bio je težak. Bilo nas je puno, nismo redovito bili opskrbljivani hranom. Također sam boravila i u koncentracijskom logoru Ravensbrucku i Bergen-Belsenu.

Sjećate li se puta u Auschwitz, koje su vam misli prolazile kroz glavu?

U Auschwitz smo bili dopremljeni vlakom. U zatvorenim vagonima za prijevoz stoke, bez hrane i vode. Nisam znala što nas tamo očekuje. Osjećala sam veliki strah i nelagodu. Bili smo u velikoj neizvjesnosti jer nismo znali što će biti s nama. Mislim da su svi zaboravili na nas.

Kad ste stigli u logor što vam je najviše ostalo u sjećanju?

Pa, znaš što doći u takav jedan ambijent gdje su već te naseobine bile preuređene, i barake napravljene ne znam kako je bilo ranije i mnoštvo ljudi... Tu je bilo svega i svačega i žena i djece, starci, nemoćni. Svakakvih nas je bilo, ali oni za to nisu marili. Vani smo posjedali na dvorištima, po pijesku, po travici, ako smo kaj našli i čekali što bude s nama. Prvi dan kad smo došli u Auschwitz, ujutro, rano nismo dobili cijeli dan, niti drugi dan, niti noću, niti ujutro nikakvu hranu, a niti vodu. Tak smo živjeli.

Što su učinili s vašim stvarima nakon dolaska?

A početak je bio takav da su nam oduzeli ponajprije odjeću pa su nas ošišali i a je...meni su oduzeli naušnice, zlatne su bile i naočale. Imala sam astigmatizam pa sam nosila očale, s zlatnim okvirima. Sjećam se k meni je došao dr. Mengele i rekao: "Was ist das? Worauf?" (Što je to, od čega je) Ja sam rekla da ne znam. Skinuo mi je naočale pa si ih je stavio u svoj džep od sakoa, a onda je otišao. Tak je bilo.

Kakvu ste odjeću tamo dobili?

Prvo smo stajali posve goli, jer su nam sve oduzeli. To je bilo jako ponižavajuće. Dali su nam ružne sive uniforme, bez donjeg rublja i drvene cipele, nešto kao klompe.

Spomenuli ste doktora Mengelea, jeste li se s njim još koji put susreli?

Da, on me je jednom odveo u bolnicu u sklopu Auschwitza. Naišao je ujutro. Mislim da sam si što bude, neka bude, moram ići. On je rekao: "Ja idem s tobom, ja idem naprijed a ti ideš otraga". Odmah je prešao na ti. Ja sam mislila, ja sam mlada, a on ima tako visoki čin, pa onda je to pristojno. Ušli smo u jednu novu zgradu. To je bila njemačka bolnica. Kad smo došli do vrata rekao je: "Stani!". Ja sam bila blesava, mlada gledala sam naokolo. Dvaput mi je to morao reći. Unutra su bili uređeni medicinski stol i krevet. Sve je bilo bijelo i čisto. To je bila nova zgrada. Ali odmah je došla medicinska sestra sa velikom medicinskom iglom i pumpicom. Najprije mi je probušila venu s iglom, a onda mi je namjestila pumpicu i uzela mi je krv. Jednu i pol litru krvi su mi uzeli.

Jeste li se u bilo kojem trenutku obratili dr. Mengeleu?

Jesam. Rekla sam: "Sad vam je židovska krv za vojku njemačku dobra?". Rekao je: "Budi tiho!". Morala sam biti tiho, ali ipak sam rekla. To je dosta dugo trajalo, a onda je sestri rekao nek polako radi. Kad je gotovo bilo, onda sam sišla dole pa sam nešto grdo rekla, ali tiho. Išla sam prema izlazu iz zgrade, a on mi je rekao: "Dobiš jednu potvrdu za bolju večeru". Ja sam njemu opet grdo rekla da neću tu večeru.

Za koji ste posao bili zaduženi u logoru?

Ja sam u mjestu sortirala garderobu. Radila sam izvan logora. Svakodnevno smo pješačile do tog mjesta pa onda natrag do logora. Jedno smo jutro vidjele bazene. Znae ujutro sunce izlazi i onda se voda svjetlucala na površini bazena i ja sam rekla curama, ženama, ne znam tko su ali bile su s menom, da se idem okupati. Nisam nigdje vidjela vodu u tom mjestu gdje sam sortirala. Tamo nam je uvijek sve bilo zabranjeno. Ja sam se skinula i naglavačke skočila u bazen. Da... (popraćeno smijanjem), ali mene su brzo vidjele svu zaprljanu. Gore je bila pjena. To ti je bila jama za zelje kvasiti. Onda sam se još jednom pognjurila da se operem. Ja van, a cure su me lizale, one stare su znale da to miriše i da je to vitamin. No, onda sam si i haljinu oprala u drugom bazenu koji nije tak smrdel, obukla se i nastavila pješačiti. Išle smo natrag u logor. ■

Nacistički logor na beogradskom Sajmištu



Predratni izgled Sajmišta

Nacistički logor na beogradskom sajmištu, nalazio se na mjestu gdje je u rujnu 1937. godine otvoren Prvi beogradski sajam. Logor je smješten među paviljonima nekadašnjeg Beogradskog sajma. Sajmište je pretvoreno u logor, namijenjen za internaciju i istrebljivanje Židova sa prostora okupirane Srbije. Osnovan je u prosincu 1941. godine od strane njemačke okupacijske vlasti.

Službeno nazvan **Jevrejski logor Zemun** (*Judenlager Semlin*) postao je mjesto stradanja više od 6000 Židova, uglavnom žena, djece i starih, u vremenu od kraja 1941. do svibnja 1942. godine. Židovi su ubijani na surov način pomoću svojevrstne "pokretne plinske komore" - kamiona poznatijeg kao "*dušegupka*". Logor na Sajmištu je u vremenu od svibnja 1942. do srpnja 1944. godine promijenio svoju prvobitnu namjenu. Pretvoren je u **Prihvatni logor Zemun** (*Anhaltelager Semlin*) namijenjen za političke zatvorenike, koji su većinom dalje transportirani u logore širom Njemačke i okupiranih zemalja. Od ukupnog broja interniranih logoraša u ovom prihvatnom logoru (njih oko 32.000), nešto više od 10.600 je ubijeno, umrlo od gladi, teških uvjeta života u logoru ili bolesti. Sajmište je postalo centar Holokausta u okupiranoj Srbiji, mjesto stradanja ne samo Židova, već i ljudi drugih nacionalnosti i vjera, Roma, antifašista, ali i svih onih nepodobnih da se održe u nacističkom poretku.

Alle Juden haben sich am 19 April d.J. um 8 Uhr morgens bei der Städtischen Schutzpolizei (im Feuerwehrkommando am Taš-Majdan) zu melden.

Juden die dieser Meldepflicht nicht nachkommen, werden erschossen.

Belgrad 16-IV 1941

Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des S. D.

Сви Јевреји морају да се пријаве 19 априла т. г. у 8 час. у јутро градској полицији (у згради Пожарне команде на Ташмајдану).

Јевреји који се не одазову овом позиву биће стрељани.

Београд, 16-IV-1941 год.

Шеф групе полиције безбедности и С. Д.

Наредба о обавезном пријављивању Јевреја од 16. 4. 1941. год.



Travanj 1941. godine - beogradski Židovi prikupljeni na Kalemegdanu za prisilni rad

Holokaust u Srbiji

Poslije okupacije Kraljevine Jugoslavije, teritorij današnje Srbije bio je podijeljen na pet okupacijskih zona. Najveći dio Srbije bio je pod vojnom upravom nacističke Njemačke (centralna Srbija, sjeverni dio Kosova i Banat), dok su ostali dijelovi Srbije bili pod okupacijskom vlašću Mađarske (Bačka), Bugarske (jugoistočna Srbija sa dijelom Kosova), Albanije (najveći dio Kosova i Metohije) i Nezavisne Države Hrvatske (Srijem). Prema novijim istraživanjima na njemačkom okupacijskom području Srbije živjelo je oko 16.600 Židova od kojih je, tijekom Drugog svjetskog rata, stradalo oko 13.600 (81,92%). Oko 1.200 židovskih izbjeglica iz Srednje Europe likvidirane su na njemačkom okupacijskom području u Srbiji tokom rata. Od ukupnog broja Židova koje je rat zatekao u okupiranoj Srbiji stradalo je oko 14.800 ili **83.14%**.

Židovi na putu prema logoru Sajmište 1941. godine



Od prvog dana okupacije, članovi židovske zajednice bili su podvrgnuti različitim oblicima diskriminacije. Već 16. travnja 1941. godine, neposredno prije kapitulacije Jugoslavenske vojske, **Wilhelm Fuchs**, šef Specijalne jedinice njemačkih sigurnosnih snaga, naredio je sastavljanje popisa beogradskih Židova. Židovi su se morali prijaviti njemačkoj policiji kako bi dobili žute trake koje su morali nositi. Potom su uslijedile i druge mjere, koje su stupile na snagu naredbom Vojnog zapovjednika u Srbiji objavljenoj 31. svibnja 1941. godine. Židovi i Romi isključeni su iz privrednog i javnog života, oduzeta im je imovina, a bili su obvezni registrirati se u posebne popise i upućivani su na prisilni rad. Naredbom je propisano

obavezno nošenje žutih traka za Židove, zabranjen im je rad u javnim ustanovama i u profesijama pravnika, liječnika, stomatologa, veterinaru i farmaceuta. Pored toga zabranjena im je posjeta kinematografima, kazalištima, mjestima zabave, sportskim terenima i tržnicama. Židovi su time u potpunosti društveno izolirani i gurnuti na marginu društva, što je bio samo uvod u tragediju koja će uslijediti.

Sistematsko uništenje Židova u okupiranoj Srbiji odvijalo se u dvije faze. U prvoj fazi koja se odigrala od srpnja do studenog 1941. godine, najviše su stradali muškarci u okviru mjera odmazde koje su provodile snage Wehrmachta. U drugoj fazi, od prosinca 1941. do svibnja 1942. godine, starci, žene i djeca internirani su u logor na Sajmištu (*Judenlager Semlin*) gdje su ubijani gušenjem u plinskom kamionu.

Ustanak u Srbiji izbio je usporedno sa početkom napada Njemačke na Sovjetski Savez, u ljeto 1941. godine. U rujnu 1941. godine kada su se borbe rasplamsale, partizanske i četničke jedinice zaposjele su pojedine gradove koje je njemačka okupacijska vojska napuštala. Ustanak u Srbiji nacisti su označili kao djelo „Svetskog Jevrejstva“. Ujedno, to je bio početak sistematskog uništenja židovskog stanovništva na

teritoriju okupirane Srbije. Gušenje ustanka u Srbiji pratile su surove mjere odmazde nad civilnim stanovništvom. Zajedno sa tisućama srpskih talaca, ubijeni su gotovo svi židovski muškarci.

Kao odgovor na antifašistički otpor, glavni zapovjednik njemačke vojske u Srbiji, Franz Böhme uveo je takozvane „mjere pokajanja“. Za svakog ubijenog njemačkog vojnika trebalo je streljati 100 civila, a 50 za svakog ranjenog. U Böhmeovom naređenju naglašeno je da se taoci moraju uzimati iz redova komunista i njihovih simpatizera, Židova i demokratski nastrojenog stanovništva. Srpsko civilno stanovništvo stradalo je najviše u gradovima u unutrašnjosti, gdje je broj lokalnih Židova i komunista bio nedovoljan da ispuni predviđenu kvotu talaca. U masovnom streljanju građana najviše su pogođeni



"Dušegupka"

Kraljevo (streljano je oko 2.250 građana) i Kragujevac (streljano je oko 3.000 građana).

Njemačke vlasti su još krajem kolovoza 1941. godine, naredile masovno uhićenje židovskih muškaraca koji su zatvarani u koncentracijske logore u Beogradu (Topovske šupe) i Šapcu. Prvobitna namjera bila je da se Židovi deportiraju na istok, međutim od toga se odustalo i primijenjena je metoda koju su nacisti koristili za ubijanje Židova u okupiranim dijelovima Sovjetskog Saveza – "streljačke odrede smrti". Od listopada 1941. godine počinju masovne egzekucije židovskih zatočenika u logorima u Beogradu i Šapcu. Kamioni krcati zatvorenima odvoženi su do gubilišta u selima Zasavica (kod Šapca) i Jabuka (kod Pančeva).



Streljanje u Jajincima

Jevrejski logor Zemun – Judenlager Semlin

Pošto je većina židovskih muškaraca pobijena u okviru mjera odmazde koje je proveo **Wehrmacht**, ženama, djeci i starcima bilo je naređeno da spakiraju osobne stvari i da se jave židovskom odjeljenju Specijalne policije u Ulici Džordža Vašingtona. Počevši od 8. prosinca 1941. godine, preostali Židovi na njemačkom okupacijskom području u Srbiji, (uglavnom žene, djeca i starci), internirani su u paviljone Beogradskog sajma, koji je preuređen u logor. Tokom siječnja 1942. godine, pristigli su židovske žene i djeca iz okupirane Srbije (iz Šapca, Niša, Kragujevca, Kosovske Mitrovice, Novog Pazara). Uskoro je čitava židovska zajednica smještena u logor na Beogradskom sajmištu.

Logor na Beogradskom sajmištu, dobio je službeni naziv **Jevrejski logor Zemun** (*Judenlager Semlin*). Nalazio na teritoriji Zemuna, koji je bio u sastavu NDH. Njemačka okupacijska vlast iz Srbije tražila je od hrvatske strane da se objekti sajma koriste kao logor. Hrvatske vlasti pristale su uz uvjet da se logor opskrbljuje iz Srbije i da ga čuvaju njemačke snage. Uvjeti života u logoru bili su jako loši, zatočenici su patili od gladi i hladnoće. Zbog nehumanih uvjeta najprije su počela umirati djeca i starije osobe. Njemačka okupacijska uprava odlučila je da se Židovi zatočeni na Beogradskom sajmištu ubiju na surov način uz pomoć kamiona plinske komore.

Zapovjedništvo Gestapoa u Berlinu izumilo je monstruozno sredstvo za masovno ubijanje Židova. Kamion- plinska komora isproban je na sovjetskim ratnim zarobljenicima u logoru Chefmnu u Poljskoj. Poznatiji kao "**dušegupka**", plinski kamion (njem. *Gaswagen*) je specijalno vozilo namijenjeno za gušenje ljudi koje su nacisti koristili za masovna ubojstva tokom Holokausta. Žrtve su ubijane u putničkom odjeljku kamiona tako što bi se ispušni plinovi (ugljik-monoksid) tokom vožnje ispuštali u unutrašnjost kamiona. Kada je usavršena tehnologija efikasnijih plinskih komora, nacisti su prestali s korištenjem kamiona. Jedan ovakav kamion stigao je u Srbiju u ožujku 1942. godine, sa dvojicom dočasnika SS-a Wilhelmom Goetzom i Erwinom Meyerom, koji su bili zaduženi za provođenje ovog zločinačkog plana. U drugoj polovici ožujka njemačka policija uhitila je sve liječnike i bolesnike iz Jevrejske bolnice u ulici Visokog Stevana. Iz te grupe između 700 i 800 Židova ubijeno je u plinskom kamionu. Tijela žrtava zakopana su u pripremljenim jamama u Jajincima. Nakon ubijanja Židova iz Jevrejske bolnice, plinski kamion prebačen je na Sajmište gdje je nastavio izvršenje zločinačkog zadatka.

U periodu od kraja ožujka do 10. svibnja 1942. godine, židovski zatočenici iz logora na Beogradskom sajmištu ubijani su u kamionu, na putu od logora do pripremljenih jama u Jajincima. Pošteđena je svega nekolicina Židovki, koje su bile udane za neželjive i za koje su njihovi muževi podnosili molbe da budu oslobođene. Jedna od preživjelih bila je i **Hedviga Šenfajn** čiji je muž bio Židov, liječnik u Kosovskoj Mitrovici, koji je prethodno bio ubijen. Hedviga Šenfajn i njene dvije kćeri preživjele su zahvaljujući intervenciji Švicarskog veleposlanstva, obzirom da je Hedviga bila švicarska državljanica. Hedviga je u svojoj izjavi pred Državnom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača nakon rata ostavila dragocjeno svjedočenje o logoru i stradanju Židova ubijenih u plinskom kamionu.

"Odmah po našem dolasku u logor Nemci su saopštili da će se logor postepeno isprazniti, jer će na Sajmište dovesti komuniste, ali nisu hteli reći kuda će nas odvesti... Za prve transporte pozivali su lica da se dobrovoljno jave, i to su prvo pozivali grupu sa kojom sam i ja došla - Jevreje iz Kosmeta. [...] Onima koji su bili određeni za transport, naređeno je - ili, tačnije, ljubazno savetovano - da najvrednije stvari ponesu sa sobom, a da sve ostalo brižljivo upakuju i na paketu stave svoju tačnu adresu. [...] Tako su ti transporti odlazili skoro svakog dana. Nedeljom i praznicima obično nije bilo transporta, ali je bilo dana kada je automobil dolazio i dvaput. Šofer sivoga automobila ulazio je često u sam logor, sakupljao decu oko sebe, milovao ih, uzimao u naručje i delio im bombone. Deca su ga volela, i uvek kad bi došao, trčala mu u susret po bombone. Niko u logoru nije slutio da ljude odvode u smrt. Čvrsto se verovalo da se radi o preseljenju u neki radni logor."

Među pojedincima odgovornim za zločin u Logoru na Sajmištu posebno se ističu: Emanuel Schäfer - šef svih policijskih službi u Srbiji, Bruno Sattler - šef Gestapoa u Beogradu i

Herbert Andorfer - zapovjednik Jevrejskog logora Zemun, sa svojim pomoćnikom Edgarom Engeom. Organi domaće kolaboracionističke administracije, „Komesarske vlade“ Milana Aćimovića i „vlade narodnog spasa“ Milana Nedića, koji su sudjelovali u potjerama i uhićenju Židova, snose također veliki dio odgovornosti za ovaj zločin.

Prema Christopheru Browningu, ubijanje srpskih Židova na Sajmištu je početak šireg plana uništenja europskih Židova. Konstruiranje kamiona i njegova upotreba u ubijanju, „nagovijestilo je efikasnost i rutinsku hladnokrvnost koje će kasnije biti usavršena u logorima smrti“. U Jevrejskom logoru Zemun, za manje od dva mjeseca, likvidirano je nešto manje od polovine ukupnog broja Židova sa teritorija okupirane Srbije. Tako je Srbija postala prva teritorija pod nacističkom okupacijom koja je proglašena za „očišćenu od Židova“ (Judenfrei).

Jedna od zatočenica logora bila je Židovka **Hilda Dajč**, koja je zahvaljujući svojim pismima postala jedan od simbola Logora na Beogradskom sajmištu. Pisma Hilde Dajč nude dragocjen uvid u surove uvjete života u Jevrejskom logoru na Sajmištu, u periodu od prosinca 1941. i svibnja 1942. godine. Hilda Dajč se dobrovoljno prijavila da ode u logor kao medicinska sestra. Sačuvana su četiri pisma koja je ona tajno poslala svojim prijateljicama u Beograd. U četvrtom pismu Hilda svojoj prijateljici opisuje uvjete u logoru:

“Ja ipak nisam takav nejunak kao što bi po ovome mogla da sudiš. Podnosim sve što mene pogađa lako, bezbolno. Ali ta okolina. To je ono što me nervira. Ljudi mi idu na živce. Ni glad od koje plačes, ni zima pri kojoj ti se voda u časi i krv u žilama sledi, ni smrad latrina, ni košava, ništa nije tako odvratno kao gomila koja zaslužuje sažaljenje, a ti joj ne mozes pomoći, nego se staviti iznad nje i prezreti je. Zašto taj svet govori uvek samo o onome što vredi njegova creva i ostale organe vrlo cenjenog kadavera. A propos, pre neki dan smo uređivali leševe, bilo ih je 27, u turskom paviljonu, i to sve u front. Meni ništa više nije odvratno, ni moj prljavi posao. Sve bi se moglo samo kad bi se znalo ono što se ne može saznati - kada će se otvoriti kapije milosti. Kakve li namere imaju sa nama? U stalnoj smo napetosti: hoće li nas streljati, dići u zrak, transportovati u Pojsku? To je sve sporedno! Sadašnjost samo treba preskočiti, nije nimalo prijatna, nimalo.”

Hilda Dajč je podijelila sudbinu većine svojih sunarodnjaka koji su stradali u Holokaustu, ugušena je u plinskom kamionu kao i većina židovskih logoraša na Sajmištu.

Prihvatni logor Zemun – Anhaltelager Semlin

Kada su posljednji Židovi iz logora ubijeni u svibnju 1942. godine, logor je promijenio svoju prvobitnu namjenu i postao prihvatni logor za političke zatvorenike, nazvan **Prihvatni logor Zemun (Anhaltelager Semlin)**. Logor na Sajmištu dobio je ulogu centralnog mjesta za prikupljanje i deportaciju zatočenika u druge logore nacističkog Reicha sa teritorija okupirane Srbije. Njemačka vojna industriji osjećala je veliku potrebu za radnom snagom. Donijeta je naredba da se radno sposobni muškarci sa područja ratnih operacija prikupljaju u logoru i otuda šalju na prisilni rad u Njemačku ili okupirane zemlje. Logor je i dalje ostao pod upravom Gestapoa. I u narednom razdoblju Logor na Sajmištu predstavljao je mjesto na kojem su zatvorenici masovno umirali od iscrpljenosti uslijed torture, fizičkog rada i bolesti.

Veliki priljev zatvorenika stigao je u logor tijekom ljeta 1942. godine. Dovođeni su sa područja naseljenih srpskim življem u NDH tj. sa Kozare, iz istočne Bosne i Bosanske Krajine. Dio zatočenika bio je prebačen i iz ustaških logora u Jasenovcu i Staroj Gradiški. Zbog problema oko smještaja, vrlo loših higijenskih



Centralna osmatračnica u kojoj je bila smještena uprava logora

uvjeta koji su doveli do izbijanja zarazne epidemije, oko 3.000 logoraša vraćeno je u Jasenovac, gdje su odmah ubijeni. Logor na sajmištu predstavljao je pored Logora na Banjici centralno mjesto za upućivanje u druge nacističke logore, između ostalih u Mauthausen i Auschwitz.

Tijekom savezničkog bombardiranja Beograda u travnju 1944. godine, logor na Sajmištu je pogođen, a stradalo je između 80 i 120 logoraša. Nijemci su započeli prebacivanje zatvorenika u druge logore. Zatim su njemačke okupacijske snage prepustile upravu nad logorom policijskim snagama NDH. Logor na Sajmištu je službeno zatvoren u srpnju 1944. godine.

Jevrejski logor Zemun predstavljao je mjesto najvećeg stradanja Židova u okupiranoj Srbiji. Bio je jedan od prvih logora u Europi u kome je njemačka okupaciona vlast provela masovnu likvidaciju Židova. Prema rezultatima novijih istraživanja, u Jevrejski logor Zemun internirano je oko 6.400 Židova i oko 600 Roma. Ubijeno je oko 6.320 Židova. Značajan broj pripadnika romske populacije je pušten. Oko 56 ih je ubijeno. U Prihvatni logor Zemun, internirano je oko 32.000 ljudi. Stradalo ih je oko 10.636. ■

NAPOMENA: tekst je preveden sa srpskog jezika i ispričavamo se ukoliko smo nešto propustili.

Autor teksta je **Aleksandar Todosijević**. Nastavnik je povijesti u Osnovnoj školi "Branko Radičević" u Batajnicima. Urednik je bloga Učionica istorije, koji se bavi nastavom povijesti i popularizacijom povijesti kao znanosti i nastavnog predmeta. Autor je udžbenika i vježbenice s čitankom za peti razred. Zainteresiran je za metodiku nastave, e-learning, podučavanje o Holokaustu i ljudskim pravima.



Holokaust u Makedoniji



Obitelj Mushona i Rebeke Kamchi iz Bitole (© United States Holocaust Memorial Museum)

Židovi u Makedoniji

Makedonski Židovi doselili su se još u vrijeme rimske vladavine. Krajem I. i početkom II. stoljeća Židovi su raseljeni iz Judeje. Iz tog vremena potiču i prva mala židovska naselja u Makedoniji. Arheološka iskapanja u području centralne Makedonije (Povardarie), otkrile su stup u kojem je isklesan zapis da je u tom područje bila sinagoga. Danas se ovaj stup čuva u Arheološkom muzeju u Beogradu.

Male židovske zajednice su u Makedoniji postojale još prije masovnog doseljenja španjolskih Židova (sefardi). 1107. godine spominje se Meir Kosturski kao glavni rabin u Ohridu. Od 1107. do 1120. na čelu Ohridske arhiepiskopije bio je pokršteni Židov Leon (Lav) Mung. Poznati židovski liječnik i filozof Juda Moskona rodio se 1328. godine u Ohridu, gdje se školovao i živio sve dok 1360. nije otišao s ovih prostora.

Križarski ratovi iz XII. stoljeća, mongolska najeza iz XIII. stoljeća, konstantni vjerski progoni i naročito inkvizicija u XV. stoljeću, doveli su do pogoršanja položaja Židova u europskim zemljama. Najbrojnija migracija Židova bila je ona iz Španjolske 1492. godine i iz Portugala 1497. godine. Papa Klement VI. je posebnim ediktom ovlastio inkviziciju da progoni Židove. Španjolski kralj Ferdinand je u ožujku 1492. godine izdao dekret prema kojem se Židovi u roku od četiri mjeseca moraju pokrstiti ili napustiti državu. Tada je oko 300.000 Židova napustilo Španjolsku i naselili su se na područje tadašnje turske države. Manji ih se broj naselio u Sjevernoj Africi. Sultan Bajazit II. je dopustio Židovima da se nastane u njegovom carstvu kako bi poboljšali trgovinu i bankarstvo. Tada se oko 100.000 Židova naselilo na prostoru osmanskog carstva od čega oko 90.000 na prostoru Balkana. Najveći dio Židova naselio se u Solunu. U značajnoj brojci naselili su Skoplje, Bitolu i Stip. Novonaseljeni Židovi su donijeli svoj duh inicijative i poduzetništvo, svoje znanje kemije, znanje u tekstilnoj industriji, a mnogi od njih su donijeli i svoje bogatstvo. Do sredine XIX. stoljeća židovski i grčki trgovci su dominirali makedonskom trgovinom, a krajem XIX. st. ovu djelatnost je preuzela makedonska buržoazija.

Židovi prije Drugog svjetskog rata

U drugoj polovici XIX.st. u Makedoniji su se pojavila prva industrijska poduzeća. Radnici su se počeli organizirati u sindikate. Balkanski ratovi i Prvi svjetski rat bili su pogubni za Makedoniju. U Balkanskim ratovima Makedonija je bila podijeljena balkanskim saveznicima. Potpisivanjem Versajskog mirovnog ugovora, nastala je nova država na Balkanu, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Makedonija je postala Južna Srbija. Novi režim jednako se žestoko ponašao prema svim stanovnicima Makedonije. Židovima koji su živjeli tu već dugo vreme, bilo je normalno da se osjećaju kao Makedonski Židovi. Počela je masovna asimilacija u Makedoniji. Židovi nisu bili isključeni iz ove asimilacije. Srpski agitatori na teritoriji Makedonije su radili sve kako bi izazvali netrpeljivost među stanovnicima. Zahvaljujući ovim lažima, Židov je bio optužen za ubojstvo kršćanskog dječaka, kako bi iskoristio njegovu krv u kolaču koji se pekao za židovski praznik Pesah. Zahvaljujući ovoj priči, Židove su napadali i tukli na ulicama Bitole. Solunski vjesnik "El Pueblo" objavio je 17.

Deportacija pod paskom bugarskog časnika





Logor Monopol u Skoplju

ožujka 1922. godine da je Shmuel Pesah bio optužen za otmicu i ubojstvo kršćanskog dječaka. Stanovnici su bili bjesni, pa su opet napali Židove. Kako bi se uspostavio red morala je intervenirati policija. Drugi događaj koji je uzdrmao Bitolu - dvoje kršćanske djece je oteto i odvedeno u podrum židovske kuće. Rekli su im da iz podruma viču "Židovi žele našu krv". Židovski liječnik Moshe Gerasi stao je između dvije razbješnjele grupe kršćana i Židova. Počeo je ispitivati sudionike i tijekom istrage dječaci su priznali da su ih natjerali da se tako ponašaju. Srpski agitatori su bili uhićeni.

U vremenu između dva svjetska rata Židovi su živjeli u židovskim zajednicama. Imali su klubove, gdje su se čitali časopisi, magazini i druge židovske publikacije. Jedan od časopisa koji se distribuirao u židovskim zajednicama bio je "Židovska svijest" (od 1920. godine). Bitno je napomenuti da su se Židovi organizirali u raznim organizacijama da bi pomogli najsiromašnijim članovima zajednice.

Židovi u Drugom Svjetskom ratu

Nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije Makedoniju je okupirala Bugarska, koja je pristupila Trojnom paktu upravo iz ovog razloga. U siječnju 1941. godine Bugarska donosi Zakon za zaštitu nacije. Taj zakon je bio u skladu sa antisemitskim zakonima u Njemačkoj i bio je namijenjen „osobama židovskog porijekla“. Tu su bile navedeni sva moguća zanimanja kojima se Židovi više nisu mogli baviti i time im je onemogućeno da zarađuju za normalan život. Kuće u kojima su živjeli su obilježene, a Židovi su morali nositi Davidovu zvijezdu.

Tijekom rata Bugarska nije deportirala Židove na području svojih prirodnih granica, ali je zato deportirala Židove koji su živjeli na okupiranim teritorijima poput Makedonije i Trakije. Službena deportacija počela je 11. ožujka 1943. godine. Bugarska policija i vojska su u rano jutro blokirale ulice u Skoplju, Bitolju i Stipu. Svjedoci tog događaja se još danas sjećaju tog strahotnog jutra. Svjedok priča da su vojnici oko 5.00 sati blokirali njegovu kuću blizu židovske četvrti u Stipu. Nitko nije smio napustiti kuću. Drugi svjedok napominje da su blokirani svi ulazi i izlazi iz grada. Nekoliko sati kasnije vidio je na željezničkoj stanici u Stipu kako Bugari ukrcavaju ljude u teretne vagone. Svi Židovi su odvedeni u „Monopol“ u Skoplju, a otuda su vlakovima prebačeni u smrt u logor Treblinka u Poljskoj.

Vlasti su nastojale izbrisati sve tragove Židova, pa su njihove kuće opljačkane i porušene. Dragocjenosti iz tih kuća su aukcijski

prodane na tržnici. Zanimljivo je da vojska i policija nisu sudjelovale u tim prodajama. To su radili lokalni Makedonci koji su surađivali s okupatorom. Procjenjuje se da je ta židovska imovina iznosila oko 16.000.000 današnjih američkih dolara.

O broju deportiranih Židova imamo nekoliko izvora odnosno različitih podataka. Podaci iz bugarskih izvora navode da se u Monopolu u Skoplju nalazilo 1.702 obitelji s 7.056 članova iz Makedonije. Njemački podaci usporedno pišu o 1.828 obitelji s 7.162 člana. U tajnoj prepisci njemački konzul u Skoplju 18. ožujka 1943. kaže da je iseljeno 7.240 Židova. U izvještaju njemačke delegacije u Sofiji upućenom upravi za sigurnost navodi se da je iz Makedonije iseljeno 7.122 Židova. Drugi podaci govore o 7.215 Židova u Monopolu od kojih 539 djece do tri godine, 602 djece od 3 do 10 godina, 1.172 od 10 do 16 godina, 865 osoba iznad 60 godina, 250 teško bolesnih, 4 trudnice. Najstarija osoba u logoru je bila Grasia Mizrahi, rođena 1838.

godine, a na dan deportacije imala je 105 godina. Najmlađi logoraš bio je Shmoel Mizrahi u dobi od samo 6 mjeseci. Iz Stipa je odvedena 131 obitelj sa 551 članom. U dva su transporta prevezeni u Monopol odakle su 23. ožujka 1943. prebačeni u Treblinku. Od njih je preživjelo samo 8 osoba koji su pobjegli tijekom deportacije: Isak Sion, Haim Levi, Leon Kapuano, Vitol Simon, Isak Levi, Isak Haim, Bejka Rubisa i Mois Rubisa.

Ukupno su bugarske vlasti iz Vardarske Makedonije, Egejske Makedonije i Trakije deportirali 11.400 Židova. Svi su deportirani u Treblinku. 95% Židova koji su živjeli u Makedoniji nisu preživjeli Holokaust.

U spomen na preminule Židove iz Makedonije u Skoplju je izgrađen Memorijalni muzej Holokausta Jevreja iz Makedonije, jedan od četiri takva muzeja u svijetu (Jerusalem, Washington, Berlin i Skoplje). ■

Židovi ispred Tutunskog kombinata (Monopol) Skoplje



Autor teksta je **Kire Filov**, magistar povijesnih znanosti i arhivistike. Trenutno doktorand Instituta Nacionalne historije u Skoplju (tema "Emanuel Chuchkov - život i delo"). Radi na Univerzitetu "Goce Delcev" u Stipu. Glavni su mu interesi povijesti najnovijeg doba (Drugi svjetski rat, nacionalna povijest, opća povijest).



Odnos dinarske četničke divizije i vlasti NDH



Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske ustaško vodstvo poduzelo je sve mjere za njezino priznanje i utvrđivanje njezinih granica, zatim za ustrojstvo države i unutarnju organizaciju vlasti, za izgradnju oružanih postrojbi, za uređenje gospodarskih prilika i drugih sfera društvenog života, te za uređenje odnosa s Italijom i Njemačkom. Od dolaska na vlast ustaško vodstvo provodi politiku nacionalne i rasne isključivosti usmjerene posebice prema Srbima te Židovima i Romima koji postaju najveći neprijatelji hrvatskoga naroda i koje je neophodno ukloniti iz NDH sa krajnjim ciljem stvaranja «čisto hrvatskog životnog prostora». Isto tako vrši se i političko «prečišćavanje» Hrvata sa svrhom onemogućavanja i uklanjanja svih političkih protivnika ustaškog režima. Sve to prate brojni zakonodavni akti, zatim izvanredni i prijekni sudovi te sabirni, radni i koncentracijski logori, ali i brojni masovni zločini na terenu te masovna stradanja Srba, Židova i Roma, ali i Hrvata i Muslimana.¹

Stvarna je vlast u NDH bila u rukama Poglavnika dr. Ante Pavelića i Glavnog ustaškog stana (GUS) s Pavelićem na čelu, osnovanog 10. svibnja 1941.² Pavelić je osobno imenovao i smjenjivao po svojoj volji sve više dužnosnike u NDH. Vlast je u mnogočemu funkcionirala po uzoru na fašističku Italiju i nacističku Njemačku pa je tako ubrzo nakon proglašenja NDH ustaški režim počeo čistku Srba, Židova i Roma iz vladinih službi, vojske, masovnih medija, gospodarstva i javnih službi. Dana 3. svibnja 1941. godine Pavelić je potpisao Zakonsku odredbu o prijelazu s jedne vjere na drugu, kao osnovu za prijelaze Srba na katoličanstvo (manje na islam), što su ustaše provodile uz prijetnju deportacije, oduzimanja imovine i smrti.³

Do uhićenja Srba dolazi i na temelju «četničkih lista»⁴, te upućivanja u novoosnovane sabirne, iseljeničke, radne i koncentracijske logore (npr. Danica kod Koprivnice, Kerestinec, Jadovno kraj Gospića, Slana i Matejna na otoku Pagu, Bjelovar, Caprag kod Sisaka, Požega, Jasenovac, Stara Gradiška...) gdje su u nekima od njih bile izvršene masovne likvidacije zatočenika. Masovni pokolji su se događali i na terenu ponajviše na području Like, Korduna, Banije i sjeverne Dalmacije.⁵

David Sinčić postavljen za župana Velike župe Bribir Sidraga

Ustaške vlasti su nastojale riješiti «srpsko pitanje» u NDH u dogovoru s Nijemcima, a nakon Pavelićeva posjeta Hitleru 6. VI. 1941., koji je ustaškoj radikalnoj politici po tom pitanju dao punu potporu, dogovoreno je da se dio Srba iz NDH iseli u Srbiju, a na njihova mjesta doselilo bi se isti broj Slovenaca iz od Nijemaca anektiranog dijela Slovenije. Tako je već 7. lipnja 1941. izdana zapovijed, kojom su pozvani svi Srbi «koji su se doselili u područje Nezavisne Države Hrvatske poslije 1. siječnja 1900.», te njihovi potomci ma kojega zvanja oni bili» da se u roku 10 dana prijave ustaškim vlastima u mjestu svog boravišta. Onaj tko se u označenom roku ne odazove tom pozivu bio je smatran ratnim zarobljenikom. Cilj te akcije je bila izrada popisa srpskog stanovništva kako bi se iseljavanje što uspješnije provodilo. Tek mali dio Srba je iseljen preko iseljeničkih logora Bjelovar, Caprag i Požega, a Slovenaca uselio u NDH, a nakon izbijanja ustanka u srpnju 1941. akcija je obustavljena. Većina je Srba do

tada izbjegla iz NDH u Srbiju, kamo Nijemci počinju na kratko upućivati i Slovence. Prosuđuje se da je tijekom ove akcije 1941. u Srbiju iselilo i izbjeglo oko 200.000 Srba.⁶

Nakon početnog brutalnog obračuna sa Srbima, vlasti NDH su prelazile na politiku smirivanja što se vidi i u Paveličevoj odluci od 27. XI. 1941. kad je za velikog župana Velike župe Bribir i Sidraga sa sjedištem u Kninu imenovan David Sinčić.⁽⁷⁾ Na području te velike župe, kao i na području Druge talijanske zone u NDH vlast su imale talijanske okupacijske vlasti i ustanici.

Od početka Sinčić radi na smirivanju situacije u svojoj župi, pa tako 23. prosinca 1941. šalje izvještaj poglavniku u kojem napominje kako mu je potrebno omogućiti veće količine hrane i novca jer u župu svaki dan dolaze «grkoistočnjaci» koji traže pomoć. Isto tako podsjeća na svoj prijedlog o vraćanju činovnika srpske nacionalnosti na posao.⁽⁸⁾

O dinamici kojom se realizira smirivanje na kojem inzistira, Sinčić piše u izvješću od 7. veljače 1942. i u njemu govori da od studenoga 1941. nije stigla hrana i novac koje je tražio, pa tako ponovno ističe koliko je bitno raditi na stabiliziranju situacije:

“Moramo grkoistočnjacima oduzeti iz ruke adut i razlog kojeg osobito pred Talijanima imaju i imali su tj. da su oni prisiljeni boriti se jer smo im tobože oduzeli sredstva i prava na život.”⁹

U izvješću Poglavniku Sinčić govori o situaciji u srpskim selima u svojoj župi u kojima vlast imaju «glavari grko-istočne vjere», te da oni priznaju hrvatsku vlast. Sinčić navodi da su ti ljudi na čelu seoskih straža koje čuvaju red i mir protiv komunista i pljačkaša. On tvrdi da je potrebnije na području II. zone držati vlast i pomoću Srba, nego tu vlast izgubiti u potpunosti, pa je stoga dao konkretne prijedloge za politiku smirivanja. Ovdje iznosim neke od njih:

- pravilno dijeliti hranu pučanstvu svih vjera;
- nastojati da sve Velike župe raspoložu dovoljnim količinama novca u povjerljive svrhe i u svrhu pomaganja najviše postradalih, opljačkanih, bez razlike na vjere, osobito onih u čijoj porodici je netko ubijen;
- preuzimati barem one niže činovnike, zvaničnike, podvornike grčko-istočne vjere, otpuštene iz državne službe, koji prave molbe i koje predlažu za prijem Veliki župani; nije dovoljno izvješćivati, da Talijani rade s četnicima. Treba uočiti i razumjeti uzroke, treba nešto uraditi, da se ti Talijani ili četnici pridobiju, razdvoje i sl.¹⁰

Na ove prijedloge se mogu nadovezati i oni iz Sinčićevog izvješća od 27. lipnja 1942. u kojem on još predlaže da se isplaćuju mirovine udovicama pravoslavnih državnih službenika, koji su ubijeni od ustaša ili partizana, a isto tako bi, prema Sinčiću, trebalo obiteljima četnika koji poginu u borbi protiv partizana, plaćati potpore onako, kako se plaćaju za poginule katolike.¹¹ Sinčić smatra da je potrebno povratiti i oduzetu imovinu («makar i ostatke») preživjelim pravoslavcima na čitavom području NDH.¹² Potrebno je, prema Sinčiću, otpuštene oružnike pravoslavce hitno vratiti u državnu službu kao oružnike NDH jer su oni srž četničkih odreda i temelj četničke organizacije.¹³

Što se tiče brojnog stanja četnika, Sinčić navodi da na području župe ima naoružanih oko 800 četnika kojima su glavne vođe: Branko Bogunović iz Bosanskog Grahova, pop Momčilo Đujić iz Strmice, koji vodi četnike sjevernih sela kninske okoline, Pajo Popović, koji vodi četnike južnog dijela kninske okoline. Za četničke vođe kaže kako imaju različit odnos prema hrvatskim vlastima, pa tako Đujić ne želi suradnju sa vlastima NDH, ali i ne potiče otvorenu borbu protiv Hrvata i Hrvatske, ali se djelotvorno bori protiv komunista. Bogunović je nepomirljiv prema ustašama, ali je sklon suradnji sa hrvatskim vlastima pa tako i sa Sinčićem, a aktivno se bori protiv komunista. Popović se ne bori protiv komunista i nepomirljiv je prema Hrvatima

i hrvatskoj vlasti prema kojima traži svaku priliku za napad. Sinčić za Popovića i Bogunovića tvrdi da su priprosti ljudi, bez političkog iskustva i naobrazbe, dok Đujića smatra osobom koja se želi nametnuti za vođu, pa tako on radi «smišljenije s određenim ciljem i određenim vezama», pa zato želi uskladiti svoje djelovanje sa Dražom Mihailovićem i četničkom akcijom u Srbiji.

U ovome izvješću Sinčić napominje i dio razgovora koji je vodio sa generalom Mariom Roattom, zapovjednikom talijanske okupacijske Druge armije u NDH, a tiče se četnika. Tako Roatta hvali Đujića kao borca protiv komunista jer ih je istjerao iz Boričevaca i Suvaje. Sinčić na kraju ističe kako Đujića naoružavaju Talijani.¹⁴

O odnosima Talijana i četnika piše dr. Mladen Lorković, ministar vanjskih poslova NDH, u redovitom dnevnom izvješću poglavniku od 5. svibnja 1942. godine. Tako navodi kako se suradnja četnika i talijanskih četa protiv partizana vidi sve jasnije na području Zrmanja-Drvar-Glamoč i u Hercegovini. Isto tako kaže kako četnici iz Medaka (Lika) izazivaju incidente na pruži Knin-Gračac pregledom putovnica, «čuškanjem» jednog domobrana i uperivanjem pušaka na jednog karabinjera. Zbog ove situacije je kod Talijana prosvjedovao Veliki župan Knina, na što mu je talijanski general odgovorio pravdajući četnike zbog teških borbi koje su vodili s partizanima. General je rekao županu i da su četnici odstranjeni s pruge, a da odluka o eventualnom prekidu suradnje ovisi o Drugoj armiji. Lorković na kraju ističe kako su četnici koji su napravili incidente pripadnici postrojbe popa Đujića («puk Dinara») i da su djelomično nepomirljivi prema hrvatski vlastima.¹⁵

Vojvoda Mene Rokvić: “Jedini je spas u potpunoj suradnji četnika sa hrvatskim vlastima, a u prvom redu sa hrvatskom vojskom”

Podžupan župe Bribir i Sidraga, Ante Vatavuk, u izvješću od 18. svibnja 1942. govori o pregovorima i suradnji sa četničkim vođama. Tako se sastao 16. svibnja sa Manom Rokvićem, zapovjednikom svih četnika od Bos. Petrovca do Drvara. Rokvić mu je govorio o borbi sa komunistima od kojih prijete opasnost da zavladaju prostorom na kojem djeluju i njegovi četnici. Zbog toga Rokvić smatra da je «jedini spas u potpunoj suradnji njih četnika sa hrvatskim vlastima, a u prvom redu sa hrvatskom vojskom», te predlaže da se u Bos. Petrovac upute jače snage hrvatske vojske (ali ne ustaške postrojbe) koje bi ga mogle držati, a potom u suradnji sa formacijama četnika krenuti u čišćenje čitavog kraja od komunista. Podžupan Vatavuk u izvješću smatra da treba prihvatiti ponuđenu suradnju, pa je u tom pravcu i poduzeo određene radnje jer je zapovjedio da se u Bos. Petrovac odmah uputi 5.000 kg kukuruza i 6.000 kg soli.¹⁶

Ipak je Ministar Lorković podržao suradnju četnika Tromeđe i vlasti NDH i njoj je davao važan vojni i politički značaj jer:

- “smanjuje broj unutarnjih neprijatelja koje treba slomiti silom i olakšava (njihovom suradnjom) daljnje borbe;
- prebacuje pitanje tih pravoslavaca u unutarnju politiku Hrvatske tj. znači slom onaj dio Politike Dalmate i talijanske tendencije uopće, koje su u graničnoj zoni htjeli stvoriti element koji je za Italiju, ali protiv Hrvatske, a povezuje ipak u jakoj mjeri (tj. nakon oružane suradnje) taj element sa Hrvatskom i otežava mu za kasnije stav protiv Hrvatske, možda ga čak i onemogućuje;
- omogućuje u kratko vrijeme toliko potrebnu prirodnu djelatnost u velikom području, tj. izvoz drva i drugih sirovina,

promet".¹⁷

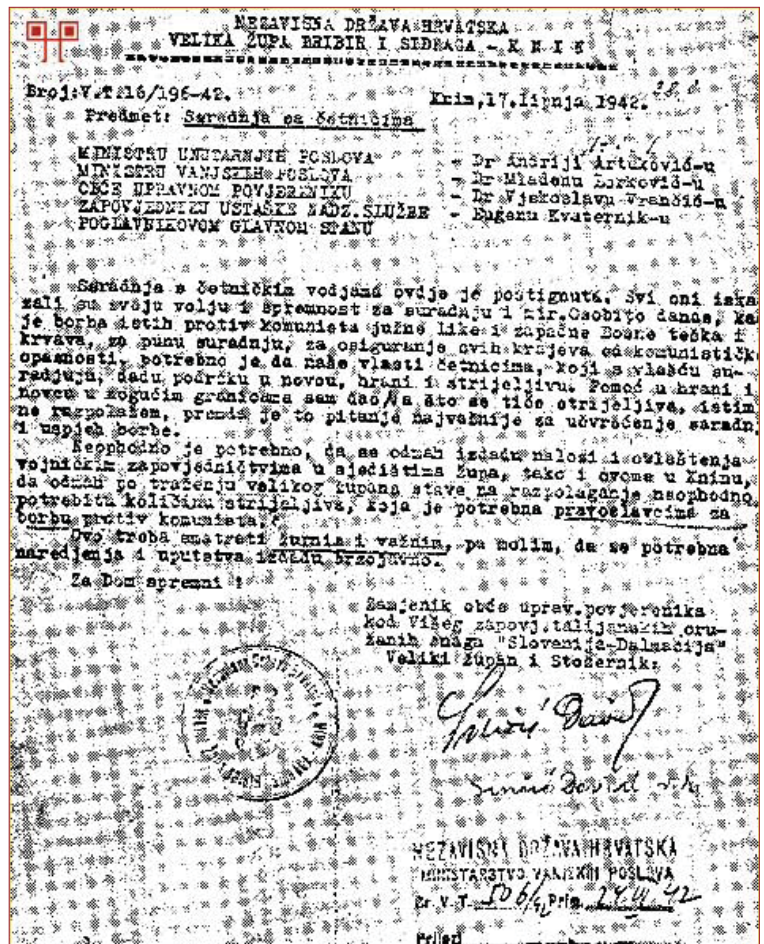
Lorković 26. svibnja 1942. depešom obavještava «vrhovništvo» Velike župe Bribir i Sidraga da se odobrava dogovor donačelnika općine Knin (Josipa Laće) sa četničkim zapovjednicima Knina, Zрманje, Gračaca, Bosanskog Grahova i Drvara, pod uvjetom da se s istima ne sklapa nikakav pismeni dogovor jer je ta suradnja privremena. Depešom se daje i suglasnost da se Momčilu Đujiću, Mani Rokviću, Bogunoviću, Paji Popoviću i Paji Omčikusu dodijeli pomoć od milijun kuna, 200 pušaka i 10 strojnica. Isplata je obavljena početkom lipnja o čemu je Sinčić obavijestio Pavelića.¹⁸

Pravac i rezultati suradnje sa četnicima vide se iz izvješća Davida Sinčića od 18. lipnja 1942. u kojem on podsjeća na izvješće od dan ranije gdje je konstatirao da je postignut sporazum između hrvatskih državnih vlasti (osim Sinčića razgovoru su prisustvovali i zapovjednik VII. operativne zone Knin i zapovjednik oružničkog krila) i predstavnika četnika s područja zapadne Bosne, Dalmacije i južne Like. Ta suradnja je utanačena osobito sa Manom Rokvićem (Drvar, Bos. Petrovac), Branom Bogunovićem (Bos. Grahovo), Stevom Rađenovićem (Srb) i popom Momčilom Đujićem, a oni su iskazali svoju želju za smirenjem i suradnjom i obećali da će sve učiniti da onemogućuje kod pravoslavaca ispade i izraze mržnje prema Hrvatskoj državi i Hrvatima. U duhu te suradnje Sinčić ističe kako je na zamolbu četnika za hranom, oružjem i streljivom reagirao pozitivno, te je četnicima izručio skromnu količinu hrane, a vojno zapovjedništvo im je stavilo na raspolaganje 20.000 metaka, 100 pušaka i 10 dobrovoljaca (puškomitraljezaca s oružjem).

Sinčić je ujedno svjestan opasnosti koja vrebala od četnika pa zato i napominje u izvješću poglavniku, od 27. lipnja 1942., da kad četnici već postoje i kada ih se ne može uništiti, kada ih Talijani pomažu, onda je bolje četnike neslužbeno priznati i imati ih uza sebe nego protiv.¹⁹

U jesen 1942. u okviru Ministarstva unutarnjih poslova NDH osnovan je poseban četnički ured nazvan «Odsjek X» kojim je rukovodio dr. Vjekoslav Vrančić²⁰. Posao odsjeka je bio da se uspostavi direktna veza pomoću izaslanika na terenu s četnicima kako bi ih se pridobilo za suradnju. U jednoj od svojih prvih uputa, tj. u okružnici od 9. listopada 1942. dani su ovi naputci: «1. osnovni uvjet za uspješno sklapanje sporazuma s četnicima je da oni priznaju vrhovništvo NDH; 2. s četnicima, «nepomirljivim» protivnicima NDH ne treba pregovarati, već ih treba razoružati; 3. ne pregovarati sa «strancima», tj. onima koji nisu rođeni na sadašnjem teritoriju NDH; 4. u pregovorima moraju sudjelovati i predstavnici vojnih snaga NDH, kojima četnički pregovarači treba da predaju popis ljudstva i naoružanja».²¹

U listopadu i studenom 1942. opada intenzitet suradnje između četnika i hrvatskih vlasti, pa četnici verbalno izražavaju nezadovoljstvo. Tako je 4. studenog zapovjednik divizije «Sassari» general Berardi priredio u Kninu mimohod vojske koja je sudjelovala u borbi protiv partizana. U tu svrhu je general pozvao kninsku bojnu, kao i neke odrede četnika (njih 400). Mimohod je počeo i kada je prošla hrvatska vojska, a za njom talijanska, četnički zapovjednik je odbio «marširati hrvatskim stopama». Na to je talijanski general rekao da četnici nemaju ništa sa Hrvatima, jer su četnici došli odati njemu počast (generalu Berardiju), a ne hrvatskoj vojsci. Na to je zapovjednik četnika poveo svoje ljude i dao počast generalu, ali ne linijom kojom su prošli Talijani i Hrvati. O ovom događaju piše podžupan Vatavuk, pa tako navodi da su četnici isti taj dan, poslije mimohoda prolazeći ulicama Knina, u stroju pjevali: «Oj Hrvati mi ćemo vas klati, kad se Pero iz Londona vrati!».²²



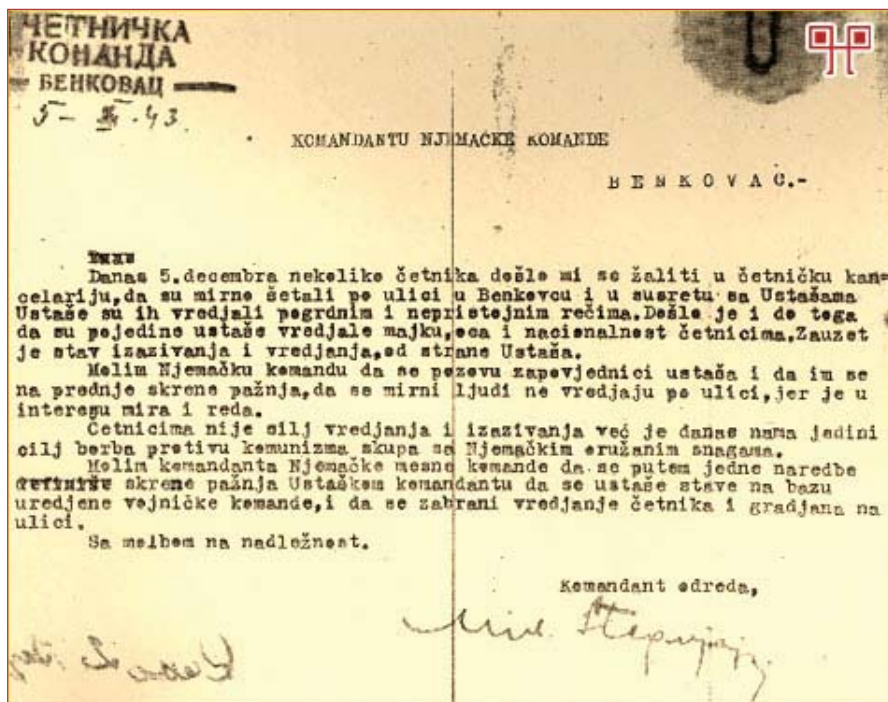
David Sinčić o suradnji s četnicima (17. lipanj 1942.)

Unatoč međusobnoj netrpeljivosti, političke su okolnosti na terenu prisilile četnike i hrvatsku vlast na suradnju, pa je zato bilo moguće i zajedničko nastupanje u oružanim akcijama.

U jednom se izvješću govori kako su partizani napali 3. travnja 1942. razna sela župe Bribir i Sidraga, ali je zajedničkim djelovanjem oružnika, domobrana, Talijana i četnika napad suzbijen.²³ Prilikom napada partizana (oko 600) na selo Kijevo 27. srpnja 1943., ustašama, domobranima i oružnicima (ukupno oko 120 ljudi) u pomoć pristižu četnici iz sela Civiljana (općina Vrlika) i napad se uspješno odbija. U izvješću se napominje kako je prilikom toga napada poginulo 7 ustaša, 1 domobran i 5 četnika, dok su partizani imali između 70 i 100 mrtvih i ranjenih.²⁴

U skladu sa prijašnjom suradnjom pod nadzorom i na inzistiranje Nijemaca Pavelić je u prosincu 1944., nakon Kninske operacije, odobrio Dinarskoj četničkoj diviziji neometan prolaz kroz teritorij koji su nadzirale vlasti NDH pri njezinom povlačenju u Sloveniju. Poglavnik je poslao zapovijed svim podčinjenim službama u sigurnosnom aparatu. Ova zapovijed je temeljena na sporazumu između hrvatske i njemačke vlade kojim se omogućava prolazak «četničke skupine popa Đujića, ukupne jakosti oko 6.000 ljudi iz područja južno Bihaća i južne Like, prema sjeveru u Njemačku. Vjerojatni smjerovi pokreta: Bihać-Bos. Novi-Kostajnica-Novska-DugoSelo-Zagreb-Granica, odnosno Gospić-Ogulin-Karlovac-Zagreb-Zaprešić-Granica».

Ostatak zapovijedi je glasio: «Da sve naše oružane postrojbe na označenim smjerovima bezuvjetno nesmetano propuste ovu četničku skupinu u svom prolazu. Tko se ogriješi ovoj zapovijedi stavit će se pred Ratni sud shodno okružnici Glavnog stana Poglavnika br. 124/taj. od 13. 12. 1944. Da četničku skupinu popa Đujića u pokretu prema sjeveru do njemačke granice prati popratna postrojba hrvatskih oružanih



Kritizira se nekulturno ponašanje ustaša prema četnicima (5. prosinac 1943.)

snaga, koja se u sporazumu s njemačkim zapovjedništvima ima brinuti za uredan i nesmetan prolaz skupine».²⁵

No, Dinarska četnička divizija nije vjerovala Paveliću, te se iz rajona Bihaća, uz odobrenje Nijemaca, preko Like i Hrvatskog primorja prebacila u Istru i na prostor Slovenije oko Ilirske Bistrice. Četnici su na tom putu počinili brojne pljačke i zločine nad Hrvatima. ■

Bilješke

1. Opširnije vidi: Hrvoje Matković, Povijest Nezavisne Države Hrvatske (Zagreb, 1994.) te F. Jelić-Butić, Četnici u Hrvatskoj, n. dj., str. 27.
2. Philip J. Cohen, Tajni rat Srbije-Propaganda i manipuliranje poviješću (Zagreb, 1997.), str. 138; GUS je bio stvoren u Italiji krajem ožujka 1941. U prva dva mjeseca ustaške vlasti GUS je formulirao ideologiju i politiku ustaške države.
3. Opširnije o tome vidi: Jure Krišto, Katolička crkva i NDH 1941.-1945., knj. I. i II. (Zagreb, 1998.) te P. J. Cohen, n. dj., str. 138-139.
4. Te liste su uglavnom radili ustaše koji su većinu istaknutijih uhićenih Srba poistovjećivali sa četnicima.
5. F. Jelić-Butić, Četnici u Hrvatskoj, n. dj., str. 29
6. Isto, str. 30
7. David Sinčić (1911.-1949.), rođen u Šibeniku, završio studij prava, bio je prije rata odbornik u gradskoj organizaciji HSS-a. U Zagreb dolazi u lipnju 1941. gdje je uz pomoć dr. A. Artukovića primljen u državnu službu, podžupan je Velike župe Bribir i Sidraga sa sjedištem u Kninu, a od studenoga 1941. i župan. U ožujku 1942. postavljen je za zamjenika općeg upravnog povjerenika kod Zapovjedništva II. armate. U veljači 1943. imenovan je povjerenikom hrvatske vlade kod II. armate sa sjedištem u Sušaku, gdje ostaje do kapitulacije Italije kada je 9. IX 1943. uhićen. Prebačen je zajedno s obitelji u Mali Lošinj, ali uspijeva pobjeći. Sudjeluje u pripremama puča Lorković-Vokić, te je nakon njegova «otkrivanja» uhićen i zlostavljan zbog čega je nekoliko puta završio u bolnici. Krajem 1944. zatočen je u Lepoglavi, odakle se spašava u travnju 1945. Nije se povlačio iz Zagreba. Uhićen je i Divizijski sud u Zagrebu ga je osudio 1948. na smrt. (Tko je tko u NDH, n. dj., str. 358-359.)
8. NOB u Dalmaciji, knjiga 1, n. dj., str. 974. Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu od 23. prosinca 1941. poglavniku NDH dr. Anti Paveliću o napadu četnika na oružničku postaju u selu Štikovo.
9. NOB u Dalmaciji, knjiga 2, n. dj., str. 873; Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga od 7. veljače 1942. poglavniku NDH o odnosima ustaških vlasti i četnika na teritoriju župe.

10. Isto, str. 910 – 911; Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu od 8. ožujka 1942. poglavniku NDH o političkoj situaciji na području župe.
11. Isto, str. 1062; Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu od 27. lipnja 1942. poglavniku NDH o odnosu vlasti NDH prema četnicima.
12. Isto, str. 1090; Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu od 18. srpnja 1942 poglavniku NDH o suradnji sa četnicima.
13. Isto, str. 1091.
14. Isto, str. 970-971; Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu od 23. travnja 1942. o političkim prilikama na području župe.
15. Nada Kisić Kolanović, Mladen Lorković-Ministar urotnik (Zagreb, 1998.), str. 155; Izvod iz dnevnog izvješća poglavniku od 5. 5. 1942.
16. NOB u Dalmaciji, knjiga 2, n. dj., str. 991-994; Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu od 18. svibnja 1942. o pregovorima i suradnji sa četničkim vođama.
17. N. Kisić Kolanović, Mladen Lorković ..., n. dj., str. 171; Izvod iz dnevnog izvješća poglavniku od 22. 5. 1942.
18. J. Popović, M. Lolić i B. Latas, Pop izdaje, n. dj., str. 73.
19. NOB u Dalmaciji, knjiga 2, n. dj., str. 1061; Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu od 27. lipnja 1942. poglavniku NDH o odnosu vlasti NDH prema četnicima.
20. Vjekoslav Vrančić (Ljubuški, 25. III. 1904. – Buenos Aires, 25. IX. 1990.) Studira na Viskoj komercijalnoj školi u Beču, gdje je 1936. i doktorirao. U NDH je 31. VII. 1941. imenovan zamjenikom ministra vanjskih poslova, zatim povjerenikom NDH kod talijanske II. Armije na Sušaku. Početkom 1943. određen za povjerenika pri 7. SS-diviziji "Prinz Eugen" prilikom pothvata Weiss. Početkom travnja 1944. imenovan je ministrom obrta, veleobrta i trgovine i na toj dužnosti je ostao do kraja rata. Nakon zarobljavanja od strane Britanaca u svibnju 1945. u Italiji uspijeva pobjeći. Odlazi u Argentinu gdje je i umro 1990. (Tko je tko u NDH, n. dj., str. 419-420.)
21. F. Jelić-Butić, Četnici u Hrvatskoj, n. dj., str. 118.
22. NOB u Dalmaciji, knjiga 4, n. dj., str. 670; Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu od 5. studenoga 1942. ministru unutrašnjih poslova NDH o akcijama partizana i općoj situaciji u župi u drugoj polovici listopada.
23. NOB u Dalmaciji 1941.-1945. Zbornik dokumenata, (Split, 1984.), knjiga 6, str. 676; Izvod iz tjednog izvješća ministarstva vanjskih poslova NDH za period od 5. do 9. svibnja 1943. o događajima na području velikih župa Cetina i Bribir i Sidraga.
24. NOB u Dalmaciji, knjiga 7, n. dj., str. 895. Izvješće Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu od 4. kolovoza 1943. poglavnikovom Glavnom stanu o akcijama partizana na području Knina i Drniša.
25. Suradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama : (1941-1945) : dokumenti , priredio Branko Latas (Beograd, 1999.), str. 312-313; Pavelićeva zapovijed od 21. prosinca 1944.

Ovaj je članak 2010. godine objavljen na Hrvatskom povijesnom portalu kao dio feljtona o "Dinarskoj četničkoj diviziji. Autor feljtona je

Domagoj Zovak. Polaznik je poslijediplomskog doktorskog studija "Hrvatska moderna i suvremena povijest u europskom i svjetskom kontekstu u 19. i 20. stoljeću" koja se odvija na Filozofskom fakultetu Zagreb. Od 2007. radi u Državnom arhivu u Slavenskom brodu kao arhivist na Odjelu za zaštitu, obradu i korištenje arhivskog gradiva.



Rasni zakoni u trećem Reichu



Tema rasnih zakona niti sedamdesetak godina nakon njihova izglasavanja ne gubi na važnosti. Upravo je obrnuto. Tražeći literaturu za pisanja rada, ustanovio sam da se temom rasnih zakona bavilo vrlo malo autora. U svakom se djelu, doduše, o trećem Reichu ili o Holokaustu, autori osvrću na rasne zakone, no samo u kontekstu materije kojom se bave. Namjera mi je bila da se malo više svijetla baci na tu stranu nacističke Njemačke, budući da je rasna teorija, a s njome i zakonska regulacija rasne teorije, predstavljala esenciju tog režima.

30. siječnja 1933., izborima je na vlast je došao Adolf Hitler, a s njim i režim, koji su ostavili neizbrisiv pečat na cjelokupnoj ljudskoj rasi. Gotovo 150 godina nakon Francuske revolucije i izglasavanja povelje "O pravima čovjeka i građana", nacionalsocijalistička revolucija namjeravala je ostvariti "Novi poredak". Hitlerov je "Novi poredak" trebao biti elitističkog karaktera samo za izabrane - "Arijevcе". Većina je Europe u tom planu bila predodređena na ropski rad ili smrt. Židovi, odnosno u nacističkom žargonu "židovski problem", bili su u centru nacionalsocijalističke rasne teorije. U krajnjoj liniji, rasni se zakoni prvenstveno odnose na Židove. To je zapravo logičan slijed događaja, ako uzmemo u obzir stoljetnu povijest antisemitizma i rasizma u Europi. Od optužbi crkve i papa na račun Židova kao "bogoubojica", "žrtvovatelja djece u svrhu židovskih obreda",

preko srednjovjekovnih geta, do emancipacije u 19.st., Židovi su uvijek predstavljali neku vrstu "žrtvenog jarca" za probleme koji su tištali narode Europe.

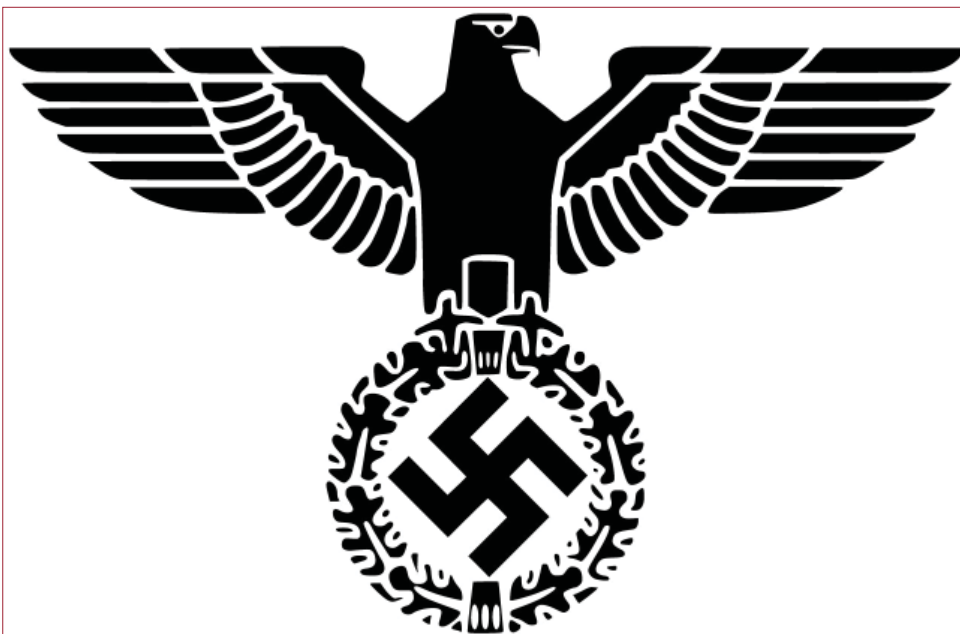
Usprkos svemu tome, konačno rješenje židovskog pitanja u Europi, na način na koji su ga zamislili Hitler i nacional-socijalizam, u potpunosti se razlikovalo od svih, prethodno dokumentiranih, valova ljudske destruktivnosti, kroz svoje bez presedana sistematsko i potpuno uništenje oko šest miliona Židova, rase, čiju je Hitler egzistenciju smatrao za čistu provokaciju.

Upravo je cilj ovog rada pokazati da su nacional-socijalistički rasni zakoni predstavljali kontinuitet u odnosu na nacističku rasnu teoriju, te da su njihovim izglasavanjem nacisti dobili zakonsku podlogu za progone, i na kraju uništenje milijuna nevinih ljudi.

Nacional-socijalistička rasna teorija

Tijekom mnogo stoljeća, primitivna je kršćanska Europa Židove proglašavala za "Kristo-ubojice", neprijatelja i prijetnju koju je trebalo konvertirati, i na taj ih način spasiti, ili ih "vatrom i mačem" ubiti, odnosno protjerati van zemlje.² S te strane gledano, Hitlerova je nacistička teorija predstavljala neku vrstu kontinuiteta europskog rasizma.

Hitler, koji se nametnuo Drexlerovoj Njemačkoj radničkoj partiji kao vođa, te to ostao do svog kraja, aktivno je sudjelovao



'Partijski orao' bio je simbol Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) – od 1933. do 1945. bio je i grb Hitlerove Njemačke samo što u toj verziji orao gleda na desnu stranu

u kreiranju stranačke, a kasnije, kao apsolutni diktator Njemačke, i državne politike. Tako je Hitler ugradio tradicionalni kršćanski antisemitizam u program DAP-a (Njemačka radnička partija), kasnije NSDAP-a (Nacional-socijalistička radnička partija Njemačke), ali s rasnim konotacijama. Taj je program u 25 točaka napisao sa stranačkim kolegama još 1920. Dio tog programa je bio antisemitskog karaktera. Točka 4. programa je glasila da "nitko osim članova nacije (Nijemaca) ne može biti državljanin

Hitler, Hindenburg i Göring 1933. godine



Njemačke". Židovi ne mogu biti državljani. Druga je točka tražila da "svi Židovi, koji su u Njemačku došli nakon 1914. moraju napustiti Njemačku."³

Hitlerov je *Weltanschauung* (pogled na svijet) bio baziran na djelima Gobineaua, Chamberlaina, Wagnera, i opće u njemačkoj povijesti, na koju je Martin Luther ostavio neizbrisiv pečat. Napomenuo bih da je nacional-socijalistička partija u potpunosti preuzela Hitlerove ideje, koje je on iznio u svojoj knjizi "Mein Kampf", koja je kasnije postala biblijom nacističke Njemačke.

Koje su to bile ideje? Prvi problem je bio ujedinjenje Nijemaca u jednoj državi. Drugi najvažniji problem kojim se Hitler u toj knjizi bavio, jest problem održanja i povećanja jedinki i rase. Osnovu je njegovog političkog uvjerenja činio socijalni darvinizam. Po Hitleru je čitav život vezan uz tri temeljne postavke:

- borba je otac svega,
- vrlina leži u krvi,
- rukovodstvo je primarno i odlučujuće.

Hitler je čitav život vidio kao neprekidnu borbu, a svijet kao džunglu, u kojoj najsposobniji preživljavaju, a najjači vladaju, svijet, u kojem smrt slabijega zapravo znači život za jačega. Priroda, smatrao je on, smješta živa bića na planetu i samo promatra slobodnu igru snaga. Ona pridaje pravo vladajućeg najjačem u industriji i hrabrosti. Najjači mora dominirati, a ne se miješati sa slabijim, žrtvujući pri tome svoje vlastitu veličinu.

Pravo očuvanja kulture, za Hitlera, je povezano s pravom jačeg i boljeg u svijetu na pobjedu. Arijevci, u Hitlerovim očima, imaju pravo na pobjedu, njih je providnost odredila da budu gospodari. Upravo u "Mein Kampf" je iznesena temeljna ideja nacizma o rasnoj superiornosti, konceptu rase gospodara, na kojem je utemeljen 3. Reich i Hitlerov "Novi poredak".

"Cijela ljudska kultura, sva umjetnost, znanost i tehnologija koju danas vidimo, gotovo su ekskluzivno produkt arijske kreativnosti. A sve što su postigli, postigli su koristeći se drugima", rekao je Hitler. Smatrao je da za "formiranje više kulture, nužno mora postojati i niži ljudski tip. Samo se nemilosrdnom vlašću nad slabijima ta kultura održava i poboljšava." Problem zapravo leži u tome što su se Arijevci zapravo sami odrekli čistoće svoje krvi, miješajući se sa slabijima, te na taj način izgubili kreativnost.

To je bila greška koju Hitler nije kanio ponoviti. "Miješanjem krvi i padom rezultante nivoa rasne čistoće zapravo je došlo do izumiranja starih kultura. Sve što nije dobra i čista rasa, pljeva je.", govorio je Hitler. Pljeva su bili Židovi i Slaveni, i u vrijeme kada će postati diktator, zabranit će ženidbu Nijemaca i "pljeve". Rezimirajući do sada rečeno, mogu zaključiti da je nacistička rasna teorija počivala na sljedećim osnovnim aksiomima:

- temeljna nejednakost ljudske rase je određena genetski,
- postoje različite ljudske rase,
- postojanje inferiornih rasa, i tzv. anti-rase, Židova.

Iz tih pretpostavki povučen je zaključak da je najbolja i najčišća rasa, njemačko-arijska rasa predodređena da vlada, a da shodno tomu, manje važne, kulturno inferiorne rase postoje da bi ih služile. Na dnu su skale Židovi, kao anti-rasa predstavljali "bezvrijedan život." (8) Da bi Nijemci bili u stanju izvesti ono što



su Hitler i Nacionalsocijalizam izmislili, tj. da bi postali i ostali rasa gospodara, za što su kao najbolja vrsta bili predodređeni, predstavljen je koncept tzv. "narodne države" (*Volksstaat*). Ta se narodna država morala bazirati na rasnoj teoriji. Sto više, rasizam je trebao biti esencija takvog državnog tipa. Takva država ni u kojem slučaju ne vjeruje u jednakost rasa, već uz njihovu različitost prepoznaje i njihovu veću i manju važnost, te se bori za pobjedu bolje i jače, a zahtijeva subordinaciju inferiorne i slabije.

Najvažnija je svrha "narodne države" očuvanja čistoće rase, i rasa mora biti u centru svekolikog državnog života. Jednom kada dođe na vlast, Hitler će sa svojom partijom u potpunosti pokušati provesti i rasnu teoriju i koncept "narodne države".

Korijeni nacističke rasne teorije

Hitlerova nacionalsocijalistička rasna teorija nipošto nije bila originalna, već je imala svoje prethodnike. Ti su prethodnici svojim pseudoznanstvenim teorijama na njih ostavili dubok trag. Prvi od njih, Martin Luther, važan je ne samo zbog svojih antisemitskih stavova, već i zbog toga što je on stvorio moderan njemački jezik i općenito ostavio dubok trag na njemačku misao, a drugi su svojim teorijama postavili temelje nacionalsocijalističkoj rasnoj teoriji.

Martin Luther

Stvorio je moderan njemački jezik, preveo Bibliju i probudio njemački nacionalizam. Luther je bio pasionirani antisemit, i vjerovao je u potpunu podložnost političkom autoritetu. Njemačku je želio osloboditi Židova, a savjetovao je da im prilikom progona treba prvo uzeti njihov novac, dragulje, zlato i srebro. Smatrao je da se njihove sinagoge i škole moraju spaliti, a kuće porušiti, a njih smjestiti pod jedan krov, ili kao cigane u staju. Također je govorio, da ih treba natjerati da rade i zarađuju za život "znojem svojih noseva" ili ih treba protjerati iz zemlje za sva vremena ako se pokažu prevelikom opasnošću.

Arthur de Gobineau

Gobineauova knjiga, "Esej o nejednakosti ljudskih rasa", je nudila "znanstveno" objašnjenje nejednakosti ljudskih rasa. Prema Gobineauu, rasa je ključ povijesti i civilizacije. Postoje tri temeljne ljudske rase: bijela, crna i žuta. Među njima bijela je superiorna. Bit je njegove teorije da bolja i superiornija rasa





mora dominirati drugim rasama, a nikako se s njima miješati. Miješanjem se ne mogu poboljšati slabije rase, već se samo može oslabiti jača. Prema Gobineauu, povijest je pokazala da sva civilizacija izvire ili iz bijele rase, ili u kooperaciji s njome. Gobineau dalje govori da je dragulj bijele rase njen arijeviski dio, a među njima najbolji Nijemci. Upravo je taj dio njegove knjige pridonio stvaranju nacionalsocijalističke teorije. Međutim, postoji jedan bitan problem bijele rase, odnosno Arijevaca, a to je da su oni brojčano znatno slabiji od nižih rasa, te shodno tomu prisiljeni na miješanje. Tim se miješanjem čišća i bolja bijela rasa, sukladno prirodnim zakonima, degradira. Posebna je tragedija, dalje govori, što se u svem tom miješanju i rasnom degradiranju neoštećeni održavaju Židovi, a što on smatra za najzačudniji primjer rasne konzistencije što ga je povijest dala. Na kraju Gobineau zaključuje da je konačan rezultat tog miješanja naroda stvaranje univerzalne mješavine rasa, nesposobne za razvoj i proizvodnju daljnje kulture. Vjerojatno je taj dio naveo Hitlera na donošenje zakona o "očuvanju njemačke krvi i časti", a cijeli Gobineauov rad bio je vrlo inspirativan za nacionalsocijalističku ideologiju

Houston Stewart Chamberlain

Chamberlain je 1896. napisao je biološku tezu koja će dominirati njegovim cjelokupnim radom, a bit će i osnova teme o rasi i povijesti obrađene u njegovoj najpoznatijoj knjizi, "Temelji devetnaestog stoljeća". Upravo je ta knjiga ponudila nacionalsocijalizmu materijal za njihove rasne teorije i rasne zakone. Kao i Gobineau, kojeg je cijenio, Chamberlain je ključ povijesti, kao i bazu cjelokupne civilizacije pronašao u rasi. Da bi se objasnilo 19. stoljeće, govorio je Chamberlain, treba uzeti u obzir što je naslijeđeno iz davnina, a to su po njemu tri bitne stvari: grčka filozofija i umjetnost, rimsko pravo i osoba Krista. Postoje i tri nasljednika, i to dvije čiste rase, Nijemci (Teutonci) i Židovi, te polu-rasa Latina Mediterana. Među njima, Teutonci su najvrjedniji. Jedine dvije čiste rase su, dakle, Teutonci i Židovi. Židovi, smatrao je on, nisu inferiorni Teutoncima, već samo "drukčiji". Oni shvaćaju dužnost očuvanja čistoće rase. Opisujući osobu Isusa Krista, on dokazuje da Isus zapravo nije bio Židov, već vjerojatno Arijevac. Pobijajući sam sebe, u daljnjoj analizi ipak ustanovljava da su Židovi mješanci, negativna rasa, te opravdava teutonsku negaciju Izraela. Na kraju zaključuje da put u spas leži u Teutoncima i njihovoj kulturi. Posebno u Nijemcima, najboljima među Teutoncima, jer su oni

naslijedili najbolje kvalitete Grka i Indo-arijevaca. Samim time, oni imaju pravo biti gospodari svijeta. Za razliku od Gobineaua, Chamberlain je vjerovao u ljekovita snagu Arijevaca, te u njihovu sudbinu kao gospodara svijeta, što su nacional-socijalisti prihvatili, i označili Chamberlaina za jednog od njihovih "proroka", prozvavši ga "duhovnim" osnivačem nacionalsocijalističke Njemačke.

Richard Wagner

Hitler je često ponavljao "tko god želi razumjeti nacional-socijalizam, mora prvo poznavati Wagnera". Wagner je, kao i Hitler, vatreno mrzio Židove, smatrajući da postoje da bi dominirali svijetom svojim novcem. Veliki je kompozitor prezirao parlamentarizam i demokraciju, te materijalizam i mediokritet buržoazije. Grozničavo se nadao da će Nijemci, sa svojim posebnim talentima i nadarenošću, postati ne samo vladari, već prosvjetitelji svijeta. Wagnerov je utjecaj na Hitlera bio od velike važnosti, budući da je Hitler od Wagnera preuzeo "pogled na svijet", tzv. "Weltanschauung". Wagnerov se "Weltanschauung" bazirao na njemačkoj paganskoj mitologiji, kojoj je posvetio većinu svojih opera (Prsten Nibelunga npr.), te na rasnoj teoriji, koju je preuzeo, prvo od Gobineaua, a zatim od Chamberlaina. Wagner je bio odgovoran za otvaranje tzv. "gobineauovih" društava, u kojima se izučavala rasna teorija. Zbog rasne teorije i oživljavanja njemačke mitologije, bazirane na herojstvu, krvi i uništenju, Wagnerov je "Weltanschauung" našao put u srce nacional-socijalizma i u neku mu ruku ucrtao put prema konačnom samouništenju u vidu njegova "Sumraka Bogova", 1945 godine.

Rasni zakoni

Od dolaska na vlast nacisti su počeli s provođenjem politike zamišljene u ranim 20-tim godinama. Uvođenje rasnih zakona bilo je logički korak u postizanju Volksstaat-a. Problem je, međutim, predstavljala činjenica da vrlo vjerojatno većina Nijemaca ipak ne bi prihvatila koncept 'Volksstaat', koji je bio u potpunoj suprotnosti s tada vladajućim kršćanskim svjetonazorom, pa ni rasne zakone. U tu svrhu, prvi korak je bio uvođenje apsolutne diktature i potpuna nacifikacija Njemačke. Jednom, kada se potpuno riješi bilo kakve opozicije, bit će lako uvoditi bilo kakve zakone, pa i one rasne.





Nacifikacija Njemačke – preduvjet za provedbu rasnih zakona

Čim je izabran za kancelara, Hitler je započeo s eliminacijom bilo kakve moguće opozicije. Na tom putu koristio se svim sredstvima koje mu je nudio državni aparat. Stvoren je i sistem policije, koja se služila takvim mjerama terora, i u Njemačkoj, a kasnije i u okupiranim zemljama, da su njihova imena (Gestapo, SS, itd.) ostala trajno urezana u kolektivnu memoriju Europljana.

28. veljače 1933., dan nakon inscenirane paljevine Reichstaga, izglasan je dekret "Za zaštitu naroda i države". Za paljevinu su bili optuženi komunisti. Dekretom su suspendirani dijelovi Weimarskog ustava (7. Sekcija). Ograničene osobne slobode, koje su uključivale pravo slobode izražavanja mišljenja, slobode tiska, prava na okupljanje i udruživanje, a omogućeno je i ukidanje privatnosti poštanskih, telegrafskih i telefonskih komunikacija. Omogućene su premetačine i konfiskacija imovine, kao i neograničeno pritvaranje nepodobnih bez ikakvog suđenja. Člankom 2. tog dekreta omogućeno je izvršavanje smrtno kazne za čino velezdaje, paleža, trovanja, zavjere protiv članova vlade, itd.

21. ožujka 1933. Hitler je zatažio da mu se dodijele diktatorske ovlasti u svrhu "sređivanja unutrašnjopolitičke situacije". Dva dana kasnije Reichstag je izglasao zakon "O posebnim ovlaštenjima", koji je vladi dao slobodne ruke da donosi zakone bez suradnje Reichstaga i predsjednika Reicha Hindenburga.(29) Tim je zakonom Reichstag sam sebe izvlastio i predao legislativne ovlasti na kabinet. Između ostaloga je naglašeno da će za zakone izglasane u kabinetu zakonodavnu inicijativu imati sam Hitler, te da će ti zakoni "možda odudarati od ustava".(30) Upravo je tim zakonom Hitler sebi stvorio mogućnost da donese rasne zakone, koji su "odudarali" od Weimarskog do tada jednog od najliberalnijih svjetskih ustava.

U sljedećih je nekoliko poteza Hitler zaokružio svoju diktaturu i stekao ovlasti kakve niti jedan Nijemac prije njega nije

imao. Tako je 30. siječnja 1934. donesen zakon kojim su se, tradicionalno neovisne, zemaljske vlasti imale podvrći centralnoj. 14. srpnja 1934. izglasan je zakon kojim Nacionalsocijalistička partija postaje jedina legalna stranka u zemlji.

Nakon što je Hitler stekao naklonost armijskog vrha, eliminacijom svog bliskog suradnika Rohma i njegovih SA odreda u "Noći dugih noževa", odlučio je u svojoj osobi ujediniti funkcije kancelara i predsjednika države. 2. kolovoza 1934., dan nakon Hindenburgove smrti, objavljeno je da se ujedinjavaju dužnosti predsjednika i kancelara države, te da Hitler postaje glavar države, Fuhrer, kao i vrhovni zapovjednik oružanih snaga Reicha. 19. kolovoza raspisan je plebiscit, koji je tražio potvrdu za objedinjavanje tih dviju funkcija, za što je dobio ogromnu suglasnost (89,93% glasača, od 95,7% glasača izašlih na plebiscit glasalo je ZA). Postigavši ono što nitko u Njemačkoj prije

njega nije, mogao se u potpunosti posvetiti rasnoj politici.

Zakonska regulacija rasne teorije

Moć koju je Hitler okupio u svojim rukama možda najbolje sažima njegova vlastita izjava u Reichstagu, 13. srpnja 1934., kada je izjavio da je "u ovom trenutku on odgovoran za sudbinu Njemačkog naroda i zbog toga postao i njegov vrhovni sudac", te da svatko mora znati da će "u slučaju da se usudi i digne ruku protiv države, jedini rezultat biti neminovna smrt".

Kao čovjek koji se svojedobno zarekao da će sve raditi u "skladu sa zakonom", pričekao je s formalnim izglasavanjem rasnih zakona do trenutka stjecanja apsolutne vlasti. Ipak, provedba rasne politike počela je i prije formalnog izglasavanja rasnih zakona. Nakon izglasavanja već navedenog zakona "o posebnim ovlaštenjima" organizirana je prva akcija sa ciljem rasnog osvještavanja Nijemaca.

1. travnja 1933. godine nacistička je stranka organizirala bojkot židovskih radnji. Tog su dana pred svim židovskim radnjama organizirane straže, sastavljene od pripadnika SA odreda, koji su pri tome dijelili antisemitske letke. Ti su isti



--denn Gott kann nicht wollen, daß Kranke und Sieche sich in Kranken und Siechen fortpflanzen



“stražari” uvjerali Nijemce da ne kupuju robu kod Židova, da ne jedu kod Židova, itd. Na izlozima prodavaonica iscrtavane su Davidove zvijezde, kao i natpisi “Židov”, ili slogani “Židovi, van!”, “Idite u Palestinu” i tome slično. Nijemcima koji bi ipak kupili robu od Židova bilo je jasno dano do znanja da su izdajice, te da će se s njima tako i postupati. 7. travnja koncept rasne razlike Nijemaca i njemačkih Židova je dobio legalan status. Tog je dana njemačka vlada izdala naredbu o umirovljenju svih službenika koji nisu arijskog porijekla. Tim su potezom formalno podijelili građane Njemačke u dvije grupe. Gradske su vlasti na tu odluku odgovorile odgovarajućim mjerama protiv Židova. Te su mjere uključivale zabranu rada za židovske profesore, glumce, pjevače, itd. Četiri dana kasnije izdan je dekret kojim se određuje tko je “ne-arijevac”. Taj je dekret odredio da bilo tko “tko potječe ma od jednog ne-arijskog pretka u drugom koljenu (djeda ili bake), jest ne-arijevac”.

Nürnberški rasni zakoni

Iako su Židovi, u skladu s teorijom, predstavljali “anti-rasu”, te shodno tome i najvećeg neprijatelja nacističke države, malo je znano da bi i sami Nijemci potpali pod rasnu selekciju. Još 1929., na jednom od partijskih kongresa, održanim u Nürnbergu, Hitler je rekao da, “ako se svake godine u Njemačkoj rodi milion djece, te da ako se od tog milijuna 700 do 800 tisuća njih eliminira, Njemački će narod ipak biti ojačan.”

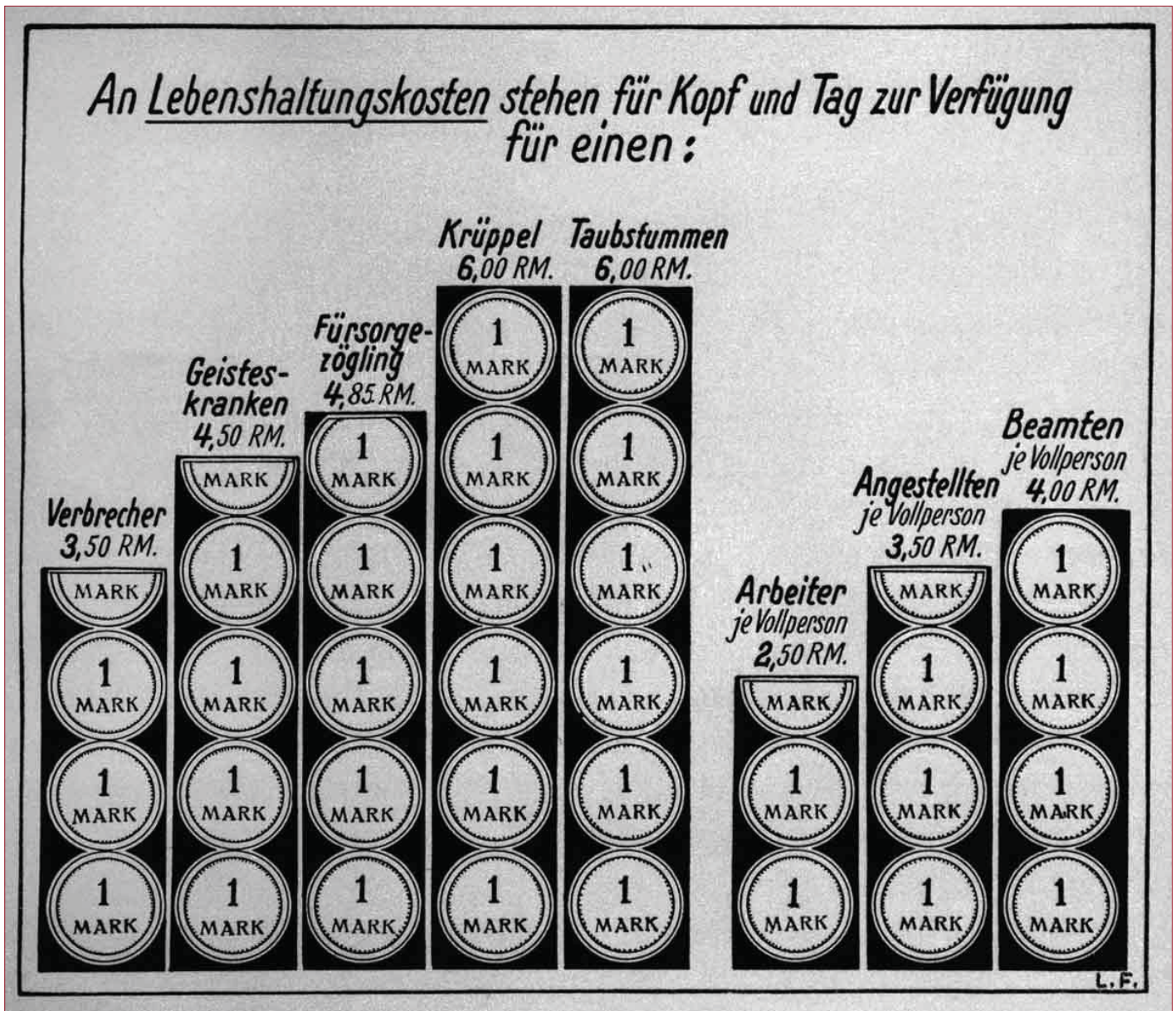
Prvi od zakona namijenjenih rasnom pročišćavanju Njemačke bio je uperen protiv samih Nijemaca. 14. srpnja 1933. izglasan je “Zakon za zaštitu nasljednog zdravlja”, odnosno “Pokušaj poboljšanja njemačke arijske vrste”, kako se još zvao. Taj je zakon omogućio prisilne sterilizacije pojedinaca koje pate od nasljednih bolesti, te postoji mogućnost da i njihovi nasljednici naslijede tu bolest. Zakon je dalje navodio nasljedne bolesti

kod kojih se mogla tražiti sterilizacija, kao npr. slaboumnost, shizofrenija, manijakalna depresija, epilepsija, nasljedna sljepoća i gluhoća, te razne druge naslijede deformacije. Zakon je dalje propisivao i mogućnost sterilizacije osoba koje pate od kroničnog alkoholizma. Za odluke sterilizacije bio je nadležan Vrhovni zdravstveni nasljedni sud.

Hitlerova je Njemačka polako i sigurno provodila svoje planove u stvarnost. Već 1933. godine počeli su progoni Židova, koji su sistematski protjerivani iz svih sfera javnog života. Mnogi poznati židovski znanstvenici prisiljavani su na egzil, pa je tako među nekoliko protjeranih nobelovaca bio i Albert Einstein. Mnoga sela u Njemačkoj sustavno su proganjala židovske stanovnike, s tendencijom stvaranja sela “slobodnih od Židova”. Posebnim zakonima smanjivan je broj studenata “stranaca”, koji su uključivali i domaće židovske studente. Nacistički je cilj bio da se Židovi u potpunosti izbače iz svih sfera javnog i privatnog života.

Tijekom 1934. godine, kampanja je nastavljena, s pojedinačnim izljevima fizičkog nasilja. Ekonomske mjere uperene protiv Židova, kao i akti nasilja prisiljavah su mnoge Židove na emigraciju, na što su vlasti gledale s odobravanjem. Tako je do kraja 1934. godine više od 50.000 njemačkih Židova napustilo Njemačku (od početnih 566.000). Do sredine 1935., četvrtina je njemačkih Židova, koji su u Njemačkoj ostali, bilo lišeno osnovnih sredstava za život, bilo dekretom, bilo bojkotom ili lokalnim pritiscima. Više od 10.000 javnih zdravstvenih i socijalnih radnika je otpušteno, kao i 4.000 pravika, 2.000 pjevača, muzičara i glumaca, te 2.000 liječnika. Daljnjih je 1.200 novinara i urednika izgubilo pravo na rad, kao i 800 sveučilišnih profesora, te 800 učitelja osnovnih i srednjih škola.

U jesen 1935. nacistička je rasna politika opet kanalizirana zakonima, ovaj puta antisemitskim. U rujnu i studenom Reichstag je izglasao seriju rasnih zakona, koji su konačno legalizirah



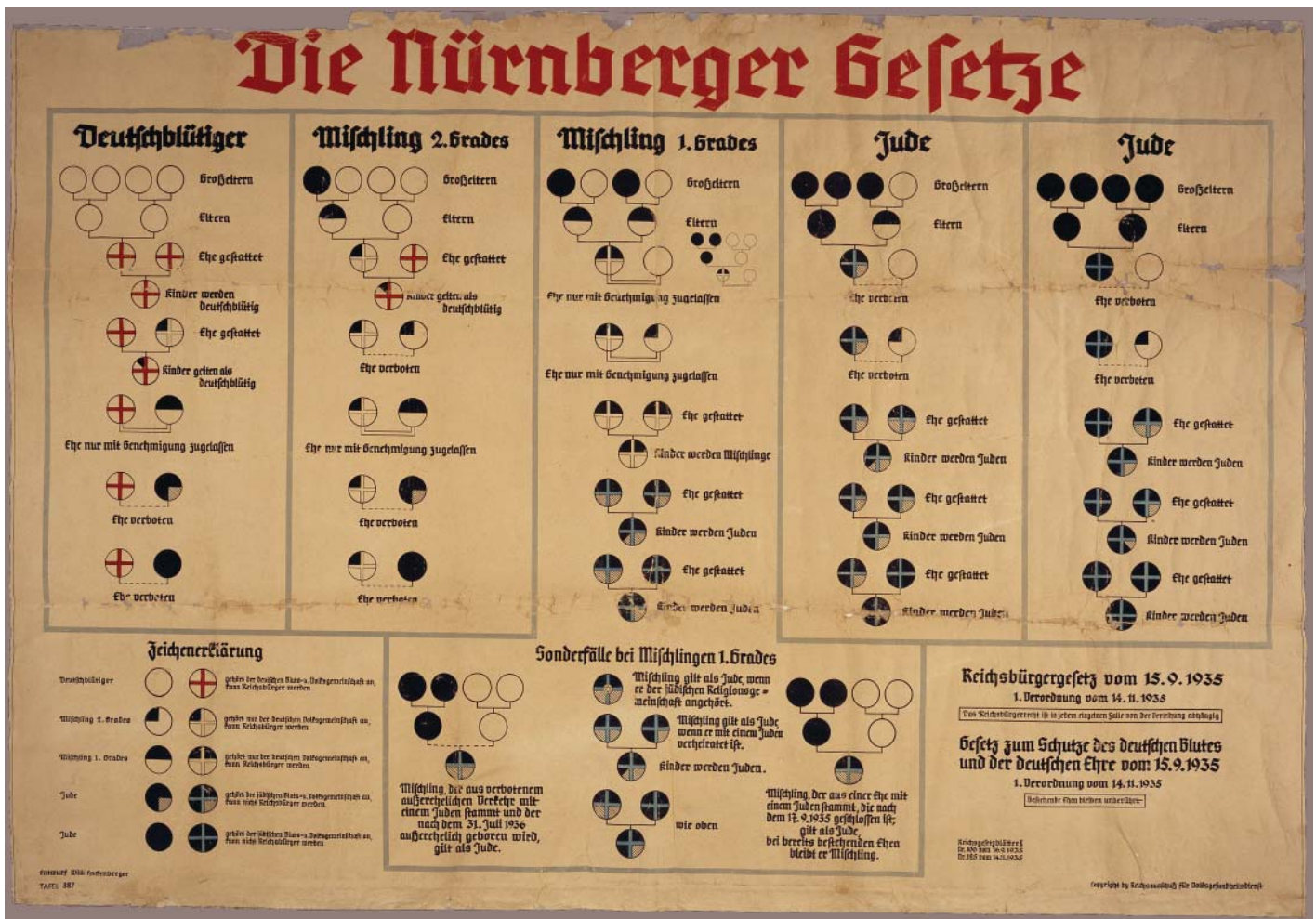
antisemitizam i u krajnjoj instanci doveli do Holokausta svih naroda proglašanih za manje važne. Dva zakona izglasana 15. rujna 1935. godine definirali su "državljanstvo Reicha", te postavili pravila "Za zaštitu njemačke krvi i časti". Zakon o državljanstvu je odredio da državljani Reicha mogu biti samo Nijemci i građani "srodne" krvi, te da shodno tome samo oni mogu posjedovati građanska i politička prava. 14. Studenog 1935. izdan je dodatni dekret na taj zakon kojim je Židovima i Romima striktno određeno da ne mogu biti državljani Reicha, te da ne mogu prakticirati politička prava ili biti zaposleni u javnim službama. U drugom dijelu tog dekreta zakonski je bio određen pripadnik židovske "rase". Tako je zakon propisivao da je "Židov ona osoba kojoj su najmanje troje djedova ili baka rasno bili potpuni Židovi." Zakon je dalje navodio slučajeve, kada je bio dovoljan i manji broj židovskih predaka da bi rasno bili određeni kao Židov. "Zakon o zaštiti njemačke krvi i časti" je regulirao odnose između Židova i Arijevaca. Tim je zakonom zabranjen brak između Židova i Nijemaca, te građana "srodne" krvi. Istim su zakonom zabranjene i njihove vanbračne veze, te spolni odnosi. Zakon je dalje proglasio nevažećim sve, prethodno sklopljene, brakove Židova i Arijevaca. Također je Židovima zabranjeno upošljavanje mladih Njemica u židovskim kućanstvima, kao i isticanje njemačke zastave i sličnih simbola. Za prekršitelje nekog od članaka zakona, propisivane su kazne zatvora, prisilnog rada ili novčanih kazni. Nurnberški su zakoni zapravo od Židova učinili

subjekte, te legalizirali buduće mjere protiv njih. U sljedećih je nekoliko godina dodatnih 13 dekreta u potpunosti stavilo Židove van zakona. Kao posljedica, Židovima je onemogućena nabavka osnovnih živežnih namirnica. U mnogim gradovima bilo im je teško, ako ne i nemoguće nabaviti hranu i lijekove. Zabranjen im je ulaz u hotele i dućane, kao i mnoge gradove, pa čak i parkove i šume.

Posljedice rasnih zakona

Kristalna noć

7. studenog 1938. sedamnaestogodišnji Židov, izbjeglica iz Njemačke, Herschel Grynszpan, smrtonosno je ranio Ernsta Von Ratha, trećeg tajnika njemačke ambasade u Parizu, i pokrenuo lanac događaja, koji će u povijesti ostati zapamćeni kao "Kristalna Noć". Mladi je Grynszpan pucao u Von Ratha iz osвете. Naime, njegov je otac bio među 10.000 Židova deportiranih u Poljsku u stočnim vagonima. Da bi svijetu pokazao što se dešava sa Židovima u Njemačkoj, namjeravao je ubiti njemačkog ambasadora, no spletom okolnosti nastradao je treći tajnik. 9. studenog Goebbels je izdao instrukcije da moraju biti "organizirane i sprovedene spontane demonstracije." Istom je prilikom izdan i savjet da "policija ni u kojem slučaju ne smije ometati provođenje tih demonstracija." Kao posljedica tih "spontanih" demonstracija u noći između 9. i 10. studenog po cijeloj su Njemačkoj gorjele sinagoge i židovske kuće, a židovski



su dućani nemilosrdno pljačkani. Nekoliko je Židova, muškaraca, žena i djece, ubijeno prilikom spašavanja vlastitih života. Preliminarni izvještaj sljedećeg dana je dao samo djelomičnu sliku razaranja. Po tom je izvještaju uništeno 815 dućana, spaljena je 171 obiteljska kuća, kao i 119 sinagogi, dok ih je daljnjih 76 u potpunosti uništeno. Tom je prilikom 20.000 Židova odvedeno u logore, a 36 ih je ubijeno. Konačan broj ubijenih se na kraju popeo na 91. Umorstva i palež nisu bile jedine posljedice Kristalne noći. Kao posljedica, Židovi su bili prisiljeni platiti štetu nastalu tijekom noći, počinjenu na njihovom vlasništvu. Novac, koji su im osiguravajuća društva bila dužna isplatiti, po primitku je konfisciran, a židovska je zajednica dodatno kolektivno kažnjena kaznom od milijardu maraka, zbog kako je Goering rekao, njihovih kriminalnih radnji. Do tada izvršene akcije protiv Židova bile su rezultat pojedinačnih antisemitskih ispada, ali ovo je bilo prvi put da je država organizirala pogrom, i zacrtala put prema getoizaciji, deportacijama i nečem puno, puno gore.

Holokaust

Uz nacifikaciju i arijanizaciju Njemačke, nacistička se Njemačka paralelno pripremala i za novi rat, da bi ispravila poniženja, koja je smatrala da su joj nanosena Versailleskim mirom. 30. siječnja 1939., govoreći na mitingu, Hitler je objavio da u slučaju rata "rezultat neće biti boljševizacija Zemlje, i shodno tome pobjeda židovstva, već uništenje židovske rase u Europi." Šest je dana prije toga Goering instruirao Heydricha "da riješi židovski problem evakuacijom i emigracijom." Rješenje židovskog pitanja, vjerojatno ipak nije automatski značilo i uništenje židovske rase. Njemački su planovi u počecima uključivali preseljenje i evakuaciju Židova s područja Reicha, ali je uvijek bilo naglašavano da se mogu primijeniti "sve metode" koje će Njemačku "očistiti" od Židova. Jedan od tih planova o

"preseljenju i evakuaciji" uključivao je preseljenje Židova na Afrički kontinent, točnije na Madagaskar.

1. rujna 1939. počeo je Drugi svjetski rat napadom na Poljsku, zemlju s najvećim brojem Židova u Europi, a s njim i nova faza rješavanja "židovskog pitanja". Svi su se dotadašnji planovi "bavili" Židovima s područja Njemačkog Reicha, kao i češkim i austrijskim Židovima, no osvajanjem Poljske novi su se milijuni Židova našli u raljama nacizma. Ubrzo nakon okupacije, dijelovi su Poljske direktno anektirani Reichu, dok je od većeg dijela stvoreno područje pod imenom Generalni Guvernat, koji je također bio pod njemačkom upravom. U skladu s politikom preseljavanja i evakuacije, odlučeno je da se počne s deportacijama njemačkih Židova na područje Generalnog Guvernata, i koncentracijom tamošnjeg židovskog stanovništva u geta. Ta odluka o koncentraciji židovskog stanovništva u velike grupacije je donesena u svrhu "lakšeg" donošenja odluka u budućnosti. U to doba, paralelno s getoizacijom, počela su i prva masovna ubojstva Židova koja su provodili pripadnici tzv. Einsatzgruppen, no još uvijek ne kao dio sustavne politike, već više kao rezultat natjecanja i inicijative pojedinih nacističkih glavešina.

Zahvaljujući osvajanjima do kraja 1941. Njemačka je zavladała gotovo cijelom Europom, pa su se unutar njenog dohvata našli gotovo svi europski Židovi. Kada su nakon poraza pred Moskvom shvatili da rat ipak neće biti tako brzo gotov 20. siječnja 1942. u berlinskom predgrađu Wannsee održana je konferencija na kojoj je donesen plan o provođenju "konačnog rješenja". Po planu, "sve je europske Židove trebalo deportirati na istok Europe, budući da se najveći broj njih tamo već nalazio, i tamo ih upotrijebiti kao izvor ropske radne snage, uz prethodnu likvidaciju onih nesposobnih za rad. One koji bi uspjeh preživjeti surove uvjete rada, trebalo je likvidirati naknadno." Odluka



U programu T4 (eutanzija) likvidirano je oko 5.000 djece - Psihijatrijska bolnica Schönbrunn 1934. godine

donesena na konferenciji sumira kompletan postupak koji će se provoditi nad Židovima, ali i Romima, Slavenima, kao i mnogobrojnim ratnim zarobljenicima.

U svrhu provođenja odluke o "konačnom rješenju", milijuni su Židova tijekom cijelog rata deportirani iz svih zemalja Europe u novoosnovane koncentracione logore na istoku. To su zapravo bili logori za uništenje, i razlikovani su se od koncentracijskih logora osnovanih u Njemačkoj još 30-tih godina. Njihova je jedina namjena bila istrebljenje ljudi i iscrpljivanje teškim fizičkim radom do smrti.

Sama ideja masovnog istrebljenja ljudi u koncentracijskim logorima imala je svojevrstnu logiku karakterističnu za nacionalsocijalizam. S obzirom da su Nijemci bili suočeni s tolikim brojem tzv. "podljudi", nedostojnih života, bilo je neophodno naći neku vrstu protočne i što je vrlo bitno, tihe, procedure. Zašto se onda ne poslužiti modernom tehnologijom? Moderna transportna sredstva, iskustvo stečeno u koncentracijskim logorima iz 30-tih godina, te eutanazijski program pokrenut početkom rata sami su po sebi nametali rješenje "fizičke eliminacije". Postojala je logička i tehnološka veza između eutanazijskog programa i genocida. Nacistički koncept zdravog i čistog njemačkog naroda isključivao je veći broj socijalnih i etničkih grupa. Unutar Njemačke neprijatelji su bili mentalno i fizički zaostali, kriminalci i homoseksualci, i naravno Židovi i Romi. Izvan Njemačke to su bili Poljaci i Česi, kao i drugi Slaveni čiji je rasni status bio "inferioran". Naravno, od svih tih grupa Židovi su bili smatrani za najopasnije neprijatelje. Postupci provedeni u svrhu "pročišćavanja" Reicha, deportacije, sterilizacija, getoizacija, eutanazija i masovna ubojstva, sve je to bio dio pokušaja pročišćenja njemačke rase. Posljedica je takve nastrane politike bio do tada nezapamćen masakr.

Romi

U Holokaustu je nastradalo oko 500.000 Roma. Oni su proživljavali istu tragediju kao i Židovi. Nacisti su Rome etiketirali kao "asocijalne" osobe. To je značilo da su bili tretirani kao lopovi, džepari, prosjaci i proricatelji budućnosti, te su zatvarani u logore kao kriminalci. Isti zakoni koji su vrijedili za Židove, vrijedili su i za Rome. Po sterilizacijskom zakonu, Romi su smatrani za slaboumne osobe, te su bili sterilizirani. Počevši od 1935. godine, Romi su getoizirani, a nakon početka rata, kao i Židovi, deportirani u logore, te po istoj "proceduri" masovno likvidirani, kao "jedinke nevrjedne života". ■



Autor članka je **Vanja Goldberger**, dipl. politolog. Članak je već objavljen u 3 dijela na Hrvatskom povijesnom portalu.

Kennzeichen für Schutzhäftlinge in den Konzentrations Lagern

Politisch Berufs-
verbrecher Emigrant Bibelforscher Homo-
sexuell Arbeitsscheu
Reich Arbeitsscheu

Grundfarben							
Abzeichen für Rückfällige							
Strafkomp							
Juden							



Jüdischer Rasseschänder



Fluchtverdächtiger



1a Häftling

Beispiel:
Politisch,
Jude,
Rückfällig,
Strafkomp.



Sonder-Aktion
Wehrmacht



Pole



Tscheche



Epidemijom spasili živote



Tifus (njem. *Fleckfieber*, eng. *typhus*) je infekcijska bolest koju prenose mikroorganizmi, često u ušima, buhama, miševima i štakorima. Simptomi se razvijaju nakon ugriza npr. uši. Pacijentu se uskoro diže tjelesna temperatura, razvija se kašalj, srbež po tijelu, bolovi u mišićima, pad krvnog tlaka, preosjetljivost na svjetlost i delirij. Mikroorganizmi se razvijaju u uvjetima slabe higijene kao npr. u zatovorima, kampovima, logorima, beskućnicima i do sredine XX. stoljeća u vojskama. Tijekom Prvog svjetskog rata tifus je ubio oko tri milijuna ljudi u Rusiji, Poljskoj i Rumunjskoj. Vojske diljem svijeta su na bojištima improvizirale stanice za suzbijanje epidemije. Smrtnost među zaraženima se kretala između 10 i 40% od broja zaraženih. Tijekom Drugog svjetskog rata tifus je uzeo mnoge žrtve u konc logorima diljem Europe. Cjepivo se aktivno razvijalo od početka XX. stoljeća, a 1928. Charles Nicolle je dobio Nobelovu nagradu za izolaciju bakterije uzročnika tifusa. Danas se liječi cjepljenjem ili antibioticima.

Hrabro-luda ideja - Achtung, Fleckfieber!

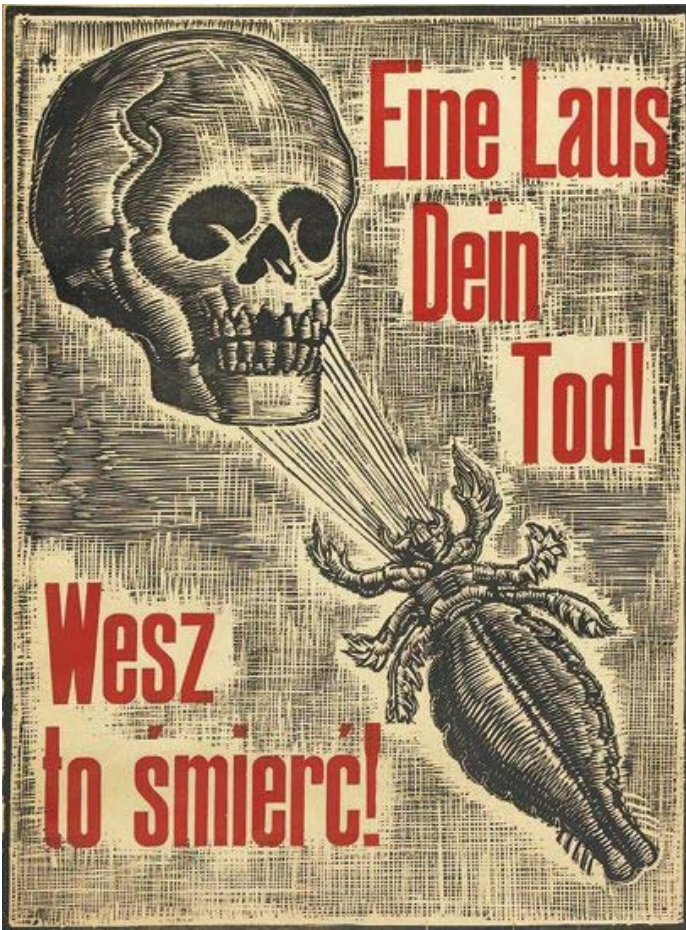
Tijekom Drugog svjetskog rata poljski liječnik **Eugeniusz** (amerikazirano Eugene) **Lazowski** (1913.-2006.) i njegov kolega **Stanislaw Matulewicz** spasili su nekih 8.000 Židova iz 12 poljskih naselja zahvaljujući ludoj ideji. Iskoristili su medicinu i urođeni ljudski strah od bolesti. Tifus je bolest koju su Nijemci već duže vrijeme uspješno sprječavali. Prilikom ulaska u Poljsku i kasnije Rusiju naletjeli su na nekoliko žarišta te bolesti. Takva su

Rozwadów

Neposredno prije Drugog svjetskog rata u malo *shtetlu* Rozwadówu je živjelo oko 1.790 Židova. Nakon njemačko-ruske podjele Poljske Židovi su deportirani preko rijeke San u rusko područje. U ljeto 1940. veći broj tih Židova je deportiran u rusku unutrašnjost. U ljeto 1942. u Rozwadówu je organiziran radni kamp u kojem je do kraja rata umrlo oko tisuću ljudi. Vjerojatni maksimalni broj logoraša se kretao oko 1.200 ljudi.

Rozwadów na poljskoj vojnoj karti iz 1938. godine





Lazowski

područja obično izolirali i nitko nije izlazio niti ulazio u područje karantene. To su vješto iskoristili Lazowski i Matulewicz, koji su brojnim sugrađanima injektirali (cjepivo Proteus OX19) oslabljene ili mrtve mikroorganizme tifusa. Tako zaraženi pacijenti nisu patili od simptoma, ali su na testiranjima krvi pokazivali da su zaraženi. Lazowski je rat dočekao u rodnom Rozwadówu, a bio je i liječnik u poljskoj vojsci. Njemačka vojska je poslala liječničku komisiju u geto Rozwadów. Dva mlađa njemačka liječnika su bojažljivo izvršila testiranja krvi, dok su Lazowski i Matulewicz zabavljali starijeg uz dobru kapljicu i kobasice. Bez obaziranja na nedostatak simptoma i samo na temelju krvnih nalaza njemački su liječnici potvrdili zarazu. Lazowski je kasnije priznao da je tri godine uza se nosio kapsulu cijanida. Iako je pobuđivao veliku sumnju kod njemačkih časnika nisu poduzimali ništa protiv njega jer im je kao liječnik trebao za sprječavanje zaraze. Pred kraj rata pobjegao je nakon što mu je njemački vojnik otkrio da ga Gestapo u povlačenju pred Rusima namjerava ubiti. On je kao poljski domoljub konstantno pomagao i liječio pripadnike pokreta otpora, a to je Gestapu bilo dobro poznato.

Izlazak u javnost

Njihove akcije dugo nisu bile poznate javnosti. Nakon rata Lazowski je s obitelji 1958. preselio u SAD, gdje je radio na Medicinskom odsjeku Univerziteta u Illinoisu. Matulewicz je preselio u Zair, gdje je radio kao profesor

radiologije. Obojica su živjeli u strahu da će netko doznati za njihovu prijevaru i da će se njihovoj poljskoj rodbini nešto loše desiti. Nakon nekoliko desetljeća oba su izašla u javnost. 1977. svoj je postupak u medicinskom časopisu objavio Lazowski, a 1980. Matulewicz je objavio knjigu. Engleski naziv knjige je "Private war" i navodno je bila vrlo popularna u Poljskoj.

Tijekom 2001. godine mladi američki filmaš Ryan C. Bank je počeo snimati dokumentarac o Lazowskom, ali (za sada) nema nikakvih informacija o tome je li taj film dovršen i prikazan. ■

(M. Hajdarović)

Lazowski je 2000. godine u Poljskoj dočekan kao heroj



Umjetnička sjećanja Jana Komskog



Jan Komski rođen je 1915. u katoličkoj poljskoj obitelji. Sredinom tridesetih godina prošlog stoljeća studirao je slikarstvo na Umjetničkoj akademiji u Krakovu. Kad je ujesen 1939. Poljska uvučena u rat Komski se pridružuje pokretu otpora. Kako je poljska vojska kapitulirala sa istomišljenicima se pokušava prebaciti do Francuske u tamošnje poljske odrede. Komski je u jednom razgovoru s novinarima izjavio da je osjetio da je rat počeo kada da je njemački vojnik udario nogom u red za kruh u Krakovu. U travnju 1940. je uhićen na slovačkoj granici i 14. lipnja je sa 727 Poljaka prebačen u logor Auschwitz. Tamo je upisan pod lažnim imenom Jan Baras koje je imao u dokumentima kada je zarobljen. Dodijeljen mu je broj 564. Bio je član prvog transporta u novi logor i kasnije će se pokazati srećom što tada još nisu tetovirali broj na ruku.

Slavni bijeg kroz glavna vrata Auschwitza

Tijekom logoraškog života profesija mu je pomogla da preživi, pa je za SS-ovce crtao portrete i arhitektonske skice za proširenje logora.

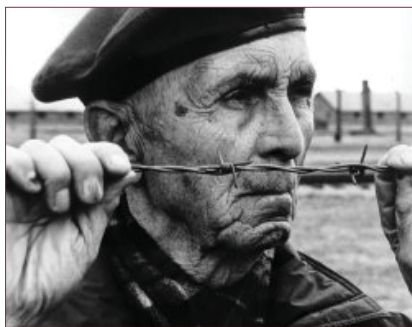
Sa troje drugova poduzeo je nevjerojatan bijeg iz logora. Zahvaljujući dobroj organizaciji pokreta otpora u logoru i uz pomoć lokalnog stanovništva Komski, Mieczyslaw Januszewski, Boleslaw Kuczbara i Otto Küssel su 29. prosinca 1942. izašli iz Auschwitza kroz glavna logorska vrata. Kuczbara je preobučen u ukradenu SS uniformu sjedio na kolima sa konjskom zapregom,

a uz kola su hodala trojica logoraša. Kuczbara je stražarima na izlazu prezentirao falsificiranu propusnicu i nastavili su put. Stigli su do sela Broszkowice gdje su im pripadnici pokreta otpora dali civilnu odjeću. Noć su prespavali kod Andrzeja Harata, koji je stan iznad njih iznajmio časniku SS-a. Komski je stigao do Krakowa gdje je uhićen prilikom rutinske kontrole dok je čekao prijevoz prema Varšavi. Komski je kao bjegunac iz Auschwitza mogao biti obješen, ali srećom nije imao prepoznatljivu tetovažu i uz lažne dokumente se predstavio kao netko drugi. Odveden je do zatvora Montelupi. Tu se pobojavao da će ga možda streljati,

Fotografija snimljena sat vremena nakon bijega iz Auschwitza (Komski stoji)



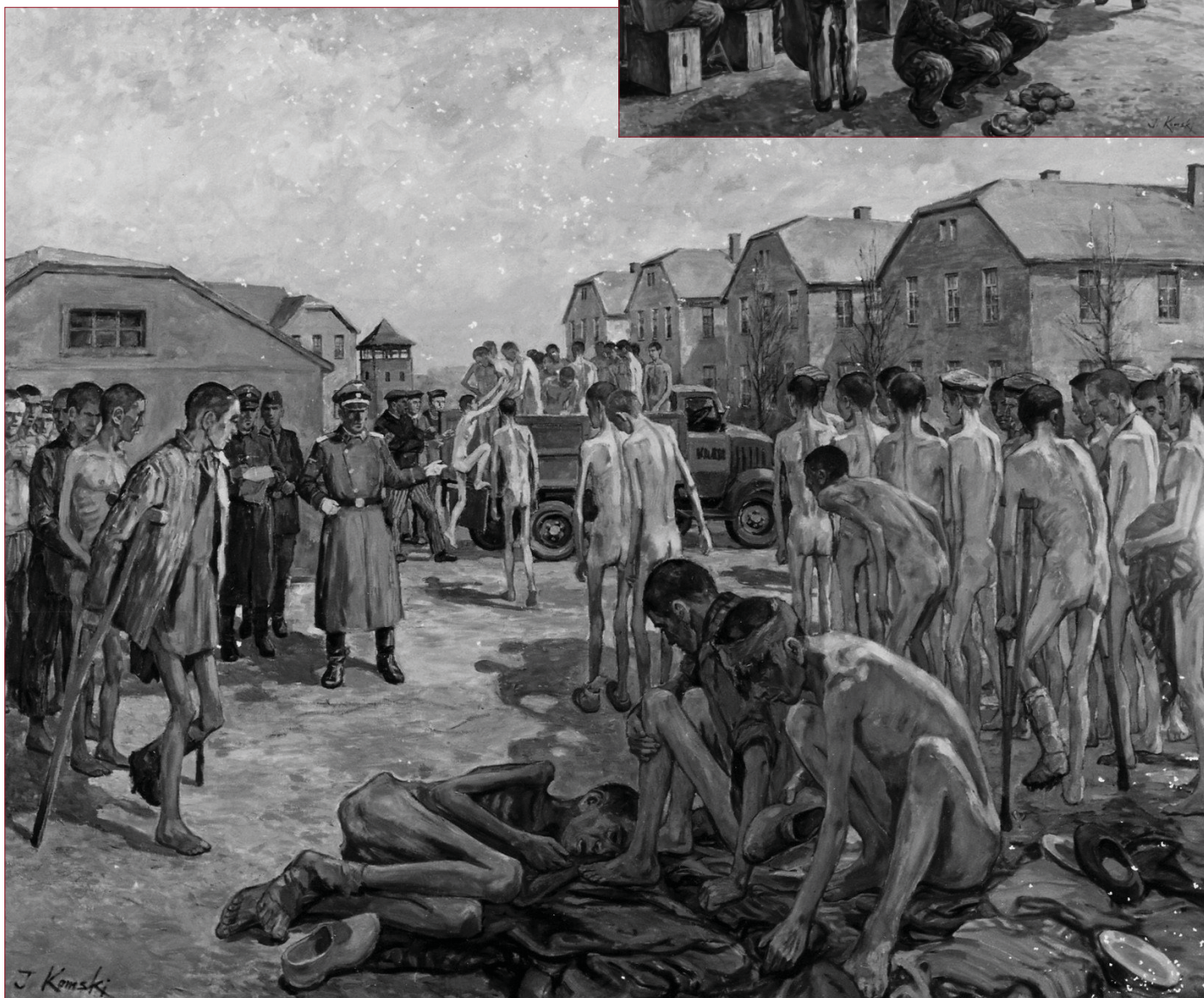
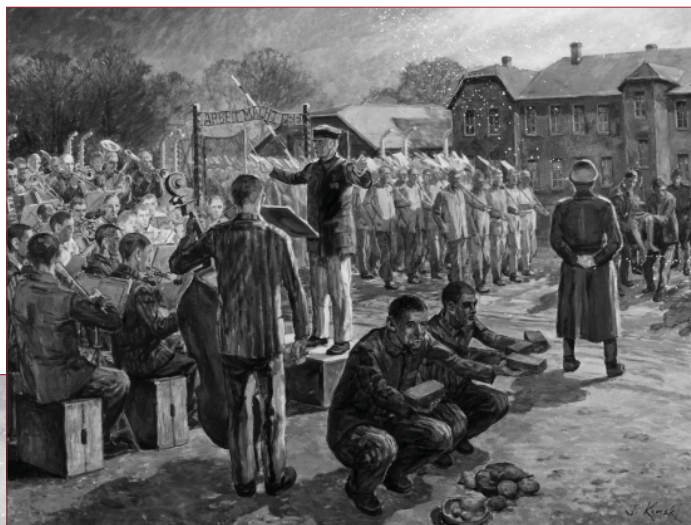
pa je gurno dva stražara i pobjegao na ulicu. Pucali su na njega i ranili ga u lakat. Na ulici su ga pretukli i odveli u zatvor. Tri mjeseca nakon toga ponovno je vraćen u Auschwitz II Birkenau.



Do kraja Drugog svjetskog rata Komski je prolazio kroz mnoge logore. Prošao je kroz Buchenwald, Gross-Rosen, Hersbruck i na kraju je završio u Dachau iz kojeg je oslobođen 29. travnja 1945. godine. Sjećao se marša smrti iz Hersbrucka u Dachau kada je 20.000 logoraša pet dana hodalo bez hrane i vode. Uz cestu su jeli travu i sve što je bilo zeleno. Mrtvi su se zakapali uz ceste kojima su prolazili. Samo ih je 9.000 preživjelo 16 dana hoda.

Nakon rata nekoliko je godina živio u kampovima za raseljene u Bavarskoj. Oženio je preživjelu iz Auschwitza i 1949. preselio u Sjedinjene Američke Države. Tamo je kao grafičar radio u Washington Postu. Tijekom godina slikao je i crtao scene iz logora kojima je svjedočio. Preminuo je 2002. godine. Njegove su umjetničke impresije odličan izvor za proučavanje i podučavanje o Holokaustu. ■

(M. Hajdarović)





Korištenje u nastavi

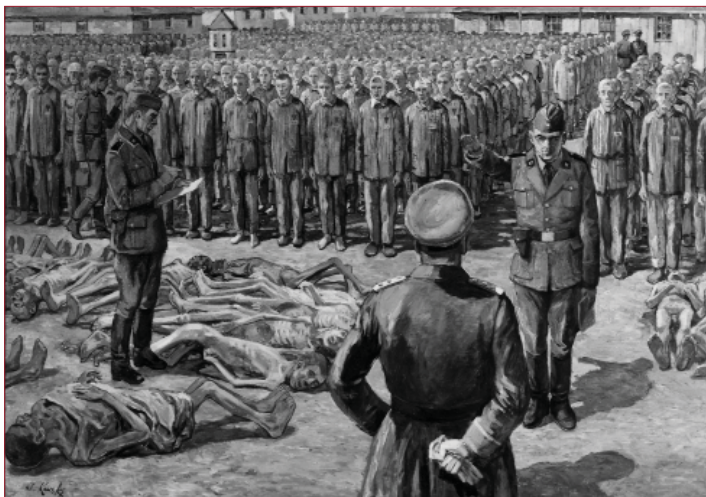
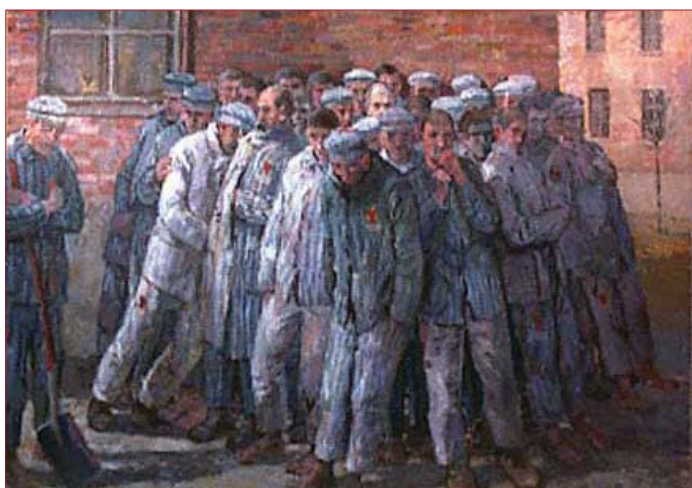
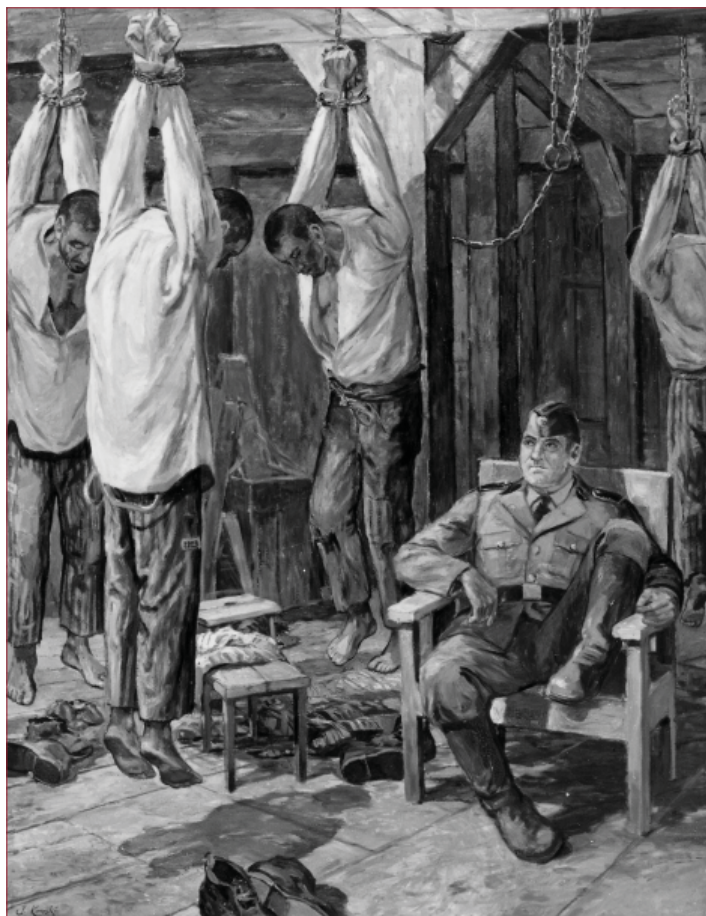
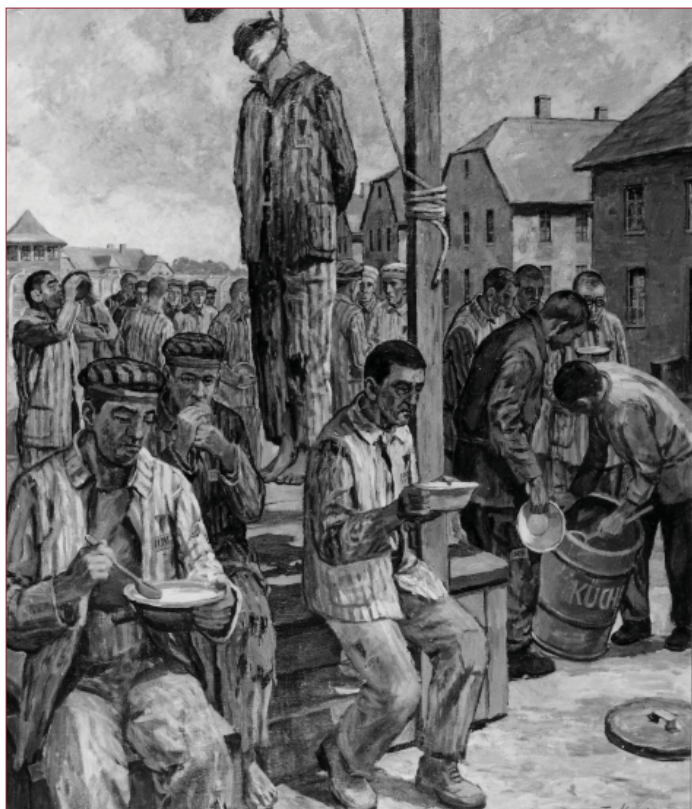
Priča o Janu Komskom i njegovim slikama se može iskoristiti u nastavi različitih predmeta u osnovnoj i srednjoj školi. Ove stranice su prilagođene za ispis na običnom pisaču u formatu A4. Materijale ispišite, izrežite svaku sličicu za sebe.

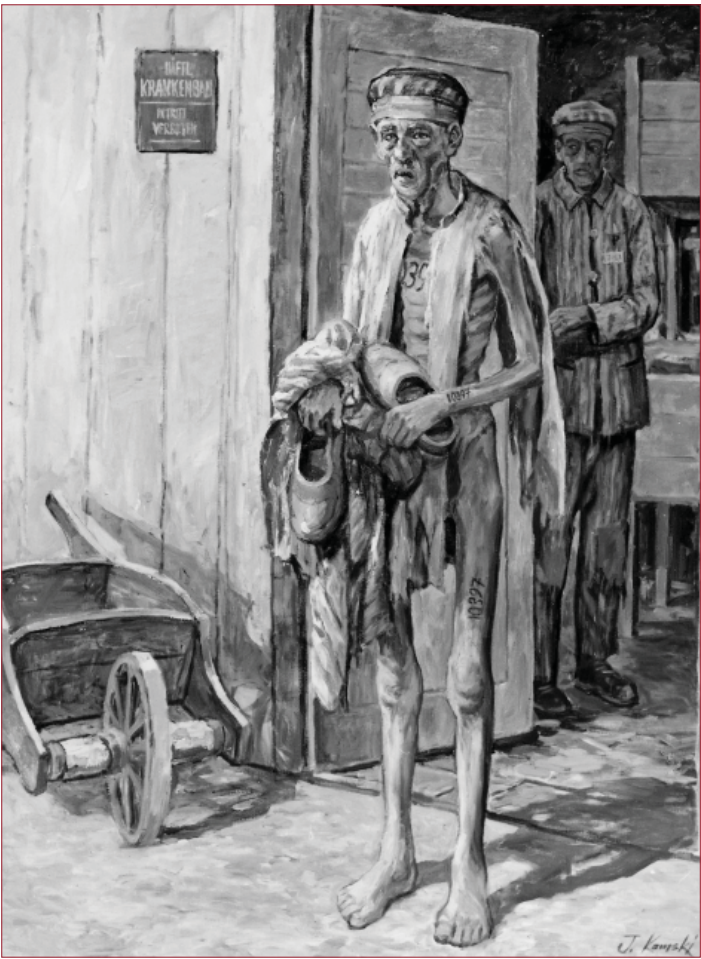
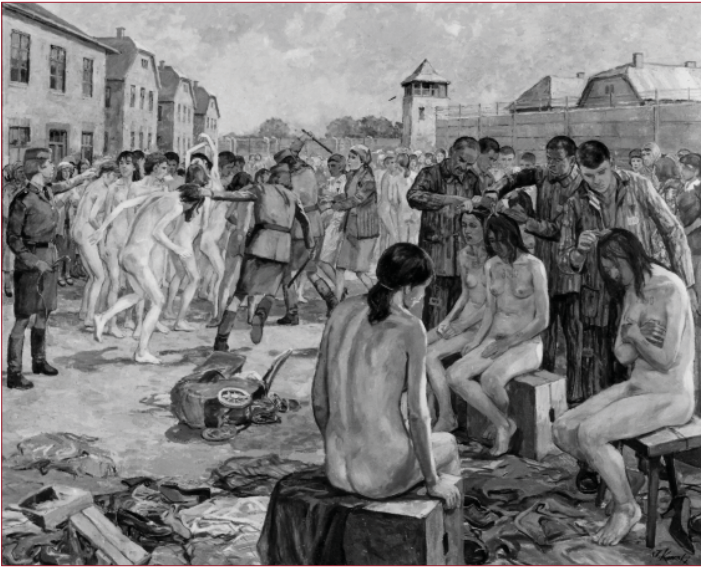
Pojasnite im što će raditi sa slikama, ali im nemojte ispričati pozadinu priče.

Učenike u razredu možete podijeliti na grupe. U svakoj grupi možete dati listić sa pitanjima za razmišljanje: Tko je autor slike? Kako je slika nastala? Tko je prikazan? Kakvi su izrazi lica ljudi na slikama? Mogu li se likovi podijeliti na dobre i loše? Kakva je njihova odjeća? Itd.

Dodatno možete u svakoj grupi dodati i zaseban kontekst. Jednoj grupi možete dati tekst o Janu Komskom, drugoj grupi o logoru Auschwitz, trećoj ništa dodatno čisto da se vidi kako razmišljaju bez dodatnog konteksta.

Ukoliko ćete ovo isprobati svakako se javite: urednik@povijest.net





Prvo su došli...

Pjesma u kojoj se osuđuje šutnja njemačkih intelektualaca u vrijeme uspona nacista pripisuje sa pastoru Martinu Niemölleru (1892–1984). U početku je podržavao Hitlerov uspon u nadi da će uništiti komunizam, ali je ostao razočaran kada je shvatio da Hitler želi Crkvu pod svojom kontrolom. Sa još nekoliko svećenika istomišljenika započeo je otpor protiv Hitlera. Iz tog je razloga već 1937. zatvoren i do kraja rata je preživljavao u logorima Sachsenhausen i Dachau. Sam tekst njegove pjesme nije siguran i postoji neliko nekoliko verzija. Niemöller je 1971. godine izjavio da se ne sjeća što je točno izjavio 1946. (za kada se vjeruje da je citat nastao), ali ako ga se oko toga već toliko gnjavi onda neka bude verzija sa komunistima, sindikalistima, Židovima i "sa mnom".

Kada su nacisti došli po komuniste, ja sam šutio; jer nisam bio komunist.

Kada su zatvorili sindikalce, ja sam šutio; jer nisam bio sindikalac.

Kada su došli po Židove, ja sam šutio; jer nisam bio Židov.

Kada su došli po mene, više nije bilo nikog, da se pobuni.

Njemački original:

Als die Nazis die Kommunisten holten, habe ich geschwiegen; ich war ja kein Kommunist.

Als sie die Gewerkschafter einsperrten, habe ich geschwiegen; ich war ja kein Gewerkschafter.

Als sie die Juden holten, habe ich geschwiegen, ich war ja kein Jude.

Als sie mich holten, gab es keinen mehr, der protestieren konnte.

Verzija iz New England Holocaust Memorial muzeja u Bostonu:

Prvo su došli po komuniste, a ja se nisam pobunio jer nisam bio komunist.

Zatim su došli po Židove, a ja se nisam pobunio jer nisam bio Židov.

Zatim su došli po sindikalce, a ja se nisam pobunio jer nisam bio sindikalac.

Zatim su došli po katolike, a ja se nisam pobunio jer sam bio protestant.

Zatim su došli po mene, ali tada više nikoga nije bilo da se pobuni.

Magazin Time je 1989. povodom godišnjice početka Drugog svjetskog rata objavio sljedeću verziju:

Prvo su došli po komuniste, a ja se nisam pobunio, jer nisam bio komunist.

Zatim su došli po Židove, a ja se nisam pobunio, jer nisam bio Židov.

Zatim su došli po katolike, a ja se nisam pobunio, jer ja sam bio protestant.

Zatim su došli po mene, a tada više nikoga nije bilo da se zauzme za mene.



Na sve tri fotografije su židovska djeca. Na dvije gornje su scene iz geta, a na donjoj su nacisti obukli židovskog dječaka u njemačku uniformu kao maskotu. Fotografije mogu biti dobar alat za pokretanje rasprave. Bez pojašnjavanja ih



Primjer podučavanja o Holokaustu - OŠ "Petar Zrinski" Jalžabet



U Danu sjećanja na Holokaust koji se obilježava 27.1. na dan kad je 1945. godine sovjetska Crvena armija oslobodila područje nacističkog logora Auschwitz-Birkenau, aktivno su sudjelovali osmaši Osnovne škole „Petar Zrinski“ Jalžabet. Kroz zanimljive radionice, izlaganja i dokumentarne filmove, učenici su se u sklopu nastavnog programa iz povijesti, hrvatskog jezika i likovne kulture upoznali sa ovom tematikom. Najzanimljivija je bila radionica izrade znakova koje su pojedini stanovnici „niže rase“, poput Židova, Roma, Poljaka, Jehovinih svjedoka ili homoseksualaca morali nositi u okupiranoj Europi. Svaki učenik je dobio zadatak da izradi jedan znak, sazna nešto o njemu te da ga nosi jedan dan u školi. Na kraju školskog dana učenici su ispunili anketni listić o tome kako su se osjećali kada su ga nosili i kakve su bile reakcije ostalih učenika.

- Melanija je nosila znak prisilnog radnika u logoru – *to je crvena traka sa slovima LP koja se nosila na oko ruke. Ne bih se dobro osjećala da ga moram nositi cijeli život. Svi su me pitali o čemu se radi, što to znači, zašto to. Neki su se podsmjehivali, dobacivali, a jedan mali dječak me čak udario.*

- Marko je nosio crveni trokut okrenut prema dolje sa slovom B u njemu. *To je bio znak za homoseksualce u logoru. On se morao nositi na ruci i na prsima. Sam sam izabrao taj znak jer me baš zanimala reakcija mojih prijatelja. Prvo su mislili da slovo B znači budala – no kad sam im rekao što znači, neki su se smijali, a neki me zbunjeno gledali. Bilo je svakakvih komentara.*

- *Ja sam nosila žutu traku s Davidovom zvijezdom i velikim slovom Ž. Taj se znak nosio na lijevoj strani prsa i na leđima. Grozno bi se osjećala da sam ga morala stalno nositi – svi su buljili u mene i govorili da sam Židovka i ispitivali me zašto nosim njihov znak, rekla je Patricija.*

- *Moj znak je bio ljubičasti trokut okrenut prema dolje. To je bio znak Jehovinih svjedoka. Njih su nacisti proganjali jer nisu htjeli uzeti oružje i sudjelovati u vojsci. Znak se nosio na bicepsu i nadlaktici. Da sam ga morao nositi cijeli život osjećao bih se loše! Bilo bi mi jako čudno, ne bih se mogao nigdje uklopiti u društvo. Drugi su bili znatiželjni što nosim, no lakše mi je bilo jer su i drugi nosili znakove. Na kraju je ispalo zanimljivo, rekao je Marinko.*

Iako prije nisu čuli za taj pojam, svi su naučili nešto o Holokaustu. Na nekoliko sati učenici su shvatili što znači biti obilježen. Začudo, prihvatili su svoje zadatke sa oduševljenjem i bez problema nosili znakove, čak i na tjelesnom. Kasnije su sve svoje znakove polijepili na veliki plakat, a umjesto potpisa, obojili su svoje dlanove i ostavili njihov otisak kraj znakova. Veliko zanimanje bilo je za dokumentarni film HRT-a „Svijetlo u tami“ o spašavanju dva židovska dječaka iz varaždinskog kraja – Artura Rosnera i Vedrana Harya. Mogli su saznati kako i kada su počeli progoni Židova, kako su stradali, što znači Pravednik među narodima, koliko se Židova vratilo poslije rata kući. Kako nije mogao osobno prisustvovati projekciji, učenike je pozdravio Artur Rosner, jedan od glavnih aktera tog filma. Učenici su za ovaj tematski dan pripremani od jeseni – već su u studenom zasađene lukovice žutog šafrana koje su dobili iz Jasenovca u sklopu Projekta „Šafran“, a prvi cvjetovi trebali bi niknuti čim zatopli i svojom bojom podsjećati na milijune znakova koje su Židovi morali nositi.

Ciljevi i zadaci ove nastave su bili:

- naučiti značenje pojmova: antisemitizam, rasni zakoni, Holokaust, genocid, koncentracijski logor, tvornica smrti, diskriminacija, Pravednik među narodima
- objasniti značenje obilježavanja Holokausta u Hrvatskoj
- upoznati osnovne elemente judaizma i židovske kulture
- uočiti uzroke i posljedice Holokausta tokom Drugog svjetskog rata
- usvojiti trajne vrijednosti oko negiranja šovinističkih i rasističkih težnji
- osuditi sve ratne zločine i zločine protiv čovječnosti
- stvaranje simpatija prema žrtvama te nacionalnim i vjerskim manjinama
- potaknuti individualno istraživanje i upoznavanje sa drugim kulturama
- povezivati već naučeno sa novim informacijama i izgrađivanje vlastitog stava
- poticanje na rad u grupama i kreativnost te uvažavanje tuđeg mišljenja

O Holokaustu se premalo govori u našim školama – iako svake godine 30-ak nastavnika sudjeluje u edukacijama u Izraelu,



SAD-u i Poljskoj, te u Hrvatskoj – to nije dovoljno za sve. Sve se svede na jedan školski sat u kojem se treba obraditi velika tema pa dio nastavnika nerado pristupa toj temi jer su nedovoljno educirani ili oskudijevaju nastavnim pomagalicama. No često se i s malo mašte i spretnosti može mnogo uraditi. No, nije dovoljno ukrasiti razredni pano sa slikama ili nabrajati logore – s djecom treba govoriti o toj temi, ili ih čak odvesti na autentično mjesto događaja. Učenici osmih razreda prošle su godine posjetili Spomen područje Jasenovac, a ove je godine u planu odlazak do Danice u Koprivnici – prvog logora u NDH. To će se integrirati sa tematikom drugih predmeta tako da ostvarimo terensku nastavu koja će zanimati sve učenike. Pripremiti nastavni sat o Holokaustu nije jednostavno, a uvijek se preporuča da teme budu što više bliske učenicima, odnosno da se oni mogu poistovjetiti sa problematikom Holokausta. No ne mora se uvijek započeti s Drugim svjetskim ratom – prikladni početak bio bi i kraće upoznavanje sa židovskom kulturom i poviješću (fotografije poznatih Židova, opis sinagoge, biblijske osobe...). Što više slikovnog materijala, proučavanje izvora ili iskaza svjedoka tog razdoblja, isječci iz filmova, analiza pjesme ili povijesnog teksta, karta okupirane Europe (NDH sa istaknutim logorima smrti, izrada znakova mogu zauzeti glavni dio sata. A umjesto klasičnog završetka može se sve ponoviti tako da svi sudjeluju s pokojom misli na sljedećem primjeru:

PRONALAZENJE I DEFINIRANJE ODGOVORNOSTI ZA ZLOČINE

Zadatak: Kako bi odredio/la “odgovornost” osoba za ono što se Židovima dogodilo u Holokaustu?

NIJE ODGOVORAN b) DJELOMIČNO ODGOVORAN c) DOSTA ODGOVORAN

- poglavnik Ante Pavelić, vrhovni poglavar NDH (c)
- ministri NDH poput Andrije Artukovića, Mile Budaka, Slavka

Kvaternika (c)

- industrijalci koji su novčano pomagali ustašku vlast (c)
- građani koji su bili nezainteresirani za politiku i koji su “gledali svoja posla” (b)
- obrtnici i poljoprivrednici koji su koristili besplatnu radnu snagu logoraša (b)
- redovni domobranski vojnici (a)
- osobe koje su preuzele židovske trgovine i stanove (c)
- vozači vlakova za koncentracijske logore (b)
- školski i sveučilišni profesori koji na poslu veličaju Hitlera i novi poredak (c)
- svećenik koji je ustašama dao popis osoba koji nisu Hrvati u njegovoj župi (c)
- stanovnici u okolici koncentracijskih logora (a)
- ambasadori država koji nisu izdavali vize za Židove (b)
- seljaci koji su na dražbama kupovali opljačkanu židovsku imovinu (b)
- mladići i djevojke koji su se dobrovoljno priključili ustaškoj mladeži (c)
- žene ustaša koje su koristile namještaj, nakit i odjeću odvedenih Židovki (b)
- logoraši koji su po zapovjedi morali ubijati druge logoraše (a)
- Papa koji nije osudio nacifašističku ideologiju u toku rata (c)
- partizani koji nisu napali ustašku posadu u logorima (c)
- Saveznici koji nisu bombardirali logore ili prometnice do njih (c)
- građani koji su zamoljeni da sakriju sakriti židovsko dijete, ali su to odbili (b)

(učenički odgovori ne moraju odgovarati ponuđenim rješenjima)

Učenicima su predložene internetske stranice Yad Vashem centra u Izraelu za dodatno istraživanje i United States Holocaust Memorial Museuma. ■

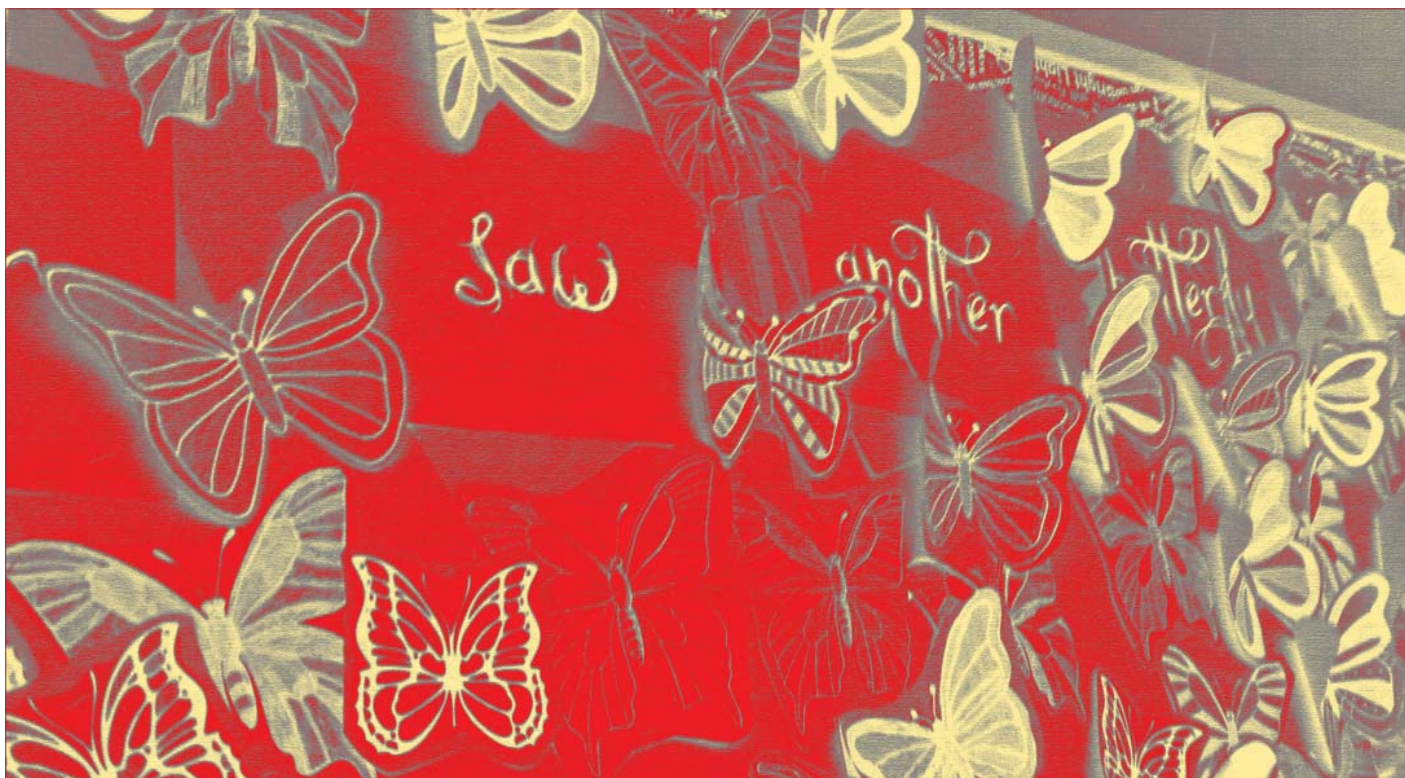
Milivoj Dretar, prof.

Literatura

- Antisemitizam, holokaust, antifašizam, zbornik radova, skupina autora, Zagreb, 1996.
- Deverić, M, Fumić, I.: Hrvatska u logorima 1941.-1945. SABA, Zagreb, 2008.
- Dobrovšak, Lj.: Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravskog višegrančija krajem 19. i početkom 20. st., Podravina 6, Samobor, 2004.
- Dretar, M.: Židovi u ludbreškom kraju, povijesno-demografski prilozi, Ludbreg, 2010.
- Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, skupina autora, Zagreb, 1998.
- Gilbert, M.: Atlas of the Holocaust, The Routledge, London, 2002.
- Goldstein, I.: Holokaust u Zagrebu, Zagreb, 2001.
- Goldstein, I.: Židovi u Zagrebu 1918-1941., Zagreb, 2004.
- Holokaust u nastavi, priručnik za nastavnike, urednik N. Popović, Durieux, Zagreb 2005.
- Horvatić, F.: Logor Danica u Koprivnici, Podravski zbornik, Koprivnica, 1975.
- Lončarić, M.: Tragom židovske povijesti i kulture u Varaždinu, Varaždin, 2003.
- Nikolić, N.: Jasenovački logor smrti, Sarajevo, 1977.
- Steiner Aviezer, M.: Hrvatski pravednici, Novi Liber, Zagreb, 2008.
- Švob, M.: Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice, I, II, Zagreb, 2004.
- Židovi na tlu Jugoslavije, katalog izložbe, Zagreb, 1988.
- Židovi u Koprivnici, katalog izložbe, Koprivnica, 2005.

Teaching the Holocaust

- Sharing Best Practices



In a world where Holocaust denial and anti-Semitism are on the rise, it is imperative to educate future generations on the dark realities of the Holocaust ... so they may learn the lessons from a past where man's inhumanity reigned unchecked, causing unimaginable pain, suffering and destruction. When teaching about the Holocaust, my goals are twofold: to teach about the history of the Holocaust and to promote character building and/or development in the young people I come in contact with... with the hope they may effect change in the future.

The challenge is how to connect and motivate students who are poor readers, are usually apathetic and, in general, are poor students. I teach about the Holocaust "Through the Eyes of a Child" because, through the years, I have found students tend to connect or empathize with the experiences of other children. I use those experiences as a springboard to teaching the historical content of the Holocaust, within a moral framework; the step by step perversion of the law and inverted morality that Nazis and their collaborators engaged in to achieve their objectives. Students eventually realize that there is no moral justification for the Holocaust ... or any other genocide.

In General

I use a variety of media to tell the history of the Holocaust. In class, we use children's diary excerpts, documentaries, movies, children's poems and art, personal stories through books and survivor presentations and interviews (survivor testimonies – video and personal interviews.) Students also access other resources from different bona fide, well known, Holocaust related websites, such as USHMM, Yad Vashem, ADL, and former concentration camp archives, for educational research.

I expose my students to such a wide array of materials and media because individuals react differently to them; some have

a stronger emotional reaction to a diary excerpt, others to a more visual display as in a drawing from one of the children held at Terezin, others might react to the documentary more. In other words, I try to use as many tools as there are available in order to reach all my students and get them interested in the history of the Holocaust. There is no doubt though, that for my students, personally meeting a survivor is the height of the educational unit and an experience they will never forget.

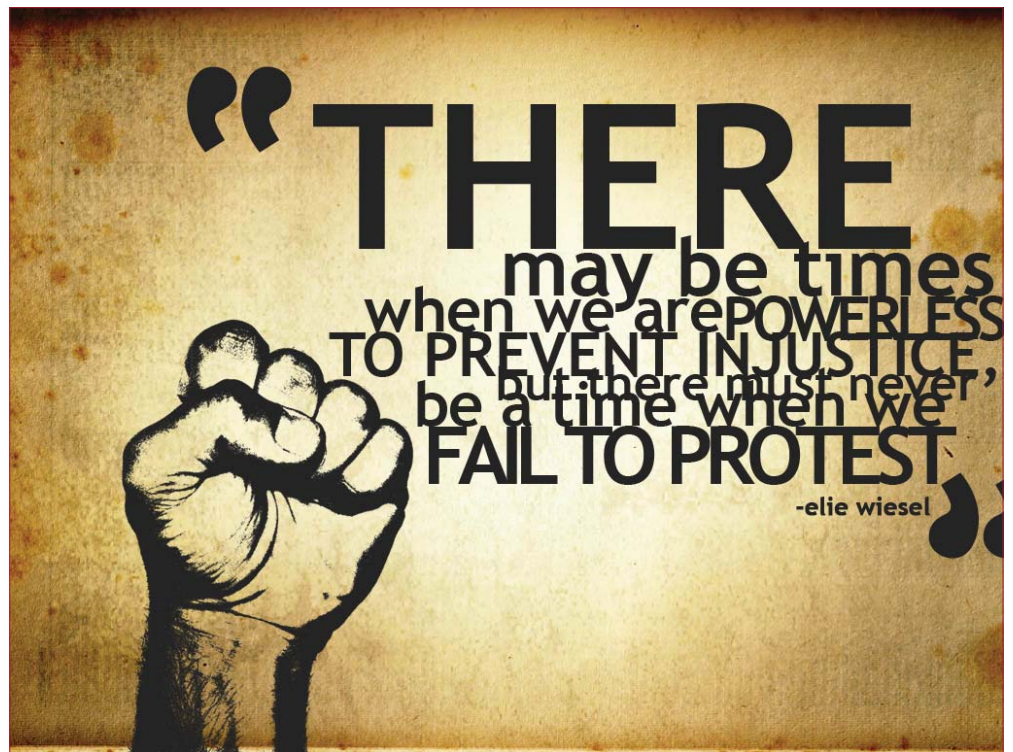
In addition, the materials reflect different reading levels, so all students may experience success when working on the lessons. There are plenty of visuals accompanying text. Students engage in small group projects as an active part of the pedagogy for this unit. All students participate; everyone has something to research, make comments on, and contribute. Each group is assigned either a topic or a geographical region to research. (i.e. the Sinti/Roma; or the Nuremberg Laws; France; or the Balkans, etc.) Students then become the experts in their particular topic, as it relates to the Holocaust, and share their area of expertise with their peers. (Jigsaw puzzle type fashion – within the timeline for Nazi occupation of Europe and the unfolding of the Holocaust).

Specifically:

- Choose a wide assortment of Holocaust materials which include text, visuals, art, photos, literature including poems, biographies and autobiographies; recreations of artifacts, documentaries and movies based on historical events – to name a few. (I am attaching a list of free on-line resources at the end)
- Provide the historical background – including the history of anti-Semitism (political and religious), the eugenics movement, and the socio-economic atmosphere of the early 20th century through short narrated documentaries

to students. (Front loading necessary information.) Teachers may find excellent short videos under educational resources on the USHMM website.

- Have students actively participate to create a project using pictures from Holocaust related websites, where they connect with a Jewish child or children in pre-Holocaust Europe – how do they look? the same or do they look different? What types of activities did these children engage in as per the photographs, what types of activities do youngsters engage in today, etc.? There are some short videos on the Centropa and Yad Vashem websites that could be used to build this connection. There is a model lesson on the USHMM website, with directions for teachers, and directions on how to implement it.
- After frontloading initial information and developing the child-to-child connection, begin by reading a short excerpt of a diary from a Jewish teenager or child in Germany, as the Nazis rose to power. (Or watch a short video clip on a Jewish person who was a child in Germany during the early 1930's) Discuss the emotions expressed; was it a foreshadowing of things to come? Why yes, or why not. What was happening that made this youngster feel this way?
- Show short video-documentaries or clips about the different subtopics covered in class, as students read the diary excerpts. (Children in the Holocaust and World War II – their secret diaries, edited by Laurel Holliday and published by Washington Square Press, and Through Our Eyes, edited by Itzhak B. Tatelbaum, published by the Yad Vashem School for Holocaust Studies, are great resources for diary excerpts.)
- Divide students into small groups and assign topic or regional area to research.(Have students take ownership of the material.) At the same time continue to show documentaries, read poems and/or diary excerpts, and discuss in class: How does the author feel? What is he/she describing? What is happening around him/her? Build a mental picture of how the Nazis and their collaborators implemented a reign of terror and genocide. How did people respond? Jews and non-Jews.
- Create a visual timeline from 1933 until 1945. You may choose to hang the timeline around the classroom or on the hallway walls, and as students move through the chronology in the study of the Holocaust, they should insert significant events into the timeline, where appropriate.(In both words and visuals)
- The teaching of the Holocaust should include the definition of anti-Semitism and the Holocaust; the topics of Nazi ideology, totalitarianism, authoritarianism, indoctrination and propaganda, Nazification of Germany and Austria, the Nuremberg Laws; Kristallnacht; perpetrators, victims, bystanders and rescuers; life in the ghettos; the final solution (Wansee Conference); Einsatzgruppen; forced



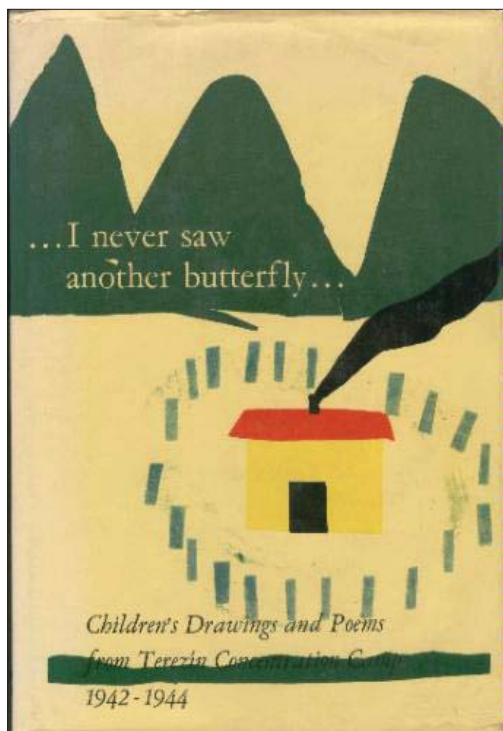
labor, concentration and killing camps; resistance and righteous gentiles.

- I usually end the unit with the topic of children in the resistance and stories of children as they remember and/or honor righteous gentiles who saved them. (The Jewish Partisan Educational Foundation and the Yad Vashem websites have great resources for this section.)

Why do I choose to teach about the Holocaust through the eyes of a child?

Because our students all have siblings or cousins or younger friends; because our students tend to empathize and protect the little ones; because teenagers tend to be idealists; because teenagers tend to be risk takers and so it is easier for them to understand how teenagers - in the past, became the caretakers for their parents and younger siblings, the doers and shakers, the ones who “buckled” the system in order to try to survive the Holocaust. It is the emotional hook which will get our students interested in specific people, and what they went through, during the Holocaust. Thus, I teach the Holocaust through the eyes of a child, and through personal experiences, and then charge my students to be future leaders in the fight against prejudice, racism and anti-Semitism.

The State of Florida, in the USA, has a mandate for educators to teach the Holocaust; this mandate does not specify a time requirement. Social Studies teachers are required to teach it – period. Many begin to touch upon the subject during the Middle School Years, in grades 6 through 8. At many schools, History teachers have cross-curricular units in conjunction with Language Arts teachers. They have integrated the teaching of the Holocaust through novels and diaries – The Diary of Anne Frank and Elie Wiesel’s Night being extremely popular at the 8th and 10th grade respectively. Personally, as a 10th grade Remedial Reading Teacher, I developed a Holocaust Unit which lasted for nine weeks. Students read articles, diary excerpts, completed research and projects as described above ... while practicing their reading comprehension skills. I developed specific reading comprehension activities and worksheets, applying state and district curriculum benchmarks, to go along with whatever



aspect of the Holocaust we were learning and reading about. I was thus able to justify the teaching of the Holocaust in my Intensive Reading classes. As a Social Studies teacher, when I taught 9th grade World History, I wove the history of anti-Semitism throughout the millennia and, as we reached the history of the twentieth century,

devoted a couple of weeks to Holocaust education. Today, I teach dual enrollment classes in Psychology at the high school; I weave in the teaching of the Holocaust through the chapter on Social Psychology. The Holocaust is such an all encompassing human event that anyone can introduce the topic and teach about it through any of its facets, be it through history classes, literature, art, or any of the social studies disciplines.

The area of Holocaust education is so vast that once you, as an educator, begin to delve into it, you will find yourself brimming with new ideas from year to year. The ideal is to find what you want to say, how do you want to say it, and what is it you wish for your students to internalize from those lessons.

Example (for teachers):

Children of the Holocaust Holocaust remembrance days 2012

“The Holocaust was the systematic, bureaucratic, state-sponsored persecution and murder of approximately six million Jews by the Nazi regime and its collaborators. ‘Holocaust’ is a word of Greek origin meaning ‘sacrifice by fire.’ The Nazis, who came to power in Germany in January 1933, believed that Germans were ‘racially superior’ and that Jews, were deemed ‘life unworthy of life.’ During the Holocaust, the Nazis also targeted other groups because of their perceived ‘racial inferiority’: Roma/Sinti (Gypsies), the handicapped, and some of the Slavic peoples (Poles, Russians, and others). Other groups were persecuted on political and behavioral grounds, among them Communists, Socialists, Jehovah’s Witnesses, and homosexuals.” United States Holocaust Memorial Museum

By presenting victims as human beings from long-established communities, rather than as statistics in gas chambers and mass graves, and by placing an emphasis on the faces, names and daily lives of Holocaust victims, we restore dignity to all those who were murdered.

We would like to commemorate the victims of the Holocaust by focusing on memories of children—the world’s most vulnerable victims of war and genocide.

By learning about the Holocaust and also about other



genocides, students will develop awareness that such crimes could happen again, to Jews or to others, perpetrated by human beings against other human beings. They will learn about people’s responsibility in civil societies to speak up, stop, and prevent genocide wherever it takes place in the world.

I am sending one poem written by a youth or a child - who perished during the Holocaust, for every day of the week. I’d appreciate it if you, or a student in your classroom, read the poem and accompanying biographical information. I would also appreciate it if you and your students observe a moment of silence for this child. Let us restore the dignity of those who were brutally murdered; let us commemorate their lives; they have no one to remember them except us. Don’t let their memory die.

All the poems were written by Jewish youth and children who were sent to Terezin (photo above), a ghetto in the Czech Republic. Of the 15,000 children who were sent to Terezin and then deported to Auschwitz only 100 survived – none under the age of 14. Many more perished due to starvation and disease in the ghetto itself. Records indicate that 106 to 156 persons died every day at Terezin.

Monday, April 16, 2012.

THE GARDEN

*A little garden,
Fragrant and full of roses.
The path is narrow
And a little boy walks along it.*

*A little boy, a sweet boy,
Like that growing blossom.
When the blossom comes to bloom,
The little boy will be no more;*

Author: Franta Bass, born in Brno on September 4, 1930. He was deported to Terezin on December 2, 1941 at age 11. He died in Auschwitz on October 28, 1944 – at age 14. Please, observe a moment of silence to honor the memory of Franta Bass.

Tuesday, April 17, 2012.

AT TEREZIN

*When a new child comes
Everything seems strange to him.
What, on the ground I have to lie?
Eat black potatoes? No! Not !!
I’ve got to stay? It’s dirty here!
The floor – why, look, it’s dirt, I fear!*

*And I'm supposed to sleep on it?
I'll get all dirty!*

*Here the sound of shouting, cries,
And oh, so many flies.
Everyone knows flies carry disease.
Oooh, something bit me! Wasn't that a bedbug?
Here in Terezin, life is hell
And when I'll go home again, I can't yet tell.*

Author: Teddy
Date 1943

No biographical information exists other than Teddy lived for a while in building L410 at Terezin. Please, observe a moment of silence to honor Teddy's memory

Wednesday, April 18, 2012.

AN EVENING AT TEREZIN

*The sun goes down
And everything is silent,
Only at the guard's post
Are heavy footfalls heard.*

*That's the guard who watches his Jews
To make sure they don't run away from the ghetto,
Or that an Aryan aunt or uncle
Doesn't try to get in.*

*Ten o'clock strikes suddenly,
And the windows of the Dresden barracks darken.
The women have a lot to talk about;
they remember their homes,
and dinners they made.*

*How many more evenings
Will we have to live like this?
We do not know,
Only God knows.*

Author: Eva Schulzova'

Born on July 20, 1931. Died in Auschwitz on December 18, 1943 at age 12. Please, observe a moment of silence to honor the memory of Eva Schulzova.

Thursday, April 19, 2012.

FEAR

*Today the ghetto knows a different fear,
Close in its grip, Death wields an icy scythe.
An evil sickness spreads a terror in its wake,
The victims of its shadow weep and writhe.*

*Today a father's heartbeat tells his fright
And mothers bend their heads into their hands.
Now children choke and die with typhus here,
A bitter tax is taken from their bands.*

*My heart still beats inside my breast
While friends depart for other worlds.
Perhaps it's better – who can say? -
Than watching this, to die today?*

*No, no, my God, we want to live!
Not watch our numbers melt away.*

*We want to have a better world,
We want to work – we must not die!*

Author: Eva Pickova. Born in Nymbur on May 15, 1929. Deported to Terezin on April 16, 1942 at age 13; she died in Auschwitz on December 18, 1943 at age 14. Please, observe a moment of silence to honor the memory of Eva Pickova.

Friday, April 20, 2012.

THE BUTTERFLY

*The last, the very last,
So richly, brightly, dazzlingly yellow.
Perhaps if the sun's tears would sing
Against a white stone ...*

*Such, such a yellow
Is carried lightly 'way up high.
It went away I'm sure because it wished to
Kiss the world good-bye.*

*For seven weeks I've lived in here,
Pinned up inside this ghetto.
But I have found what I love here.
The dandelions call to me
And the white chestnut branches in the court.
Only I never saw another butterfly.*

*That butterfly was the last one.
Butterflies don't live in here,
In the ghetto.*

Author: Pavel Friedman

Born on January 7, 1921, in Prague; deported to Terezin on April 26, 1942 at age 21; died in Auschwitz on September 29, 1944 ... at age 23. Please, observe a moment of silence to honor the memory of Pavel Friedman.

Resource: *I Never Saw Another Butterfly: Children's Drawings and Poems From Terezin Concentration Camp, 1942 – 1944*, by Hana Volavkova.

Esther Sterental, BS, MS

A native of Lima, Peru, Esther came to the USA in 1979, to attend the University of Miami, where she received a BS and an MS in Education. She is a high school teacher with the Miami Dade County Public Schools and a college adjunct professor. Esther is a graduate of the Yad Vashem Holocaust Education Teacher Training Program, having attended several Teacher Institutes and an Advanced Teacher Training Seminar in Jerusalem, Israel. She also presented at Yad Vashem's 8th International Conference on Holocaust Education, in Jerusalem, in 2012. In addition, Esther was one of a selected group of Florida professionals invited, by the National Institute for Holocaust Education at the United States Holocaust Memorial Museum, to attend the USHMM Regional Education Summit in 2012.

Besides working as a teacher and a department chair at Miami Killian Senior High, Esther works very closely with the MDCPS Holocaust Education Specialist, conducting teacher trainings and sharing best practices with teachers in the county. Esther received a proclamation in her honor from the MDCPS School Board and was named the "2012 Florida State Holocaust Education Teacher of the Year" - an award recognized by the Florida DOE Commissioner's Task Force on Holocaust Education.



Sterental (modified from USHMM)

Ime i prezime: _____

Interpretacija povijesnih fotografija**Tema fotografije**

1. Ima li ljudi na fotografiji? _____ 2. Koliko? _____
3. Broj dječaka ili muškaraca: _____ Broj djevojčica ili žena: _____
4. Opiši njihovu odjeću:

5. Opiši izraze lica:

6. Opiši što ljudi rade:

7. Ima li objekata na fotografiji? Nabroji:

8. Detaljnije opiši objekte s fotografije:

9. Kakav je odnos ljudi i objekata na fotografiji?

Pozadina fotografije:

10. Možeš li zaključiti kada i/ili gdje je nastala fotografija?

Procijeni doba dana: _____

Procijeni doba godine: _____

Unutrašnjost ili izvan zgrade? _____

11. Pokušaj što detaljnije opisati mjesto na kojem je fotografija nastala:

12. Možeš li promisliti o perspektivi fotografa - što je uključio ili isključio u sceni fotografije?

13. Je li fotografija spontana ili namještena?

14. Što se desilo nakon što je ova fotografija snimljena?

15. Što se prema tvom mišljenju dešava izvan scene na fotografiji?

Zaključci:

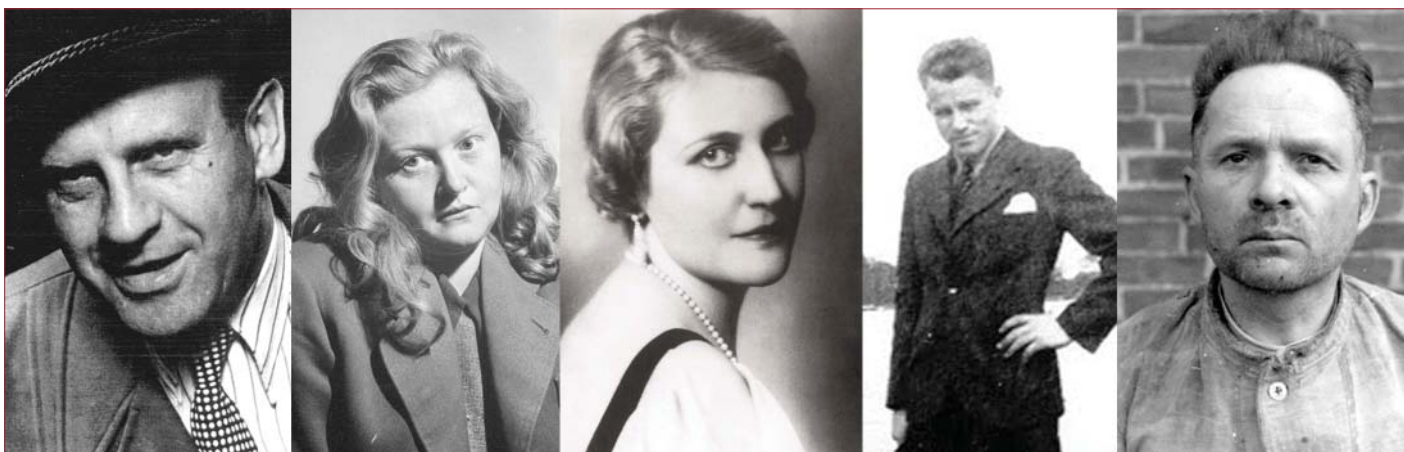
16. Obzirom na već gore navedeno napiši tri zaključka do kojih si došla/došao u vezi fotografije:

17. Koja pitanja pobuđuje ova fotografija u tvojim mislima?

18. Napiši kratki potpis fotografije (uključiti što se dešava na fotografiji, gdje i kada je snimljena, tko je na fotografiji):

19. Kako bi se opis fotografije promijenio da je objavljen u nacističkim novinama, u židovskim novinama ili hrvatskim novinama?

Lica diskriminacije



Prepoznajete li osobe na fotografijama? Što mislite tko su bili i kakva je bila njihova uloga tijekom Drugog svjetskog rata?

Napomena: Na kraju opisa radionice su pripremljeni materijali za obostrani ispis na printeru.

Na temelju radionice Maje Nenadović i Barryja Driela iz Kuće Anne Frank razvio sam radionicu za educiranje o holokaustu namijenjenu srednjoškolcima i odraslima. Radionica je isprobana na županjskom aktivu nastavnika povijesti Koprivničko-križevačke županije i u sklopu fakultativne nastave u Srednjoj školi Čakovec.

Holokaust je izuzetno kompleksan i jedinstven događaj u povijesti čovječanstva. Za događaj, koji je toliko traumatičan, u nastavi imamo premalo vremena jer za tu temu jedva možemo izdvojiti puni školski sat. Sve više od toga ide na osobnu inicijativu nastavnika koji će radi toga morata prilagoditi nastavni plan i program kako bi sve stigao odraditi. Dakle nastavnici su pred zadatkom kako što učinkovitije iskoristiti malo vremena?!? Ovu radionicu možemo realizirati u jednom ili dva sata (posebno ako radite u blok satima) uz mogućnost dodatne domaće zadaće. Radionica se u smanjenom obliku vjerojatno može provesti i u 8. razredu osnovne škole premda je uglavnom osmišljena za starije učenike.

Za radionicu "Lica diskriminacije" kao i obično nastavnik se mora prethodno pripremiti. Ovaj puta ne mislimo samo na standardnu nastavnu pripremu već i na malo opsežniju pripremu materija. Ukoliko želite pojednostaviti posao iskoristite primjere koje nudim u ovom časopisu, a svakako preporučujem da izradite vlastite primjere sa primjerima osoba iz lokalne/regionalne sredine ili one koje vam se čine prikladnije za vas ili za vaše učenike.

Koje su osnovne pretpostavke?

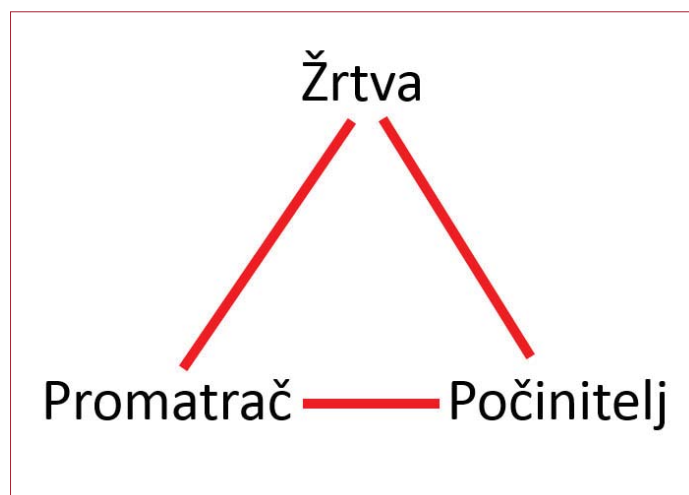
Svi smo podložni pojednostavlivanju ili generaliziranju pojava ili ljudi koji nas okružuju. To je posebno opasno u nastavi povijesti jer nas lako odvedu prema krivim zaključcima. Iz generalizacije se razvijaju stereotipi. **Stereotipi** su pojednostavljena razmišljanja o određenim skupinama ljudi (spol, rasa, vjera, boja kose, društvena klasa, zanimanje, itd.). Stereotipi su poput karikatura koje preuveličavaju neku karakteristiku. **Predrasude** su negativna mišljenja o pojavama ili osobama koje nastaju već i prije samog osobnog kontakta. Predrasude vode prema sumnjičavosti i neprijateljstvu odnosno diskriminaciji. U ekstremnom slučaju mogu dovesti do ograničenja, ukidanja ljudskih prava za određenu skupinu što je u našem primjeru

dovelo do Holokausta. Stereotipi i predrasude teško da mogu nestati, ali obrazovanjem možemo postići svjesnost o tome da postoje i da na vrijeme spriječimo diskriminaciju. Društvo se mora dodatno osvijestiti da i u svakodnevnom govoru i vicevima indirektno potičemo stereotipe poput "glupa plavuša", "škrk ko Židov", "lijeni Hercegovac", "dalmatinska konzerva", "katoliban" i slično.

Namjera radionice je slušače (učenike) natjerati u poziciju da izraze svoje stereotipe samo na temelju gledanja fotografija koje im ponudimo. Za sat ili dva aktivnosti možemo odabrati 4-6 primjera. Primjeri moraju odgovarati određenim kriterijima jer se kroz njih moraju prikazati različiti aspekti zbivanja u Holokaustu. Odabrane fotografije mogu, ali i ne moraju biti što neutralnije. Ukoliko npr. odaberete fotografiju na kojoj se vidi uniformirani muškarac lako ćete učenike navesti da njihovi odgovori budu usmjereni. To i ne mora biti loše ukoliko se kod te iste osobe tijekom rata desio značajan zaokret u ponašanju ili u stranama kojima je pripadao.

Tijek radionice

Radionicu možete započeti crtanjem trokuta o tradicionalnoj podjeli ljudi u vrijeme holokausta (neka ostane na ploči do kraja):



Učenike možete pitati što na temelju dosadašnjeg znanja znaju reći o tome tko bi spadao u koju skupinu. Možete dodatno proširiti temu podpitanjem o brojnosti određenih skupina.

Za sljedeći korak morate imati pripremljene materijale. Morate ispisati fotografije ljudi koje želite koristiti za radionicu. Ukoliko imate mogućnosti magnetima priljepite fotografije na ploču i ispod njih prazne listove papira. Ili ih jednostavno rasporedite na klupama u razredu. Pojasnite učenicima što se od njih očekuje. Svaki učenik mora dobro promotriti fotografiju i napisati u jednoj ili maksimalno nekoliko riječi što misle tko je na fotografiji ili čime se ta osoba bavila u vrijeme Drugog svjetskog rata. Obavezno napomenuti da ne smiju gledati odgovore drugih učenika. Možete na primjer predložiti da nakon što napišu svoj odgovor presavinu papir poput harmonike kako se njihov odgovor ne bi vidio.

Ponuđeni primjeri

Primjer 1:



Za osobu na ovoj fotografiji učenici i nastavnici, koji su već sudjelovali na radionici, napisali su: prijatelj, političar, vlasnik restorana, gospodarstvenik, n a d r e đ e n i , predstavnik neke države, diplomat, ministar, časnik, brat, prijatelj, itd. Mišljenja su vrlo zanimljiva i ukoliko imate vremena možete povesti raspravu zašto su npr. mislili da je

recimo političar ili diplomat. Nakon što ste naglas pročitali njihova mišljenja možete im pročitati tko je on zapravo.

Oscar Schindler je rođen 1908. godine. 1936. godine priključio se njemačkoj tajnoj službi Abwehr. Špijunirao je u Čehoslovačkoj i Poljskoj prije nego su pale u ruke nacističke Njemačke. 1939. kupio je tvornicu emajliranog posuđa u Krakovu. Zahvaljujući vezama s tajnim službama uvijek je mogao dobiti židovsku robovsku radnu snagu. Kao industrijalac i krijumčar na crnom tržištu je dobro zarađivao. Nakon što je u ožujku 1943. svjedočio brutalnoj likvidaciji krakovskog geta počeo je mijenjati mišljenje o nacistima. Od sredine 1944. njegova je tvornica počela proizvoditi dijelove artiljerijskih granata kako bi ostali važan dio nacističke industrije i kako ne bi bili likvidirani. Sastavio je popis od 1.200 Židova koji su prešli u novu tvornicu. Do kraja rata je potrošio sav imetak potkupljujući nacistе kako bi sačuvao radnike od likvidacije. Nakon rata nije imao poslovnog uspjeha i većinu vremena je preživio zahvaljujući podršci „njegovih“ Židova. 1963. proglašen je Pravednikom među narodima. Umro je 1973. godine. Procjenjuje se da je 2006. godine živjelo oko 7000 potomaka Židova koje je spasio.

Vjerojatno se primijetili da su neki pojmovi podcrtani. Radi se ključnim pojmovima koji pomažu razumijevanju Holokausta. Ukoliko sami čitate opis stvarne osobe te im pomogne napomenite i pojasnite. Ukoliko netko od učenika naglas čita zamolite ga neka još jednom ponovi podcrtane pojmove. Pitajte učenike zna li netko pojasniti i vi nadopunite odgovore.

Primjer 2:



Učenici i nastavnici su ponudili ove odgovore: žrtva, Židovka, Nijemica, učiteljica, prodavačica, sestra, majka, kćer, itd.

Ilse Koch rođena je 1906. godine. Završila je školu za računovotkinju i radila je u struci. 1932. godine učlanila se u nacističku stranku. Četiri godine kasnije udala se za istaknutog nacistu Karla-Otta Kocha. Iste je godine počela raditi kao čuvarica u logoru Sachsenhausen kojim je zapovijedao suprug. Sljedeće godine su radili u Buchenwaldu. 1941. pomogla je suprugu uspostaviti logor Majdanek. Oboje su uhitili nacisti sredinom 1943. pod optužbom za krađu vrijednih stvari koje su otuđene od logoraša. Suprug je streljan, a Ilse je krajem 1944. puštena. Nakon rata uhitili su je Amerikanci i sudili su joj na vojnom sudu u Dachau 1947. godine. Tijekom suđenja je napomenula da je u osmom mjesecu trudnoće. Preživjeli logoraši su svjedočili o njenoj brutalnosti i posebnom hobiju koji je imala. Skupljala je pokrivala za lampe, omote za knjige i rukavice izrađene od tetovirane kože logoraša. Prikupljala je i umanjene lubanje. Nakon drugog suđenja 1951. osuđena je na doživotni zatvor. Počinila je samoubojstvo 1967. godine.

Primjer 3:

Učenici i nastavnici su ponudili ove odgovore: glumica, model, bogatašica, učiteljica, Nijemica, žrtva, majka, itd.

Johanna Magdalena Ritschel rođena je 1901. godine. 1921. se bogato udala za industrijalca i 1929. još bogatije rastavila. U potrazi za poslom 1930. godine ulazi u nacističku



stranku. Napredovanjem u stranačkim redovima postala je tajnica Goebbelsove arhive. Krajem 1931. udala se za Josepha Goebbelsa uz vjenčanog kuma Adolfa Hitlera. Rodila mu je šestero djece kojima je redom dala imena s početnim slovom H iz divljenja prema Hitleru: Helga Susanne, Hildegard Traudel, Helmut Christian, Holdine Kathrin, Hedwig Johanna i Heidrun Elisabeth. Premda je navodno izražavala sumnju u Hitlera nakon poraza u Rusiji ostala je vjerna nacizmu do kraja. U travnju 1945. je pisala sinu iz prvog braka da su u Hitlerovu bunkeru i da ga šestero Goebbelsove djece ponekad uspije nasmijati. 1. svibnja 1945. zajedno sa suprugom je uspavala djecu i nakon toga ih otrovala cijanidom. Izašli u vrt i prema jednom od izvora Joseph je prvo pucao u nju, a zatim u sebe.

Primjer 4:



Učenici i nastavnici su ponudili ove odgovore: povratnik, trgovac, poduzetnik, preživjeli, mornar, glazbenik, vladar, ambiciozni političar, promatrač, maneken, putopisac, turist, pilot, pozer, poduzetnik, itd.

Osoba na fotografiji je puno poznatija u pozi sa veće fotografije na stranici 99 kada je 13. lipnja 1936. prilikom porinuća školskog vojnog broda Horst Wessel odbio pozdraviti nacističkim pozdravom. Njegova priča može biti odličan primjer za raspravu o otporu, vrstama otpora, osobnoj hrabrosti - prigodni materijal i za predmete poput građanskoj odgoja, politike, sociologije.

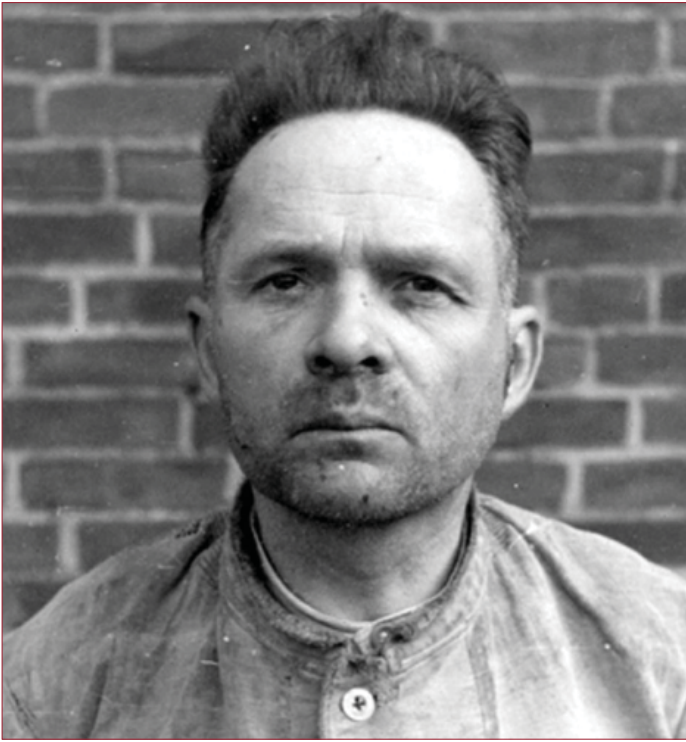
August Landmesser (rođen 1910.) se uključio u nacističku stranku 1931. u potrazi za poslom. Nakon uvođenja rasnih zakona 1935. je izbačen iz stranke jer je oženio Židovku Irmu Eckler. 1937. kada je drugi put bila trudna pokušali su pobjeći u Dansku. Zanimkavo je da je bio svjestan njenih korijena. Nastavili su zajednički život i radi toga su ponovno uhićeni u ljeto 1938. godine. Osuđeni su jer su obeščastili arijevsku rasu. Irma je ubijena u logoru 1942., a djeca su već prije toga bila dana u sirotište. August je pušten iz zatvora početkom 1941. U veljači 1944. godine je unovačen u kažnjičku bojnu. Nestao je u akciji 17. listopada 1944. negdje na prostoru Hrvatske i proglašen je mrtvim 1949. godine.

Primjer 5:

Učenici i nastavnici su ponudili ove odgovore: logoraš, žrtva, vođa nacističke stranke, zapovjednik logora, itd.

Rudolf Höss je rođen 1900. godine. Već sa samo 15 godina borio se u savezničkoj otomanskoj vojsci na Bliskom istoku i do kraja rata je postao narednik. 1922. se učlanio u NSDAP, a od 1934. je član SS-a. 1. svibnja 1940. postao je zapovjednik vojnog logora u poljskom Oświęcimiu. U sljedeće tri i pol godine ponosno je izvršavao svoj posao na čelu kompleksa logora Auschwitz-Birkenau. Nakon proučavanja funkcioniranja Treblinka svoj je logor usavršio





do te mjere da je u jednom danu mogao ubiti 10.000 ljudi. Njegova je obitelj živjela u vili u logoru Auschwitz I. Kao farmer Fritz Lang uhićen je 1946. godine. Predan je poljskim vlastima, osuđen i obješen u Auschwitzu 1947. Odgovoran je za 2.500.000 do 3.000.000 mrtvih.

Primjer 6:



Učenici i nastavnici su ponudili ove odgovore: žrtva, tužna Židovka, frizerka, žena nacističkog vođe, zamišljena žena blaženog pogleda, tužna žena, kućanica, supruga, majka, pripadnica "niže" rase, zabrinuta, itd.

Irena Sendlerowa rođena je 1910. godine. Radila je kao medicinska sestra u Varšavi. Od samog početka rata pomagala je u spašavanju Židova, posebno djece. U okupiranoj Poljskoj kazna za pomaganje Židovima je bila smrt. Od 1943. radi za organizaciju Žegota. Kao zaposlenica javnog zdravstva ulazila je u varšavski geto u kontrolu širenja tifusa. Uz tridesetak pomoćnika spasila je oko 2.500 židovske djece. U Gestapovom zatvoru je

mučena i osuđena na smrt. Žegota je podmitila čuvare koji su je vodili na streljanje i spasili je. 1965. proglašena je Pravednicom među narodima. Umrla je 2008. godine.

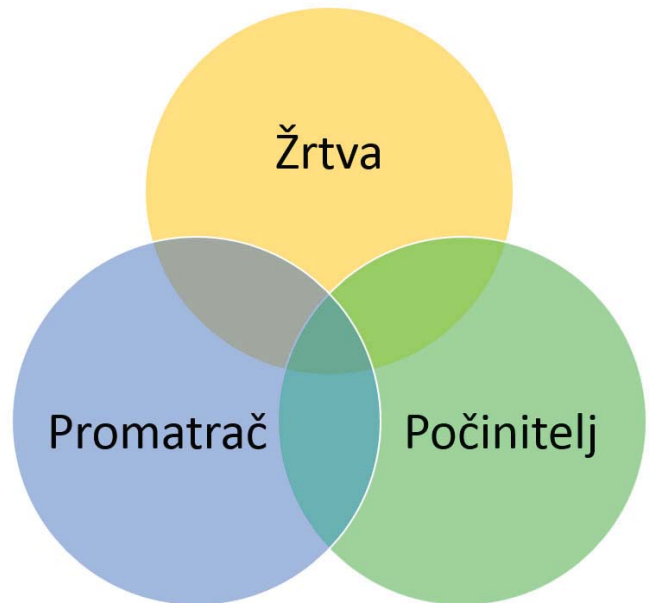
Manja digresija uz njenu životnu priču - internetom kruže materijali s njenim životopisom uz neistiniti podatak da je bila kandidat za Nobelovu nagradu za mir uz američkog političara i aktivista Ala Gorea.

Produbljivanje materije

U radu o ovim fotografijama imo puno prostora za različite improvizacije i naglaske. O svakom se primjeru može razviti puno dublja i šira priča. Ukoliko imate volje i vremena svakako bih preporučio da uzmete što lokalnije primjere žrtve, počinitelja i/ili pravednika. Na taj ćete način temu još više približiti slušateljima.

Možete raditi i grupni rad u kojem ćete npr. odraditi samo početni dio u kojem ćete pokazati fotografije i učenici iz cijelog razreda će napisati svoja mišljenja što vide. Nakon toga ih podijelite na grupe i svaka grupa će dobiti po jednu osobu. Ta će grupa onda pripremiti mini plakat ili prezentaciju o toj osobi. Naravno to zahtijeva da pripremite dodatne materijale.

Na početku sata ste nacrtali trokut žrtva-počinitelj-promatrači. Sada obrišite linije i oko tih pojmova nacrtajte kružnice poput ovih:



U daljnjem razgovoru navesti učenike da primijete da se sada meka područja preklapaju. Vjerojatno će lako primijetiti da se neka područja preklapaju dva puta. Pitajte učenike neka to pokušaju pojasniti. Zatim upitati ima li trostrukog poklapanja i što to znači. Ponudite im primjer Oscara Schindlera koji je tijekom rata prošao kroz sve zone. ■

Autor radionice je **Miljenko Hajdarović**. Radi kao nastavnik povijesti, politike i sociologije u Srednjoj školi Čakovec. Vodi fakultativnu nastavu "Holokaust i ljudska prava". Kontinuirano se usavršava o temi Holokausta i ljudskih prava sudjelujući na seminarima i konferencijama u Hrvatskoj i inozemstvu.





Oscar Schindler je rođen 1908. godine. 1936. godine priključio se njemačkoj tajnoj službi Abwehr. Špijunirao je u Čehoslovačkoj i Poljskoj prije nego su pale u ruke nacističke Njemačke. 1939. kupio je tvornicu emajliranog posuđa u Krakovu. Zahvaljujući vezama s tajnim službama uvijek je mogao dobiti židovsku robovsku radnu snagu. Kao industrijalac i krijumčar na crnom tržištu je dobro zarađivao. Nakon što je u ožujku 1943. svjedočio brutalnoj likvidaciji krakovskog geta počeo je mijenjati mišljenje o nacistima. Od sredine 1944. njegova je tvornica počela proizvoditi dijelove artiljerijskih granata kako bi ostali važan dio nacističke industrije i kako ne bi bili likvidirani. Sastavio je popis od 1.200 Židova koji su prešli u novu tvornicu. Do kraja rata je potrošio sav imetak potkupljujući naciste kako bi sačuvao radnike od likvidacije. Nakon rata nije imao poslovnog uspjeha i većinu vremena je preživio zahvaljujući podršci „njegovih“ Židova. 1963. proglašen je Pravednikom među narodima. Umro je 1973. godine. Procjenjuje se da je 2006. godine živjelo oko 7000 potomaka Židova koje je spasio.



Ilse Koch rođena je 1906. godine. Završila je školu za računovotkinju i radila je u struci. 1932. godine ućlanila se u nacističku stranku. Ćetiri godine kasnije udala se za istaknutog nacistu Karla-Otta Kocha. Iste je godine počela raditi kao ćuvarica u logoru Sachsenhausen kojim je zapovijedao suprug. Sljedeće godine su radili u Buchenwaldu. 1941. pomogla je suprugu uspostaviti logor Majdanek. Oboje su uhitili nacisti sredinom 1943. pod optužbom za krađu vrijednih stvari koje su otuđene od logoraša. Suprug je streljan, a Ilse je krajem 1944. puštena. Nakon rata uhitili su je Amerikanci i sudili su joj na vojnom sudu u Dachau 1947. godine. Tijekom suđenja je napomenula da je u osmom mjesecu trudnoće. Preživjeli logoraši su svjedoćili o njenoj brutalnosti i posebnom hobiju koji je imala. Skupljala je pokrivala za lampe, omote za knjige i rukavice izrađene od tetovirane kože logoraša. Prikupljala je i umanjene lubanje. Nakon drugog suđenja 1951. osuđena je na doživotni zatvor. Poćinila je samoubojstvo 1967. godine.



Johanna Maria Magdalena Ritschel rođena je 1901. godine. 1921. se bogato udala za industrijalca i 1929. još bogatije rastavila. U potrazi za poslom 1930. godine ulazi u nacističku stranku. Napredovanjem u stranačkim redovima postala je tajnica Goebbelsove arhive. Krajem 1931. udala se za Josepha Goebbelsa uz vjenčanog kuma Adolfa Hitlera. Rodila mu je šestero djece kojima je redom dala imena s početnim slovom H iz divljenja prema Hitleru: Helga Susanne, Hildegard Traudel, Helmut Christian, Holdine Kathrin, Hedwig Johanna i Heidrun Elisabeth. Premda je navodno izražavala sumnju u Hitlera nakon poraza u Rusiji ostala je vjerna nacizmu do kraja. U travnju 1945. je pisala sinu iz prvog braka da su u Hitlerovu bunkeru i da ga šestero Goebbelsove djece ponekad uspije nasmijati. 1. svibnja 1945. zajedno sa suprugom je uspavala djecu i nakon toga ih otrovala cijanidom. Izašli u vrt i prema jednom od izvora Joseph je prvo pucao u nju, a zatim u sebe.



August Landmesser (rođen 1910.) se uključio u nacističku stranku 1931. u potrazi za poslom. Nakon uvođenja rasnih zakona 1935. je izbačen iz stranke jer je oženio Židovku Irmu Eckler. 1937. kada je drugi put bila trudna pokušali su pobjeći u Dansku. Zanimjao je da je bio svjestan njenih korijena. Nastavili su zajednički život i radi toga su ponovno uhićeni u ljeto 1938. godine. Osuđeni su jer su obeščastili arijevsku rasu. Irma je ubijena u logoru 1942., a djeca su već prije toga bila dana u sirotište. August je pušten iz zatvora početkom 1941. U veljači 1944. godine je unovačen u kažnjeničku bojnu. Nestao je u akciji 17. listopada 1944. negdje na prostoru Hrvatske i proglašen je mrtvim 1949. godine.



Rudolf Höss je rođen 1900. godine. Već sa samo 15 godina borio se u savezničkoj otomanskoj vojsci na Bliskom istoku i do kraja rata je postao narednik. 1922. se učlanio u NSDAP, a od 1934. je član SS-a. 1. svibnja 1940. postao je zapovjednik vojnog logora u poljskom Oświęcimiu. U sljedeće tri i pol godine ponosno je izvršavao svoj posao na čelu kompleksa logora Auschwitz-Birkenau. Nakon proučavanja funkcioniranja Treblinke svoj je logor usavršio do te mjere da je u jednom danu mogao ubiti 10.000 ljudi. Njegova je obitelj živjela u vili u logoru Auschwitz I. Kao farmer Fritz Lang uhićen je 1946. godine. Predan je poljskim vlastima, osuđen i obješen u Auschwitzu 1947. Odgovoran je za 2.500.000 do 3.000.000 mrtvih.



Irena Sendlerowa rođena je 1910. godine. Radila je kao medicinska sestra u Varšavi. Od samog početka rata pomagala je u spašavanju Židova, posebno djece. U okupiranoj Poljskoj kazna za pomaganje Židovima je bila smrt. Od 1943. radi za organizaciju Žegota. Kao zaposlenica javnog zdravstva ulazila je u varšavski geto u kontrolu širenja tifusa. Uz tridesetak pomoćnika spasila je oko 2.500 židovske djece. U Gestapovom zatvoru je mučena i osuđena na smrt. Žegota je podmitila čuvare koji su je vodili na streljanje i spasili je. 1965. proglašena je Pravednicom među narodima.

Umrula je 2008. godine.

Planirane aktivnosti Udruge za edukaciju i promicanje ljudskih prava



Udruga za edukaciju i promicanje ljudskih prava osnovana je u Čakovcu krajem 2011. godine. Osnovna ideja osnivača je bila diseminacija znanja i iskustva o edukaciji o Holokaustu na regionalnoj razini. U skladu s tom idejom glavna aktivnost udruge je priprema godišnjih regionalnih seminara o ljudskim pravima.

Od 22. do 24. svibnja 2014. godine u Čakovcu će se održati **III. regionalni seminar o ljudskim pravima** na temu *"Gdje je bio čovjek?"*. Tematski seminar će prigodno obilježiti 70. godišnjicu transporta međimurskih Židova u Auschwitz. Pokroviteljstvo seminara je prihvatila Međimurska županija, a organizira se uz pomoć Županijskog stručnog vijeća učitelja povijesti Međimurske županije. Detaljan program seminara će se objaviti tijekom siječnja, a za sada najavljujemo:

- prvu večer seminara će se svečano otvoriti putujuća izložba "Anne Frank - povijest za sadašnjost" (prisutne će kroz izložbu provesti mladi vodiči fakultativne grupe Srednje škole Čakovec)
- drugi dan je namijenjen predavanjima i okruglom stolu na kojem će o religiji i vjeri tijekom Holokausta pričati predstavnici većih vjerskih zajednica u Hrvatskoj
- treći dan je predviđena terenska nastava.

Krajem 2013. godine odlučeno je da će Udruga tijekom 2014. godine realizirati projekt *"Online edukacija o Holokaustu"* u kojem će Milivoj Dretar i Miljenko Hajdarović pripremiti materijale za internetski priručnik o Holokaustu. Dretar će pripremiti materijale o Holokaustu na prostoru Hrvatske, a Hajdarović će napisati općeniti kontekst događaja i tijekom Holokausta. Prva verzija i javno predstavljanje se predviđa uz prigodno obilježavanje Međunarodnog dana borbe protiv fašizma, antisemitizma i ksenofobije 9. studenog 2014. godine. Projekt će biti na adresi www.holokaust.com.hr

Predstavljena knjiga "Koprivnica u srednjem vijeku"



U Koprivnici (dvorana Podravke) u petak 13. prosinca 2013. predstavljena je knjiga Ranka Pavleša "Podravina u srednjem vijeku". Uvodno je pozdravio zamjenik župana Koprivničko-križevačke županije Ivan Pal, a nakon toga se obratila predsjednica organizatora, Povijesnog društva Koprivnice. O knjizi Ranka Pavleša su vrlo pohvalno govorili zamjenik ravnateljice Hrvatskog instituta za povijest dr. sc. Gordan Ravančić, arheologinja dr. sc. Tatjana Tkalcćec iz Instituta za arheologiju te Hrvoje Petrić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Oni su istaknuli vrijednost knjige za povijesnu topografiju i kao metodološki obrazac za obradu drugih regija u Hrvatskoj. Na kraju se obratio urednik knjige prof. dr. Dragutin Feletar koji je zajedno s Mirkom Lukavskim predstavio najnoviji broj glasila Povijesnog društva Koprivnica "Scientia Podraviana". Program su glazbenim nastupima uveličali učenici Umjetničke škole Fortunat Pintarić iz Koprivnice. ■ | Hrvoje Petrić |

POZIVAMO NA SURADNJU

Dragi čitatelji,

Hrvatski povijesni portal može postojati samo uz vrijedne suradnike koji koriste svoje slobodno vrijeme za pisanje. U sljedećem razdoblju predviđene su ove mjesečne teme:

- veljača 2014. - Glazba i povijest
- ožujak 2014. - Žene u povijesti
- travanj 2014. - Američki građanski rat
- svibanj 2014. - Regionalna povijest
- lipanj 2014. - 100 godina od Velikog rata

Za čitanje PDF verzije Hrvatskog povijesnog portala preporučujemo najnoviju i BESPLATNU verziju Adobe Readera koja je dostupna na ovom linku:

<http://get.adobe.com/hr/reader/>

Upute za autore: <http://povijest.net/v5/faq/upute/2013/hrvatski-povijesni-portal-upute-suradnicima/>

*Predstavljen treći broj godišnjaka *Histria**



U srijedu, 18. prosinca, predstavljen je treći broj *Histrije*, godišnjaka Istarskog povijesnog društva – Società Storica Istriana. Časopis je predstavljen u Svečanoj dvorani Tone Peruška Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli koje je, uz Povijesni i pomorski muzej Istre, suizdavač publikacije. Okupljenima su se kraćim izlaganjima obratili donedavni rektor pulskoga Sveučilišta Robert Matijašić, ravnatelj Povijesnog i pomorskog muzeja Istre Gracijano Kešac te glavni i odgovorni urednik *Histrije* Maurizio Levak. O sadržaju godišnjaka detaljnije je govorio ravnatelj Državnoga arhiva u Pazinu Elvis Orbančić.

polovicu publikacije, popunjenu brojnim manjim prilozima koji pružaju iscrpan uvid u prošlogodišnju izdavačku i programsku djelatnost. Sedamdesetak ocjena, prikaza i izvješća uputit će zainteresirano čitateljstvo u opsežnu, premda često nedovoljno poznatu djelatnost brojnih istraživača i poznavatelja istarske prošlosti. Na koncu, vrijedi istaknuti kako su pripreme za izdavanje četvrtoga broja već započele te se čitatelji s pravom mogu nadati dogodine još sadržajnijem i opsežnijem svesku. ■

[Mihovil Dabo, Milan Radošević]

Netom objavljeni treći svezak, opsežniji (551 stranica) od prethodnih dvaju, uz čak 50 zastupljenih autora, zadržao je prepoznatljivu koncepciju. Prvu cjelinu čine znanstveni radovi, od kojih osam razmatra istarsku povijest u razdoblju od srednjega vijeka do 20. stoljeća, a jedan donosi nove spoznaje iz polja etnografije. Mnogo je važnije istaknuti kako su unutar istih korica objedinjeni prilozi autora iz do danas nedovoljno povezanih povjesničarskih krugova, pripadnika hrvatske, slovenske i talijanske historiografije. Sve vidljiviji uspjeh uredništva *Histrije* da časopisom osigura platformu čvršćoj suradnji i kvalitetnijem uvidu u aktualne prinose poznavanju istarske prošlosti najvažnija je odrednica godišnjaka koja će, nesumnjivo, budućim svescima biti dodatno ojačana. Navedena karakteristika odlikuje i drugu

